

1. Introducere

Problema recuperării identității lingvistice și / sau etnice se pune, de cele mai multe ori, pentru popoarele ce au ajuns colonii sau au fost încorporate altor popoare (state) – mai mari, mai puternice, mai dezvoltate, în această situație popoarele, respectiv, limbile “mai mici” fiind tratate inechitabil, limitativ sau restrictiv, de multe ori metropolele promovând o politică clară de asimilare a națiunilor subjugate.

Motivele recuperării sunt mai multe: conștientizarea, înțelegerea pericolului alterării, primejduiri sau pierderii identității; dorința de a ridica la o nouă treaptă (de a atribui un nou statut) identității – de regulă, o treaptă superioară (un statut superior), mai ales când poporul se a fost colonizat (cotropit, anexat, ocupat etc.) intră într-o fază nouă a evoluției sale, bunăoară, își formează un stat propriu, suveran, independent.

În Europa de Vest, această problemă a existat de-a lungul mai multor secole, în epoca modernă fiind soluționată, în linii mari, în secolul al XIX. În Europa Centrală, de Nord și de Sud-Est, după Primul Război Mondial, odată cu prăbușirea celor trei mari imperii – Austro-Ungar (Habsburgic), Rus (țarist) și Otoman (Turc), mai multe popoare s-au confruntat cu problema recuperării, apoi și cu cea a consolidării identității etnice și lingvistice. Atunci, harta Europei s-a modificat substanțial, pe ea apărând unele state tinere, altele – renăscute, iar cele din a treia categorie – refăcute, după cum urmează: cele trei state baltice (Lituania, Letonia, Estonia); Finlanda, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (ulterior, Iugoslavia), Austria, Ceho-Slovacia; Polonia, Ungaria, România. Cel de-al Doilea Război Mondial a modificat configurația etno-geografică și statală ce se stabilise în perioada interbelică; oricum, după 1945 în Europa a rămas un singur imperiu – Uniunea Sovietică, la care trebuie alăturată și Iugoslavia, ambele aceste state (plus Ceho-Slovacia) destrămându-se în deceniile al nouălea și al zecelea. Cauzele prăbușirii acestor state sunt mai multe, diferite, însă una din principalele cauze a fost problema identitară / națională: au apărut probleme vizând respectarea drepturilor naționale, în primul rând - utilizarea unor limbi ale popoarelor mai mici ca număr sau cu tradiții culturale mai modeste.

Deosebit de acută a fost problema națională în Rusia țaristă, ca aceasta să fie preluată de ex-URSS, care din 1921 încorporea 11 republici federative („unionale”) și peste 20 de

republici autonome (cu funcții, atribuții, respectiv, drepturi, mai reduse decât cele „unionale”). În 1940 URSS ocupă, iar în 1944 reocupă cele trei țări baltice și partea de est a României – Basarabia, iar concomitent, și Nordul Bucovinei cu Ținutul Herța. Cele trei țări baltice făcuseră parte din Imperiul Rus (țarist): Estonia și Letonia de la începutul sec. XVIII, iar Lituania, de la finele acestui secol. Basarabia a fost anexată de împăratul rus Alexandru I în 1812 (ceva mai înainte, același monarh rus anexase și Finlanda). În context, vom menționa că Nordul Bucovinei și Ținutul Herța nu au fost nici o dată parte a Imperiului Rus sau a vreunei formațiuni administrativ-statale ucrainene.

După cel de al Doilea Război Mondial în componența URSS intrau 15 republici federative („unionale”, în frunte cu Rusia) și 21 de republici autonome (majoritatea se aflau în Rusia). Conform statisticilor sovietice, în URSS existau circa 130 popoare și populații („națiuni și naționalități”), care vorbeau cam tot atâtea limbi. Republicile unionale, oficial (conform Constituției URSS) beneficiau de statutul unui stat independent, având – inclusiv – o limbă oficială („de stat”), alături de limba rusă, care era limba oficială („de stat”) a întregului imperiu sovietic. Politica de stat (dar neoficială, ci discretă) care consacra “apropierea continuă a națiunilor și naționalităților din URSS”; “armonizarea relațiilor dintre acestea până la formarea unei noi entități – poporul sovietic, vorbitor de limbă rusă”, avea ca scop real impunerea limbii ruse în toate republicile federale, în detrimentul limbilor naționale (neruse). Procesul acesta de strâmtorare (limitare, reducere și chiar interzicere) a funcțiilor limbilor naționale din republici, numit neoficial *rusificare*, se întindea pe an ce trece și în republicile unde nu exista o puternică elită politică (sau măcar intelectuală) națională, șansele acestora se reduceau dramatic.

Exista o ierarhizare (iarăși, neoficială) a situației în care se aflau limbile naționale din URSS în anii ce au premers prăbușirii imperiului. Criteriile pus la baza acestei ierarhizări erau: a) gradul de utilizare a limbilor naționale, funcționarea lor; b) gradul de rezistență la influență din partea limbii ruse. Pe palierul de jos, adică – în situația cea mai dificilă – se aflau limbile republicilor autonome, precum și limbile unor republici unionale: cele din Asia Centrală (turkmena, kirghiza, tadjika, uzbeka, kazaha), urmate de bielorusă și ucraineană. Într-o situație mai bună se aflau popoarele din republicile caucaziene (armenii, georgienii sau gruzinii și azerii) și din republicile baltice – lituanienii, letonii, estonii. Românii / moldovenii – populația de bază a RSS Moldovenești și un procent însemnat din

regiunile Cernăuți, Odesa și Trancarpatică ale Ucrainei – dețineau o poziție intermediară: ceva mai bine decât asiaticii, dar mai rău decât balticii sau caucazienii.

La începutul anilor '80 ai sec. XX situația popoarelor, respectiv, a limbilor din republicile federative (de cele autonome nici nu mai face să vorbim) se agravase mult, atât din cauza reducerii funcțiilor cât și a presiunilor exercitate de limba metropolei, rusa, inclusiv în urma unor colonizări masive cu ruși și reprezentanții altor etnii din URSS (cu precădere, slavi), de regulă rusificați. Aceste colonizări au schimbat dramatic componența națională a unor republici: dacă în anii interbelici în Basarabia sau în țările baltice populația băștinașă constituia de la 75 până la 90 la sută, la mijlocul anilor '80 procentul populației autohtone se prezenta astfel: peste 70 la sută lituanieni, 67 la sută estoni, 63 la sută moldoveni / români, ceva mai mult de 50 la sută letoni.

În aceste republici (dar și în celelalte, cu excepția Rusiei), se făcea simțită o epuizare a limbilor naționale, ca și a națiunilor titulare, de altfel; o oboseală cauzată de o luptă grea și inegală cu limba metropolei. Se vorbea tot mai mult – cu deosebire în republicile baltice – despre primejdia dispariției limbilor, respectiv a popoarelor încorporate în URSS. Profitând de democratizarea datorată politicii promovate de Mihail Gorbaciov (“*perestroika*” – restructurarea, cu principiul “*glasnost*” – transparența), popoarele baltice au început o luptă aprigă pentru dreptul la utilizarea limbilor naționale, luptă care avea drept scop final dobândirea independenței. “Modelul baltic” a fost preluat curând și de alte popoare din URSS: de georgieni, de armeni, apoi și de românii din RSS Moldovenească, urmați de alte popoare din republicile federative și chiar din unele republici unionale. Un prim rezultat palpabil al acestei lupte a fost promulgarea, în anul 1989, în majoritatea absolută a republicilor din URSS, a unor legi vizând funcționarea limbilor, în care accentul se punea pe lărgirea drepturilor de a utiliza limbile locale: mai întâi, la egal cu rusa, apoi și prin limitarea funcțiilor limbii ruse. Următorul pas a fost declararea suveranității, în 1990, în republicile baltice, în Moldova și Georgia, apoi – și proclamarea independenței de stat în toate republicile unionale (federative), finalizată cu dispariția, de pe harta lumii, a imperiului sovietic – URSS, în ultimele zile ale lui decembrie 1991.

Deși aveau multe tangențe, multe puncte comune, mișcările de eliberare națională din republicile sovietice aveau și unele particularități. *Specificul Moldovei din componența URSS consta în:*

a) renunțarea la alfabetul rus (chirilic) și revenirea la alfabetul latin (românesc), interzis de autoritățile sovietice încă în ianuarie 1940 (apoi, din nou, după 1945), înlocuit atunci cu cel rus;

b) recunoașterea identității (unității) limbii vorbite în RSS Moldovenească (numită oficial limba “moldovenească”) cu cea vorbită în România;

c) extinderea denumirii (glotonimului) limba română și asupra RSS Moldovenești;

d) recunoașterea identității etnice, a faptului că populația majoritară, băștinașă a RSSM, vorbitoare de limbă română, este formată din români (sau: români moldoveni / basarabeni).

Aceste obiective – pe lângă dorința de a-și vedea limba maternă limbă oficială (de stat) în republica natală - și le-au propus în anii 1988-1990 intelectualii basarabeni, mai exact, fruntea acestei intelectualități, formată din personalități de vază din rândul scriitorilor, ziariștilor, cercetătorilor științifici, profesorilor universitari, oamenilor de artă și cultură etc., acestora alăturându-li-se cadrele didactice, apoi numeroși locuitori ai satelor, studenți, muncitori.

În 1988 au apărut și primele forme organizate ale luptătorilor pentru aceste revendicări. Prima “rândunică” a fost cenaclul *Alexe Mateevici*, care aduna, în fiecă după-amiază, duminicile, la recitaluri literar-artistice și prelegeri despre istoria românilor, numeroși admiratori în preajma Aleii clasicilor din parcul preferat al chișinăuienilor (pe atunci, Parcul “Pușkin”, acum Grădina publică “Ștefan cel Mare”). Apoi, forțele luptătorilor pentru emancipare națională au fost consolidate prin lansarea, în același an, a *Mișcării democratice pentru sprijinirea restructurării* (MDSR) – asemenea Mișcări au apărut inițial în republicile baltice, fiind agreate și de “aripile” (grupările) democratice, mai liberale, din sânul partidului de guvernământ (Partidul comunist). Din cenaclul *Al. Mateevici* și MDSR a ieșit *Frontul Popular din Moldova (FPM)*, o forță ce nu mai putea fi neglijată, măcar și din motivul că avea foarte mulți aderenți (în 1990 – circa 300 de mii la populația de patru milioane a RSSM); în plus, era foarte bine organizat.

FPM a avut un rol decisiv în adoptarea, la 31 august 1989, a legilor privind decretarea limbii române (moldovenești) ca limbă oficială (de stat) a Republicii Moldova și revenirea la grafia latină (alfabetul românesc). La rândul lor, aceste legi, cu toate carențele pe care le

aveau, au contribuit enorm la recuperarea identității lingvistice, apoi și etnice a românii basarabeni. Ne vom ilustra aceste aserțiuni prin doar două precizări. În legea privind limba de stat a R. Moldova este scris că “limba de stat este limba moldovenească, identică cu cea română”. Pentru a înțelege cât de mult a însemnat legiferarea acestei axiome, vom aminti că din 1940 / 1944 și până la perestroika lui M. Gorbaciov în RSS Moldovenească erau întezise și amendate orice discuții privind această identitate / unitate a limbii vorbite în Basarabia și în România. Sub aspect practic, recăpătarea de către basarabeni a alfabetului latin (românesc) a dezvăluit și limpezit chiar și pentru cei mai neinstruiți oameni adevărul că limba din Basarabia, cel puțin în aspectul ei scris (deja cu litere latine) este absolut identică, unitară cu limba română vorbită la vest de râul Prut. Schimbarea situației lingvistice din Basarabia, după 1989, a pus începutul dezavuării unui fals – că ar exista încă o limbă est-romanică (“moldovenească”), alături de română. Concomitent, putem spune că în 1989 s-a înregistrat cel mai mare eșec al politicii rusești – țariste, apoi și sovietice – de promovare a “*moldovenismului*”, a unei pseudoteorii despre existența limbii “moldovenești”, deosebită de română, și a “poporului moldovenesc”, diferit de cel român. Falsitatea acestei teorii fusese scoasă la iveală de celebrul romanist italian Carlo Taglianivi încă în 1956; după care a fost criticată și dezmințită în repetate rânduri de către numeroși alți lingviști, istorici, politologi. Însă abia în 1989 acest fals științific și politic avea să se clatine, iar în anii următori – să fie respins de tot mai multă lume, până la o foarte posibilă renunțare la “moldovenism”, atunci când se va constata că majoritatea absolută a populației băștinașe a Republicii Moldova și-a recăpătat identitatea lingvistică și etnică – românească.¹

Cazul limbii române din Republica Moldova reprezintă o situație într-un fel unică, această particularitate trezind interesul mai multor specialiști, și nu numai. Interesul nostru pentru acest subiect a fost generat de originalitatea, unicitatea situației limbii române din Basarabia, de ieri și de astăzi, fiind alimentat, firește, și de relația sentimentală, genetică, pe care o am cu limba română în genere și cu cea vorbită în Basarabia – în special. În prezenta lucrare, încercăm a prezenta istoria alterării și primejduirii identității lingvistice românești din Basarabia / RSS Moldovenească, pericolul de a o pierde și șansa de recuperare ce a apărut în anii '80 ai sec. XX.

¹ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 36 - 52

Lucrarea este structurată după cum urmează: are o *Introducere*, patru compartimente, *Concluzii* și o *Bibliografie*. Motivarea abordării subiectului tezei am formulat-o în *Introducere*. În capitolul I se relatează despre anexarea de către Rusia, în perioada 1812 – 1918, a provinciei istorice românești dintre râurile Prut și Nistru, numită ulterior Basarabia. În plan contrastiv, în cap. 2 ne referim la dezvoltarea, în paralel, în aceeași epocă, a limbii literare române în condițiile evoluției normale a poporului și a statului român independent.

Anexarea, secundată de o izolare totală a basarbenilor de ceilalți români și de o rusificare masivă a populației băștinașe, a constituit o premisă extrem de importantă pentru alterarea identității etno-lingvistice a românilor basarabeni, dusă până la primejdia de a pierde această identitate. În scopul de a justifica anexarea Basarabiei și înstrăinarea ei de celelalte pământuri românești, țarismul, apoi și regimul stalinist, au promovat și dezvoltat falsa teorie a moldovenismului, vizând existența unei „limbi moldovenești”, apoi și a unei „națiuni moldovenești”, diferite, independente de limba română, respectiv, de națiunea română. La acest aspect al problemei ne referim în capitolul 3 al lucrării. Următorul capitol tratează despre lupta pentru emanciparea națională a românilor basarabeni în anii ‘80 al sec. XX, care este o pagină cu adevărat glorioasă în istoria acestei palme de pământ românesc. La situația din prezent a limbii române din Republica Moldova și la eventualele perspective ale consolidării identității etno-lingvistice românești recuperate ne referim în compartimentul 5 al lucrării, ca în Concluzii să rezumăm principalele repere istorice și deductive privind recuperarea identității lingvistice și etnice de către populația românească a Republicii Moldova.

La elaborarea tezei am utilizat mai multe monografii, surse de referință, studii și articole – atât în formă tradițională, cât și în versiune electronică, de autori de la Chișinău, de la București, din alte importante centre culturale și de cercetare din România. Trimiterile la sursele bibliografice în textul lucrării se face după cum urmează: între paranteze pătrate se dă mai întâi cifra indicând în *Bibliografia* de la urmă numele autorului sau denumirea cărții (în cazul lucrărilor colective), apoi, după virgulă, cifra indicând paginile de referință.² De ex.: înseamnă o trimitere la p. 97 din *Negru, Gheorghe. Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. - Chișinău, 2000. - sursă ce are poziția 12 în *Bibliografia noastră*.

² NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, p. 97

Pe parcursul elaborării acestei lucrări am beneficiat de consultații, de unele informații și precizări suplimentare din partea unor specialiști din Chișinău: ziaristul și lingvistul Vlad Pohilă; conf. univ. dr. în economie Vasile Șoimaru și dna Eugenia Genunchi, profesoară de română la Liceul Teoretic din Durlăști, comună suburbană a municipiului Chișinău, cărora le exprim gratitudinea mea și pe această cale.

2. Anexarea Basarabiei de către Rusia, în perioada 1812 – 1918, ca premisă pentru primejduirea identității etno-lingvistice a românilor basarabeni

2.1. Cultura Românească în Basarabia: eforturi pentru a supraviețui (1812-1917)

Cultura teritoriului dintre Prut și Nistru, până la ocupația rusească din 1812, era parte integrantă a culturii vechii Moldove. Deși Biserica continua să fie principalul factor culturalizator din societate, dezvoltarea culturală intra treptat într-o etapă de laicizare. La momentul anexării, în Basarabia existau 749 de biserici în cele 755 de sate și orașe, 12 mănăstiri și 13 schituri.³ Pe lângă mănăstiri și biserici funcționau, de regulă, școli parohiale, unde se învăța a scrie și a citi.

Conform datelor actuale, prima școală din or. Chișinău a fost fondată cu concursul statului și al bisericii ortodoxe din Moldova în anii '60 ai sec. al XIX-lea. La sec. al XIX-lea, aici funcționa o școală pentru „copiii poporenilor” pe lângă biserica Măzărache și una grecească pentru copii de boieri și de negustori – pe lângă biserica Arhanghelul Mihail. În 1803, tot aici, este deschisă o școală domnească de nivel mediu.

Evoluția culturii românești din Basarabia, pe parcursul dominației țariste (1812-1917), a fost determinată de un șir de condiții nefavorabile. Cultura românească era considerată o cultură secundară, „aborigenă” care, treptat, trebuia să se „contopească” cu cea rusească și să dispară. Sfera de utilizare a limbii române a fost restrânsă într-atât încât, prin 1870, s-a

³ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940.* – Chișinău. Ed. Cartier, p. 56

ajuns la interzicerea ei totală în administrație, învățământ, biserică. În ținut a fost promovată în mod perseverent o politică de izolare național-culturală față de românii de peste Prut.

Pentru a determina popoarele balcanice care luptau împotriva jugului turcesc să accepte protecția rusească, guvernul țarist promova inițial o politică lingvistică și culturală relativ flexibilă. Limba rusă însă este impusă încet, dar sigur, ba chiar agresiv, ocupând treptat întreg spațiul vital al limbii române.

Conform *Așezământului obrazovaniei oblastei Basarabiei* din 29 aprilie 1818, corespondența din cadrul Consiliului superior al Basarabiei se făcea atât în limba rusă, cât și în limba română, iar cea legată de dreptul civil și de „hotărnicie” – numai în limba română.

Această lege însă nu a fost respectată de către funcționarii țariști din Basarabia, iar în februarie 1828 regulamentul din 1818 este anulat în baza unei hotărâri speciale a Consiliului de Stat din august 1836, *Cu privire la înlesniri pentru locuitorii Basarabiei care nu știu limba rusă*, s-a stabilit un termen de șapte ani, după care instituțiile de stat nu mai acceptau documente scrise în română. Și după acea dată s-au scris și acceptat uneori acte și documente în românește, dar ele reprezentau excepții ce confirmau regula.⁴

În școala basarabeană rusa este introdusă ca limbă de studiu și de predare imediat după anexare, limba română fiind utilizată un timp oarecare la predarea unor materii de studiu doar dintr-un simplu motiv – necunoașterea limbii ruse de către elevii băștinași.

Sub conducerea mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni, la Seminarul Teologic din Chișinău (fondat în ianuarie 1813) se preconiza studierea „în primul rând și neapărat” a limbii ruse ca „limbă predominantă”, dar, în mod obligatoriu, și a „limbii moldovenești”, ca elevii „să poată propovădui [mai ușor] cuvântul lui Dumnezeu”.⁵

Sistemul de învățământ constituit în Basarabia includea: școli județene, care activau, începând cu 1828, la Chișinău, Bender, Bălți, Akkerman, Hotin și Ismail, apoi la Soroca și Orhei, un gimnaziu regional înființat în 1833 la Chișinău, care era o instituție de studii

⁴ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, p. 47

⁵ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, p. 51

medii. O oarecare răspândire înregistraseră școlile lankasteriene – „școli de învățatură reciprocă” după metoda lui Iosif Lankaster. În 1848, numărul acestora în Basarabia ajunge la 12, având un total de 540 de elevi. Fetele nu erau admise la învățatură.

În 1824, general-gubernatorul Novorosiei și al Basarabiei a dispus ca în cele trei școli de tip lankasterian, înființate la Chișinău, Bălți, Ismail, cu concursul a trei moldoveni – I. Ghinculov (Hâncu), L. Kunițki, T. Bobeică, instruirea să se facă preponderent în rusă, iar limba română să fie învățată opțional și doar în cazul însușirii programului în rusește.

Învățământul real era reprezentat de o singură Școală de pomicultură, deschisă la Chișinău în 1842.

Învățământul bisericesc a fost extins, pe lângă Seminarul Teologic din Chișinău, ia ființă un „pension al nobilimii”, destinat pregătirii de funcționari pentru administrația ținutului.

În 1845 existau în Basarabia 320 de școli primare bisericești (în 1847 – 159 de școli), în care învățau 5177 de elevi ⁶. Învățătura în instituțiile respective se reducea de cele mai multe ori la citirea de cărți bisericești, la scris și la însușirea unor noțiuni elementare de aritmetică, nelipsind însă orele de gramatică a limbii ruse, de istorie și geografie a Rusiei.

Treptat, se fac tot mai multe presiuni în vederea impunerii limbii ruse în sistemul de învățământ (excepție face doar Seminarului Teologic din Chișinău, în care era prevăzută predarea limbii române în paralel cu cea rusă). Doar anumite împrejurări obiective – necesitatea pregătirii funcționarilor pentru instituțiile de stat, cererile făcute de boierii moldoveni, eșecul învățării în limba rusă și nedorința țăranilor de a-și da copiii la școlile rusești – au determinat autoritățile țariste să amâne, pentru un timp, politica agresivă de impunere a limbii ruse în sistemul de învățământ și să permită predarea disciplinelor școlare în limba română. În condițiile schimbării statutului juridic și transformării Basarabiei într-o gubernie rusească (1871), realitățile etnolingvistice și doleanțele moldovenilor nu vor mai fi luate în calcul, oficialitățile țariste interzicând predarea limbii române în toate școlile.

Deși marginalizată, presa românească de peste Prut încă pătrunde în Basarabia (mai cu seamă până la închiderea frontierei pe Prut, în 1830), dar intenția de a înființa un ziar românesc la Chișinău nu este agreată de administrația țaristă. *Astfel, în 1848 autoritățile*

⁶ POȘTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, p. 41

*superioare rusești au respins cererea lui Achim Popov, deținătorul unei tipografii și litografii în or. Chișinău, de a edita ziarul „Românul”, în pofida permisiunii obținute de la cârmuirea regională din Basarabia.*⁷

Este permisă, un timp, tipărirea în limba română doar a cărților preponderent religioase, traduse din limba rusă ori editate în Moldova de peste Prut. Unica tipografie de carte românească din Basarabia a fost fondată în 1814 de către mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni.

Sporadic și guvernul țarist a tipărit cărți și lucrări în limba română. În 1827, la Petersburg, a fost editată *Gramatica rusească-românească închipuită de Ștefan Margellă...* (autorul fiind funcționar la Ministerul învățământului public, român originar din Basarabia) și *Descrierea regulilor gramaticii valaho-moldave...*, de Iacob Ghinculov, care editează în 1848 și o creștomatie românească, lucrare ce include fragmente din opere ale scriitorilor români din Principate.

În pofida controlului riguros al autorităților țariste și a divizării politice, influența culturală a Principatelor Române asupra Basarabiei, deși diminuată, nu încetează. O dovadă în acest sens este creația lui Constantin Stamati (1786- 1869), care a avut contacte cu mediul literar românesc, colaborând cu publicațiile de acolo (*Albina românească, Dacia literară*), cunoscându-i personal pe unii confrăți de condei de peste Prut – Gheorghe Asachi, Costache Conachi, Constantin Negruzzi.

Lipsa publicațiilor de limba română în Basarabia și situația dominantă a limbii ruse i-au determinat pe unii oameni de talent să popularizeze istoria și folclorul românesc în mediul cititorilor de limba rusă. Printre aceștia, un loc de frunte revine lui Alexandru Hâjdău (tatăl lui Bogdan Petriceicu Hasdeu). Al. Hâjdău, în limba rusă, a scris câteva studii despre creația populară orală a românilor, articole de istorie, a Moldovei, precum și monografia *Flora Basarabiei* (1835), care conține denumirile populare ale plantelor.

Activitatea istoriografică a constituit în obiectul unor preocupări operele Societății de istorie și antichități din Odesa (1839), în ale cărei anale și-au publicat lucrările Constantin Stamati (*Despre Basarabia și cetățile ei vechi* etc.), Al. Hâjdău, membri ai acestei societăți ș.a.

⁷ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 84.

Însă dezvoltarea culturală a avut de suferit în urma izolării politice și culturale, Basarabia nu a putut cunoaște fenomene de efervescentă culturală, similare celor din restul Moldovei, care au dat naștere presei și teatrului național, au impulsionat dezvoltarea literaturii române moderne.

Conform datelor oficiale rusești, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, numărul școlilor și al elevilor din Basarabia a fost în creștere (în 1859 existau aici 399 școli de toate tipurile și peste 12 000 de elevi, iar în 1906 erau 1007 instituții de învățământ cu un efectiv de 73 654 copii).⁸

Conform hotărârii Ministerului Învățământului Public din 3 februarie 1871 *Cu privire la anularea predării limbii moldovenești în școlile județene din regiunea Basarabia*, limba română din școlile satești din Basarabia a fost scoasă în afara legii.

Deși, sub influența evenimentelor revoluționare din Rusia, a acțiunilor greviste și a deciziilor luate de unele instituții de stat și culturale la 31 octombrie 1906 oficialitățile rusești au permis predarea limbii române și a cântării bisericești în limba română în clasele 5-6 ale Seminarului Teologic și la Școala Eparhială de fete din or. Chișinău, politica de rusificare și-a continuat trend-ul ascendent.

Minorităților etnice din Imperiul Rus – polonezilor, lituanienilor, germanilor, tătarilor, estonienilor, letonilor, armenilor, georgienilor, conform hotărârii Dumei de Stat a Rusiei din noiembrie 1910 li s-au permis predarea în limba maternă în școlile primare. Moldovenilor însă li s-a refuzat acest drept, ca rezultat al împotrivirii deputaților basarabeni reacționari din Dumă.

Mișcarea națională a avut un rol primordial în edificarea unui sistem de învățământ în limba maternă, odată cu avântul revoltei naționale din 1917, când guvernul nu se mai putea opune. În Basarabia a început edificarea unui sistem de învățământ în limba maternă, congresul învățătorilor moldoveni din 25-28 mai 1917 de la Chișinău ia decizia ca școlile rusești din satele basarabene „să se transforme în școli moldovenești” și „să se deschidă școli moldovenești și la orașe.”

⁸ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 167

Analfabetismul cvasitotal a reprezentat o armă a autorităților țariste împotriva populației românești din Basarabia, având grave repercusiuni asupra dezvoltării național-culturale. În 1897 numărul analfabeților printre românii din Basarabia se cifra la 94,2% (bărbați – 90,0%, femei – 98,5%). între etniile conlocuitoare, doar Țiganii înregistrau un număr mai mare de neștiutori de carte. *Din cei 53 803 români basarabeni cu studii 51 579 erau „știutori de carte în limba rusă” și numai 2224 – în limba română.*⁹

Procesul de marginalizare a intelectualilor și funcționarilor români decurgea conform planului autorităților țariste. Cu excepția Bisericii ortodoxe, în care numărul preoților români era mai mare decât cel al reprezentanților altor etnii (români – 59,7%, ruși – 23,9%, ucraineni – 11,4% etc.), în toate instituțiile publice și de stat din Basarabia numărul românilor era infim. *Astfel, conform datelor oficiale ale recensământului din 1897, în administrație, în jurisprudență și în poliția Basarabiei românii constituiau 11,2% (rușii – 64,2%, ucrainenii – 16,7%), în judecătoriile particulare – 7,6% (rușii – 73,6%, ucrainenii – 2,8%), în forțele armate – 5,8% (rușii – 58,3%, ucrainenii – 17,2%), în învățământ și educație – 18,3% (rușii – 58,0%, ucrainenii – 13,8%), în știință, literatură și artă – 16,8% (rușii – 48,6%, ucrainenii – 24,8%), în activitățile medico-sanitare – 17,2% (rușii – 55,9%, ucrainenii – 2,8%).*¹⁰

În 1911, conform datelor lui Pantelimon Halippa, în baza unor liste oficiale ale funcționarilor din instituțiile de stat din Basarabia, printre cei 1500 funcționari și învățători din or. Chișinău numai 226 (15,0%) erau români. *Repartizați după ministere, situația românilor basarabeni era următoarea: Ministerul de Interne – 18,7%, Ministerul de Finanțe – 11,8%, Ministerul Comerțului și Industriei – 15,5%, Direcțiunea Funciară și Agricolă – 11,9%, Ministerul de Instrucție – 11,9%, control – 9,0%, Ministerul de Război – 7,2%, Sinodul bisericesc – 52,6%, Ministerul de Justiție – 17,5%, „Crucea Roșie” – 13,3%, Direcțiunea Căilor Ferate – 0%. Din cei 1735 funcționari care activau în județele*

⁹ POȘTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940.* – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p.

¹⁰ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă).* – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 45

basarabene (fără învățători, preoți și polițiști de gradele inferioare) doar 320 (18,4%) erau moldoveni.^{11 12}

Așa cum remarca Pantelimon Halippa, un bun cunoscător al situației din Basarabia, majoritatea funcționarilor basarabeni nici nu erau demni de a purta acest nume. „Pentru cei mai mulți ar fi mai nimerit numele de «patrioți ruși de origine moldovenească», menționa P. Halippa, căci cum i-am putea numi Moldoveni, când dâșii nu-și dau măcar seama de naționalitatea lor, iar în ce privește limba moldovenească, ei de abia mai înțeleg graiul poporului moldovenesc, fiind mai inițiați doar în înjurătura moldovenească... În mașina birocratismului rusesc nenorociții aceștia joacă rolurile de a doua sau chiar a treia mână, fiind conțopiști, pisărași [scribi] și numai rareori ocupând niște posturi mai înalte și mai importante: mizerabila lor situație parcă într-adins a luat ființă pentru a-i pedepsi pentru păcatul inconștienței naționale...”.¹³

2.2. Presa în Basarabia

Încercările boierilor Constantin Cristi și ale lui Nicolae Casso de a aduce la Chișinău, la răscrucea sec. XIX-XX, o tipografie cu grafie latină au suferit eșec, cererile fiind respinse deoarece ar fi putut contribui la cunoașterea „limbii moldovenești” și la răspândirea ideilor de unire a Basarabiei cu România. Ca urmare a intensificării politicii de rusificare, sinodul rus hotărăște, la 14 decembrie 1884, închiderea tipografiei eparhiale românești, organizată în 1814 de G. Bănulescu-Bodoni, în care de mult timp nu se mai tipărea literatură în limba română. La 20 octombrie 1906, tipografia bisericească moldovenească a fost reînființată, însă cu venirea, în 1908, în Basarabia, a episcopului Serafim (fostul colonel Ciceagov), activitatea de publicare a cărților românești a fost mult îngreunată.

După ce în 1863 guvernul rus nu i-a permis lui Gheorghe Gore să editeze un ziar românesc, în 1871 este suprimată apariția în limba română a buletinului *Bessarabskie eparhialnâe vedomosti*, iar în 1884 este interzis ziarul românesc *Mesagerul Basarabiei*, care tocmai începea să fie scos de Reabcic și Drumașcu.

¹¹ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 136

¹² DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*. – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 311

¹³ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 89

Nici literatura didactică națională nu a putut vedea lumina tiparului, ea nefiind acceptată de către funcționarii ruși în calitate de manuale pentru școlile din Basarabia. Profesorul de limba română de la gimnaziul din Chișinău – Ioan Doncev și-a publicat totuși manualele, pe cont propriu (este vorba de primele manuale din Basarabia care familiarizau copiii, erau în limba română modernă, inclusiv cu scrisul în grafie latină: (*Cursulu primitivu de limba rumâna*, 1865, *Abeceda rumâna*, 1865), deși nu a primit acceptul autorităților țariste, drept model de predare pentru elevii din Basarabia. Grație liberalizării vieții politice din anii 1905-1906 și a progreselor mișcării naționale din 1917, în Basarabia a fost publicată o serie de abecedare, crestomații, dicționare moldo-ruse și viceversa, cărți de povește, proverbe și zicători românești destinate școlilor, alcătuite de Gheorghe Codreanu, Pantelimon Halippa (P. Cubolteanu), Constantin Popescu, arhimandritul Gurie (Grosu), Mihail Ciachir, Ștefan Ciobanu.^{14 15}

Constantin Stere împreună cu Emanuil Gavriliță, Pantelimon Halippa, Ion Pelivan, Mihai Vântu, Alexis Nour, Alexei Mateevici, Sergiu Cujbă editează, începând cu 24 mai 1906, la Chișinău ziarul românesc cu orientare „național-democratică” – *Basarabia*, având drept scop trezirea conștiinței naționale, reafirmarea unității de neam cu românii de peste Prut. În afară de articole ce pledau pentru școala națională, pentru alte drepturi ale românilor basarabeni, ziarul publică literatură românească și informații despre viața din România. Administrația țaristă însă punea piedici în difuzarea ziarului, așa încât, după 79 de numere, la 11 martie 1907, publicarea acestuia este sistată, pretext oficial servind tipărirea, în numărul ce a devenit ultimul, a imnului național *Deșteaptă-te, române*.

Avându-l în frunte pe fostul colaborator al *Basarabiei* Alexis Nour, la 22 aprilie 1907, apare ziarul *Viața Basarabiei* Deși orientarea rămâne aceeași ca și a ziarului *Basarabia* – de trezire a conștiinței naționale, tonul *Vieții Basarabiei* este mai moderat. Ziarul se tipărea și cu litere rusești și cu litere latine „pentru marele public inteligent al Basarabiei și al tuturor țărilor locuite de români”. Dată fiind schimbarea radicală a situației politice din

¹⁴ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 132

¹⁵ POȘTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998.

imperiu, trecerea de la liberalism la restaurarea vechiului regim de opresiune, *Viața Basarabiei* își încetează apariția la 25 mai 1907, după numai șase numere.^{16 17}

În scopul contracarării influenței ziarelor *Basarabia* și *Viața Basarabiei*, începe să apară săptămânalul *Moldovanul* (1907), tipărit cu litere rusești. Ziarul era finanțat clandestin, prin intermediul editorului și redactorului Gheorghe Madan, de administrația gubernială a Basarabiei, cu banii Ministerului de Interne, deși figura ca „gazetă națională independentă”. Dincolo de sentimentele de loialitate față de regimul țarist, ziarul *Moldovanul* pleda pentru introducerea limbii române în școală, publica folclor românesc, literatură română (Ion Creangă, G. Sion, D. Bolintineanu, V. Alecsandri, M. Eminescu, A. Pann, M. Sadoveanu), informații privind originea comună și unitatea de limbă și neam a românilor din Moldova, Muntenia, Transilvania, Bucovina, Basarabia etc., astfel în mod obiectiv, având un rol important în culturalizarea maselor. Publicația a avut o viață ceva mai lungă decât celelalte, apărând până la 15 octombrie 1908.¹⁸

O revistă de profil, cu tentă religioasă – *Luminătorul* apare începând cu 1908. Destinată unui cerc mai restrâns de cititori, tipărită cu litere rusești, revista a contribuit la trezirea conștiinței naționale, publicând articole din istoria românilor și a bisericii românești. Printre colaboratorii ei s-a aflat și preotul Alexei Mateevici, excelent publicist și poet, celebru prin poeme cum ar fi *Limba noastră* (1917), considerată un tulburător imn limbii române. *Glusul Basarabiei* a fost alt ziar din acea epocă, editat de către profesorul de limba română de la Școala eparhială de fete din Chișinău, Grigore Constantinescu. A avut o existență la fel de scurtă ca și publicațiile de până atunci. Pe lângă articole ce demonstrează „nepărtinirea” editorului, recunoașterea autorității țariste, *Glusul Basarabiei* publică știri politice, economice, dar și multe materiale în sprijinul limbii române și al ființei etnice a românilor basarabeni.¹⁹

¹⁶ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003.

p. 86

¹⁷ POȘTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p.6

¹⁸ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*. – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 102

¹⁹ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003.

p. 94

Cuvânt Moldovenesc – a reprezentat cea mai influentă și mai durabilă publicație din preajma Primului Război Mondial. Editată cu sprijinul marelui patriot și filantrop basarabean Vasile Stroescu, de intelectuali naționaliști ca Nicolae Alexandri, Simion Murafa, Pantelimon Halippa, revista a avut drept scop formarea cititorului moldovean, inexistent până atunci. Era o revistă „de literatură, de gospodărie sătească, de cooperatie și știință practică” ce publica tot felul de informații de ordin practic, „sfaturi gospodărești”, noutăți, dar și lucrări reprezentative din literatura română, scrieri ale unor autori basarabeni ca Alexei Mateevici, Pantelimon Halippa, Gheorghe Madan, pledând pentru introducerea în administrație, învățământ și biserică a limbii române și a grafiei latine.²⁰

Un ilustru intelectual venit la Chișinău din Transilvania, Onisifor Ghibu, a scos, în 1917, patru numere ale revistei românești *Școala moldovenească*, destinată cadrelor didactice.

Prima publicație periodică din Basarabia a fost una rusească, *Bessarabskie oblastnâe vedomosti* (din 1873, o dată cu transformarea Basarabiei în gubernie, ziarul s-a numit *Bessarabskie gubernskie vedomosti*), editată la 17 iulie 1854, de administrația provinciei.

Prima gazetă particulară – *Bessarabski vestnik* – apare abia la 1 septembrie 1889. A avut o orientare democratică și o atitudine critică față de activitatea administrației locale. Își încetează apariția în 1897.

După ce *Viața Basarabiei* își încetează apariția, Alexis Nour editează o altă gazetă democratică, denumită *Bessarabskaia jizn'*. Apare în 1903, este publicată neregulat, până în 1918.

Cercurile șovine, antinaționale au înființat în 1897 ziarul *Bessarabeț*, iar apoi și ziarul *Drug*, ambele redactate de Pavel Crușevan.

Au mai apărut în această perioadă următoarele cotidiene rusești: *Eho Bessarabii* (1906-1910), *Bessarabsckoe obozrenie* (1909-1914), de orientare liberală, *Bessarabskaia mâsl'* (1909-1913), *Golos Kișiniova* (1914) ș.a.^{21 22}

Pentru perioada respectivă nu se poate vorbi despre o viață literară românească în Basarabia. S-au înregistrat doar tentative rătăcite de exprimare a unor scriitori talentați și nu

²⁰ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 96

²¹) CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 43

²² GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 101

putem vorbi despre un fenomen în sine. Doar după 1905, odată cu apariția mai multor poeți și scriitori tineri, se observă primele semne ale unei mișcări literare, ce s-a constituit în Basarabia după unire.

Mulți dintre scriitorii și poeții din Basarabia (Alec Russo, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Donici, Dimitrie Moruzi, Zamfir Ralli-Arbore ș.a.), aflându-se în imposibilitatea de a se manifesta ca scriitori de limba română în Basarabia, trec Prutul, stabilindu-se în cealaltă parte. Unii dintre aceștia, după ce au trecut în marile centre culturale românești, au scris opere ce au intrat în patrinomiul literaturii române clasice.

Alții ca Constantin Stamati-Ciurea (1828-1898), Alexie Nacco (1832-1915) îmbrățișează limba rusă și se includ în procesul literar general rusesc.

C. Stamati-Ciurea, fiul lui Constantin Stamati, traduce și adaptează în rusește piesa tatălui său *Neneaca, cuconășul ei și dascălul*, câteva piese de V. Alecsandri. Începând cu 1888, își publică la Cernăuți, în limba română, aproape toate lucrările apărute anterior în limba rusă: *Opuri dramatice* (1888-1893), romanul *Insula Sahalin* (1894), *Caleidoscop literar, schițe, povestiri și eseuri* (1895), *Răsunete din Basarabia* (1898).

Alexie Nacco a scris în românește două poeme și câteva poezii, dar n-a publicat nici una dintre ele. A mai tradus din rusă în românește, în special din I. Krâlov și M. Lermontov. Soția sa, Olga Nacco, a fost și ea scriitoare de limba rusă. Sunt cunoscute schițele și nuvelele ei inspirate de realități basarabene: *Povesti i rasskazî iz bessarabskoi jizni* (Odesa, 1900, 1913).^{23 24}

Literatura basarabească de limba română, de după 1900, se distinge prin limbajul arhaic, lirismul de factură folclorică, angajarea națională și socială, fiind strâns legată de amplificarea mișcării de eliberare națională și apariția presei de limba română. Pantelimon Halippa, Tudose Roman, Ion Buzdugan, Alexei Mateevici sunt nume notorii de poeți, dar și de colaboratori ai revistelor și ziarelor românești din acele timpuri. Poezia lui A. Mateevici *Limba noastră* (1917) a devenit celebră în literatura română. „După George Sion, Mateevici dădu o nouă serie de definiții ale limbii române cu imagini superioare de mare poezie” (G. Călinescu).²⁵

²³ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 102-103

²⁴ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 87

²⁵ CIORĂNESCU, G. *Basarabia, pământ românesc*. – București: Ed. Fundației Culturale Române, 2002. p. 43

2.3. Teatrul în Basarabia

Izolarea culturală s-a reflectat și asupra teatrului românesc din Basarabia, cunoscut doar datorită unor turnee ale teatrelor de peste Prut și spectacolelor montate de unele colective de amatori. Pe lângă faptul că aparițiile trupelor teatrale erau destul de rare, deoarece administrația țaristă nu privea cu ochi buni aceste vizite, piesele mai erau și cenzurate în prealabil. Reprezentațiile erau permise doar la Chișinău, fiind interzise în alte localități ale Basarabiei. Repertoriul trupelor teatrale de peste Prut era compus în mare parte din piese ale lui Vasile Alecsandri. Basarabienii reacționau la spectacolele românești „cu mare entuziasm”. Chișinăul a fost vizitat de trupa lui Th. Teodorini, cunoscut artist ieșean, în stagiunea 1862-1863, de cea a lui Nicolae Luchian, în 1868-1869, a lui Costache Bălănescu, în 1885.²⁶

2.4. Știința istorică

Activitatea științifică din Basarabia s-a efectuat din inițiativa unor entuziaști, care s-au împărțit în două tabere: unii loiali autorităților țariste, justificau dominația rusească în Basarabia, pornind de la niște premise istorice false, tendențioase. Printre aceștia a fost și Alexis Nacco, care a publicat la Odesa *Istoria Bessarabii s drevneișih vremion* (1873-1876).

În cealaltă tabără de pe pozițiile unității dacoromânilor din Moldova, Muntenia și Transilvania, se aflau – Gheorghe Gore, Iustin Frățiman, Ioan Halippa, Paul Gore, Gurie Grosu, Alexei Mateevici etc.

Ioan Halippa a fost unul dintre alcătuitoarii și redactorul a trei volume de studii și documente privind istoria Basarabiei (*Trudī Bessarabskoi ucionnoi arhivnoi komissii*), apărute la Chișinău în 1900, 1902 și 1907.

²⁶ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 43

În afara Basarabiei, studii despre istoria românilor au publicat – A. Iațmirski, profesor la universitățile din Sankt Petersburg, Varșovia și Rostov. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea nu a fost vorba, așadar, de o „dezvoltare” a unei limbi și națiuni modeme „moldovenești” în Basarabia, „independente” de limba, cultura și națiunea română, după cum au scris savanții sovietici, ci de eforturi ale românilor basarabeni de a supraviețui din punct de vedere etnic și cultural. Supraviețuirea culturii românești în Basarabia, atât în formele ei tradiționale, cât și în cele mai mult sau mai puțin evolute, a însemnat, din perspectiva timpului, supraviețuirea limbii și a națiunii române în această zonă.²⁷

2.5. Recapitulare

Influența Rusiei și politica sa imperialistă în Basarabia a marcat și, într-un fel, mai marchează evoluția economică, socială și culturală a românilor basarabeni. Procesul de rusificare demarat de către autoritățile țariste în întreg sistemul de învățământ și izolarea culturală de România au condiționat analfabetismul aproape total al românilor basarabeni în epoca modernă, ei având cel mai mare număr de neștiutori de carte nu numai în raport cu mai multe dintre popoarele Imperiului Rus, dar și cu toate naționalitățile conlocuitoare din Basarabia (ruși, ucraineni, bulgari, evrei, exceptând țiganii). Astfel, doar o mică parte dintre intelectuali (care constituiau, totuși, elementele cele mai active) datorita contactelor cu românii de peste Prut, au avut acces la limba română literară, cultura și conștiința românească modernă. Și țăranii basarabeni au reușit să-și conserve cultura, graiul și formele unei conștiințe românești premoderne. Deși, „teoria moldovenismului” a încercat inocularea ideii specificului „dezvoltării” unei limbi și națiuni „moldovenești” în Basarabia, caracterul mai mult folcloric al culturii, elementele arhaice și rusismele lingvistice, impuse politic, nu pot fi considerate „trăsături distincte” ale unei națiuni moderne. Păstrarea formelor culturale tradiționale în Basarabia a determinat posibilitatea renașterii culturale moderne a românilor basarabeni.

²⁷ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 109, 114

2.6. Izolarea politică și culturală a românilor din Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)

Constituirea și consolidarea statului român modern (1859-1862) sub conducerea lui Alexandru Ioan Cuza a creat o nouă situație geopolitică în zona Balcanilor. Grăbindu-se să neutralizeze eventualele cerințe teritoriale românești, ținând cont de transformarea statului român în subiect al relațiilor internaționale, fiind în drept implicit să revendice Basarabia, Rusia intensifică procesele de rusificare forțată a românilor basarabeni, începute încă în 1812. Drept mărturie servesc indicațiile ministrului instrucțiunii publice din Petersburg, contele D. Tolstoi. Vizitând, în 1867, așezămintele școlare din regiunea Odesa, înaltul demnitar a remarcat faptul că moldovenii din Basarabia „...deși locuiesc de mult în Rusia, nu toți cunosc limba rusă; slujba bisericească în unele parohii ortodoxe se face până acum în limba moldovenească”; exprimându-și opinia „că este absolut necesar a se pune capăt acestei despărțiri de stat, întrucât acum poate mai mult ca oricând cultura rusă a moldovenilor din Rusia a căpătat o semnificație politică, deoarece unirea Moldovei cu Valahia și formarea unui principat aproape neatârnat și puțin binevoitor pentru noi produce o acțiune de atracție vădită și la vecinii moldoveni din Basarabia”.²⁸

Elementul-cheie al politicii țariste de rusificare l-a constituit izolarea românilor din Basarabia de cei din România. În acest sens, s-au depus eforturi mari de către autoritățile țariste în vederea preîntâmpinării pătrunderii presei românești în Basarabia, considerată de ei ostilă Rusiei. După cum relatează guvernatorul Basarabiei, Antonovici, în memoriul secret de la 8 octombrie 1864, adresat general-guvernatorului Novorosiei și Basarabiei, Kotzebue, ziarele românești erau interzise în Basarabia, sau pătrundeau, pe anumite căi, într-un număr foarte mic. Cei care se abonau, totuși, la ziare românești le primeau doar în măsura în care erau acceptate de cenzură.

Politica antiromânească promovată în Basarabia era de cele mai multe ori camuflată. Deși reprezentațiile teatrale ale trupelor românești în Basarabia erau acceptate, ele erau permise numai la Chișinău, unde moldovenii constituiau un procent neînsemnat. Acceptarea turneelor teatrale românești în Chișinău a fost determinată de caracterul neutru al pieselor puse în scenă, ele făcând parte din categoria vodevilului, operetei, comediei,

²⁸ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 97

farsei. Pe lângă faptul că se efectua un control riguros al fiecărei piese în parte, fiind cenzurate, s-a insistat, de asemenea, ca la spectacole să asiste, în mod obligatoriu, o „persoană de încredere”, desemnată de șeful guberniei, pentru ca în piesele jucate în limba română să nu fie nimic ce „*contravine hotărârilor privind cenzura*” și ar „*suscita separatismul moldovenesc*” – conform hotărârii de a efectua cenzura spectacolelor în „limba moldovenească” din 2 iunie 1865.²⁹

Într-un document „absolut secret” din 2 octombrie 1908, conținând indicațiile guvernatorului Basarabiei, Al. Haruzin, date corespondentului agenției telegrafice din Sankt Petersburg, Gheorghe Madan, în urma intensificării mișcării naționale, sesizăm înăsprirea politicii țariste de izolare a Basarabiei de România, ea devenind mult mai organizată și consecventă: „*Încredințând Înălțimii Voastre, azi, cu drepturi de cenzor; examinarea tuturor publicațiilor în limba română, tipărite atât peste hotare, cât și pe loc și aflate în vânzare în Rusia și mai ales în gubernia Basarabia, propun să vă conduceți de articolele în vigoare ale statutului pentru cenzură și presă, precum și de alte legi corespunzătoare.*”³⁰

Sărbătorirea a 100 de ani de la „alipirea” Basarabiei la Rusia – se menționa în raport – au „contribuit la formarea în rândurile intelectualității locale a unui grup de oameni ce urmăreau scopul de a dezvolta „conștiința culturală a moldovenilor”, ori, după cum afirmă ei acum, a „românilor”. În rândurile preoților exista de mai înainte un număr important de persoane orientate spre România (în special, simțindu-se împovărați de arhieriei ruși). Unindu-se, acum, în jurul redacției *Cuvânt Moldovenesc* și stabilind, cu ajutorul ei, relații cu Liga națională română, subvenționată recent de guvernul român, aceste elemente încep a face propagandă printre țărani, războiul actual trezindu-le iluzii separatiste. Mișcarea este deocamdată lipsită de putere, însă are influență în societate.”³¹

Primul număr al publicației *Făclia Țării* editate de Gheorghe Todorov și Constantin Costinovici (apărut în 1912), a pus pe jar autoritățile țariste, în paginile ziarului fiind inserate critici dure la adresa politicii social-economice și lingvistice a guvernului țarist în Basarabia. În articolul lui I. Amoro (I. Iujnâi) *O sută de ani* se menționa, în special, că moldovenii n-au sărbătorit centenarul anexării Basarabiei la Rusia, „*ei nu cunosc*

²⁹ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 98

³⁰ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 117

³¹ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 119

însămnarea sărbării [înseamnăteaa sărbătorii]”, ci doar „boierii, care au primit medaluri de la împăratu, cinovnicii, nemții, evreii și alții, care n-au nici o legătură cu Basarabia.”³²

În paginile ziarului mai erau incluse informații despre atitudinea negativă a românilor din Regat față de asuprirea țaristă în ținut. Reacția promptă a autorităților țariste nu a întârziat să apară, fiind demarata o anchetă de către Direcția de jandarmi a guberniei Basarabia, în baza demersului guvernatorului. Redactorii Costinovici și Todorov – a opinat guvernatorul – „au pus la cale un act de trădare, adică o crimă stipulată în p. 1 al art. 129 al Codului penal și deci tipărirea foilor este absolut inadmisibilă”. Ancheta nu a demonstrat, totuși, vina incriminată. Respingând învinuirea de „trădare”, Gheorghe Todorov a explicat că „comunicatul referitor la atitudinea României față de jubileul Basarabiei noi l-am reprodus din ziarele rusești *Drug, Bessarabskaia jizn*’, fără nici un scop. Atât subsemnatul, cât și Costinovici nu avem nici o legătură cu România, nu am văzut România și nici nu primim ziare românești”.

Prezintă interes politica de intimidare și învinuirile foarte grave la adresa românilor din Basarabia, ce au o atitudine mai puțin loială față de autoritățile țariste. Fenomenul filoromânismului prinde contur imediat după anexare, fiind aspru condamnat. În acest context, este elocvent raportul secret din 21 ianuarie 1892 al locțiitorului șefului Direcției de jandarmi din județele Bălți și Orhei. Acesta critica atitudinea „unor reprezentanți ai intelectualității moldovenești”, care „nu întotdeauna sunt la înălțimea chemărilor”, deoarece „*locuind permanent în Rusia (în Basarabia – n.n.) și trăgând de aici foloase, atât privind serviciul, cât și din punct de vedere material, cu părere de rău, înclină mai mult spre țara vecină România.*”³³ În acest sens, se preconiza supravegherea de către poliție a acțiunilor reprezentanților intelectualității moldovenești, pornind de la influența lor asupra maselor, ei puteau crea un „climat politic nefavorabil”, generând „antipatie față de ruși” și condamnați public. Pentru a „paraliza” acțiunile respective ale acestor reprezentanți, autoritățile urmau să condamne public toate tentativele de „condamnare a hotărârilor guvernului”.

Drept exemplu de „antirus” este dat Nicolae Casso, mareșal al nobilimii din Bălți. „Casso, deși locuiește în Rusia, se uită peste Prut.” Totodată, atenția era concentrată și asupra faptului că la Bălți erau „și alții de felul lui Casso”, inclusiv fratele acestuia, Aristide, care candida la postul de mareșal al nobilimii.

³² GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 121

³³ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 145

Pentru a evidenția metodele țariste de supraveghere și persecuție, vom cita documentul pe care șeful Direcției de jandarmi, colonelul Sokolov, l-a adresat șefului Direcției de jandarmi din Odesa: „În legătură cu informațiile ce parvin, la Direcția încredințată mie, de la agenții secreți privind începutul în mediul moldovenilor din Basarabia a mișcării separatiste în folosul României – se menționează în document – am decis supravegherea secretă a unor persoane ce locuiesc în Basarabia și se află în fruntea acestei mișcări. Am stabilit următoarele: În august 1907 a fost desemnat în funcția de inspector al școlilor populare din județul Chișinău Ioan Nicolae Halippa, cunoscut direcției mele ca „membru al Partidului Naționalist român”. Cu trecerea timpului, inspectorul Halippa s-a evidențiat la început prin legăturile sale cu persoane suspecte din punct de vedere politic, aceștia răspândind printre moldovenii din Basarabia idei naționaliste românești. Drept exemplu servește fratele său, Pantelimon Halippa, aflat în 1908, ca reprezentant al societăților de revoluționari, sub supravegherea secretă a poliției direcției mele, acum locuind în România, unde ține cuvântări înflăcărâte despre necesitatea alipirii Basarabiei la această țară. La fel și fostul învățător din Basarabia, Mihai Egor Vântu, judecat în cadrul direcției încredințate mie, în baza art. 129 (ancheta a fost sistată de Consfătuirea Gubernială în legătură cu insuficiența probelor), stabilit apoi în România, unde a devenit scriitor naționalist de frunte. Așijderea și medicul din Cinișeuți, Lișnevici, polonez vestit, manifestând ură față de tot ce-i rusec. Totodată, în scopul propagandei naționalismului românesc în școlile din Basarabia, inspectorul Halippa numește, în satele mari, cu precădere învățători moldoveni; protejându-i pe aceștia, în același timp îi persecută în fel și chip pe învățătorii de origine rusă, repartizându-i în locuri mai rele și refuzându-le rugămințile legitime ș.a.m.d. Numind învățători moldoveni în sate, Halippa este pe deplin sigur că aceștia nu vor întârzia să cultive, precaut și insistent, în mediul populației, ideile separatismului moldovenesc, ale alipirii Basarabiei la România. Avem informații că în timpul de față în mediul moldovenilor sunt răspândite diferite broșuri tendențioase în limba moldovenească, trimise din România.

În aceeași direcție se orientează în ultimul timp și activitatea preoților locali de origine moldovenească, mai ales în zona de hotar cu România, pe râul Prut. Drept cel mai înfocat naționalist este considerat preotul satului Boldurești, județul Chișinău, Dumitru Bogos, care [...] în discuție cu enoriașii moldoveni exprimă opinii naționalist-separatiste. În timpul de față a început examinarea minuțioasă și controlul acestor informații primite de la

agenții secrete.” Ioan Halippa, în urma acestor anchete, în 1910 a fost transferat cu lucrul în Berdeansk, pe malul Mării Azov.^{34 35}

Elocvent este și cazul Elenei Alistar – cu toate că vina ei n-a fost demonstrată, s-a încercat totuși îndepărtarea acesteia din Basarabia, sub pretextul că este românofilă. La 20 august 1914 ea a fost arestată și închisă la Chișinău, învinuită (în baza anexei la art. 23 al regulamentului privind ținuturile aflate în stare de război) că răspândește știri false între țărani satului Răzeni, județul Chișinău, spunând că va începe război cu România și că locuitorii de pe loc nu trebuie să se teamă, deoarece românii nu vor face nimănui nici un rău, ci vor intra în Basarabia liniștit și pașnic.

„Indiferent de rezultatele cazului dat – scria șeful Direcției de jandarmi, colonelul Nordberg, în rezoluția de la 19 septembrie 1914, – direcția mea dispune de probe care atestă că Elena Alistar este o mare românofilă. Ea publică articole în presa periodică românească în care face propagandă pentru alipirea guberniei Basarabiei la România. Își face studiile la Universitatea din România și este subvenționată de „Liga națională pentru unirea românilor”. Cu mijloacele aceleiași ligi, doi copii ai sătenilor din Răzeni: 1) Porfirie Botnari și 2) Trofim Târgal, au fost duși la Iași în scopul creării contingentului de propagandiști ai ideilor naționale românești între moldovenii guberniei Basarabia. Elena Alistar – conform aceleiași informații – este în relații permanente cu cetățeanul român Gheorghe Constantinescu, arestat și anchetat, învinuit de spionaj militar. Consider că e necesară interzicerea șederii Elenei Alistar în Basarabia și în alte gubernii de frontieră pe timpul stării de război.”³⁶

Totuși, șeful principal al districtului militar Odesa, căruia i-a fost remis dosarul Elenei Alistar, invocând neconfirmarea de către martori a învinuirii aduse, a dispus, la 3 octombrie 1914, eliberarea acesteia din închisoare. S-au cerut, totodată, date concrete privind propaganda făcută de Elena Alistar în ziarele românești în favoarea alipirii Basarabiei la România. În răspunsul său, colonelul Nordberg a invocat argumentul semnării cu pseudonime a articolelor publicate în ziarele românești.

Deși izolarea politică și culturală făcea practic imposibilă legătura între românii de pe cele două maluri ale Prutului, totuși membrii „Ligii culturale a românilor basarabeni” la

³⁴ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 126

³⁵ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940.* – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 143

³⁶ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940.* – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 146

începutul sec. al XX-lea au publicat un manifest în care promiteau românilor din Basarabia asistență materială și morală, în cazul în care aceștia, forțați de circumstanțe să părăsească imperiul, vor căuta adăpost în România. Consilierul de stat Ghirs, de la Ambasada rusească din București, în depeșa sa către ministrul afacerilor externe al Rusiei de la 11 februarie 1905, făcând trimitere la documentul în cauză, menționa următoarele: „*Un exemplar al manifestului obținut de consulul nostru l-am transmis ministrului român al afacerilor externe, indicând că e în interesul guvernului român de a limita condamnabila propagandă care poate duce la neplăcute neînțelegeri între țările noastre. Generalul Lahovari mi-a promis să depună toate eforturile posibile pentru a influența energic asupra membrilor Ligii, despre existența căreia, după asigurările sale, n-au avut nici o închipuire. Consider că guvernul român, având nevoie de susținerea noastră în chestiunea cuțo-vlahă [aromânii din Balcani – n.n.], va înfrâna, într-o anumită măsură, activitatea emigranților noștri.*”³⁷

Cenzura și controlul nu se limitau numai asupra presei din Basarabia, autoritățile ruse au intervenit și în cazul publicării în România a unor articole și chiar știri vizând starea dificilă a românilor din Basarabia. Astfel, după apariția în ziarul conservator *Evenimentul*, a articolului *Românii în Basarabia* a urmat o reacție isterică a diplomației ruse, care considera că redacția, în care „s-a acordat spațiu unei persoane care se întorsese dintr-o călătorie prin Basarabia și care apreciasse situația actuală în această periferie rusească deosebit de favorabilă pentru propaganda ideii naționale românești”. În chestiunea acestui articol, împuternicitul cu afaceri al Rusiei în România, în depeșa către ministrul afacerilor externe al Rusiei de la 9 august 1906, comunica: „Dorind să verifice în ce măsură guvernul regal este implicat în uneltirile naționaliștilor și, în același timp, intenționând să-i dăm de înțeles că activitatea criminală a ultimilor față de noi nu rămâne neobservată, eu i-am indicat ministrului afacerilor externe asupra apariției nepotrivite a articolului în ziarul partidului conservator care în momentul de față se află la putere și care stimulează propaganda în Basarabia.”^{38 39}

³⁷ POȘTARENȚU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940.* – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 151

³⁸ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă).* – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 298

³⁹ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944.* – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 164

3. Dezvoltarea, în paralel, a limbii literare române în condițiile evoluției normale a poporului și a statului român independent

3.1. Româna literară– sinteză a specifiucului lingvistic românestic european

La procesul de formare și stabilizare a limbii române literare moderne, unice pentru toți românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, maramureșeni etc.), au participat reprezentanții tuturor provinciilor istorice românești, după cum au constatat mai mulți lingviști români, dar și străini, printre aceștia din urmă fiind și academicianul rus V.F. Șîșmariov.

Adevărații ctitori ai limbii române literare au fost traducătorii textelor sfinte, din slavă sau greacă – în română, a căror lucrare s-a încununat cu tipărirea, în anul 1688, a textului complet al Sfintei Scripturi – *Biblia de la București*. Apariția ei a fost posibilă prin contribuția cărturarilor din cele trei provincii istorice românești: Moldova, Muntenia (sau Țara Românească, Valahia) și Transilvania (sau Ardealul), care prezintă și cele trei graiuri care stau la baza limbii literare române. Deosebit de mare a fost și aportul cronicarilor din sec. XVI-XVIII. Atunci când a început a se dezvolta literatura artistică și știința filologică, din nou și-au adus contribuția reprezentanții ai acestor provincii istorice românești: muntenii Ion Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, moldovenii Gh. Asachi, C. Negruzzi, V. Alecsandri, ardelenii G. Bariț, A. Mureșanu ș.a. Toți aceștia erau conștienți de faptul că în procesul de formare a unei limbi literare (ca și cele ce se formaseră deja în Spania, Franța, Italia, precum și în Portugalia), nu se pot limita doar la regionalismele unui sau altui ținut românesc, ci erau necesare resurse de îmbogățire din toate zonele și din alte limbi, în special din latină – ca bază de formare a tuturor limbilor romanice literare moderne, de asemenea, din aceste limbi romanice actuale.

Ion Heliade Rădulescu scria: „Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră (latina) moștenire și de la surorile noastre (limbile romanice apusene) partea ce ni se cuvine.” El a căutat să pună în circulație o serie întreagă de cuvinte, *conducându-se* de acest principiu, considerate atunci ca neologisme (*deputat, instanță, procuror, tribunal, reciproc* etc.). În același timp, Heliade Rădulescu cerea „să lucrăm limba”, ceea

ce însemna că aceste cuvinte, luate din alte limbi, urmau să fie adaptate „după genul și natura limbii noastre”. Deci nu se cade a spune, de exemplu, ca în grecește, *ratriotismos*, *cliros* etc., ci *Patriotism*, *cler*. El se pronunța categoric împotriva traducerilor lingvistice artificiale (calcurilor) de tipul: *cuvântelnic* (în loc de *dicționar*), *neîmpărțit* (*atom*), *asuprașăit* (*predicat*) ș.a. Ca să anihileze deosebiri regionale (adică ceea ce astăzi numim dialectisme) în 1828, la Sibiu, Heliade Rădulescu a publicat o gramatică pe baza tuturor celorlalte lucrări similare cunoscute de el (S. Micu și Gh. Șincai, Ienăchiță Văcărescu ș.a.).⁴⁰

Heliade ca promotor al limbii și culturii românești, a dat dovadă de multă înțelepciune în procesul de creare a unei limbi literare unice pentru românii de pretutindeni pe baza subdialectelor dacoromâne, purtând în acest sens o vie corespondență cu ardeleanul G. Bariț și moldoveanul C. Negruzzi. Heliade Rădulescu socotea că „singurul mijloc ca să ne unim la scris și să ne facem o limbă generală literară este să urmăm limbii cei bisericești și pe tipii ei să facă cineva și limba filozofului, matematicului, politicului”. Aceasta însemna că pe baza limbii folosite în textele vechi, scrise în corespundere cu limba vorbită, recurgându-se și la limbile romanice occidentale, să se completeze golurile din sistemul lexical și gramatical al limbii române literare.⁴¹

Contactele dintre cei trei oameni de cultură din cele trei provincii se realizau și prin publicarea de articole, schițe literare, traduceri în revistele și ziarele timpului. Astfel, în revista de sub direcția lui Heliade *Curier de ambe sexe*, C. Negruzzi și-a publicat schița *Cum am învățat românește* (nu moldovenește!, deși Negruzzi era moldovean!), recunoscând că el a învățat limba maternă de la ardeleanul P. Maior. Tot în revista lui Heliade Rădulescu moldoveanul C. Negruzzi a publicat traducerea în limba română a povestirii *Cârjaliul* și cea a poemului *Șalul negru* – ambele de A. Pușkin. Tot acolo C. Negruzzi a publicat nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanul* și poemul *Aprodul Purice*, iar V. Alecsandri a apărut cu o serie de poezii populare din Moldova. În tipografia lui Heliade Rădulescu a fost publicată în românește traducerea lui Al. Donici a poemului *Țigani* de A.

⁴⁰ CORLĂTEANU, N. *Testament*. Cred în izbânda limbii române: *Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. p. 205

⁴¹ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. - Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 124

Pușkin. Ardeleanul G. Bariț a tipărit și el mai multe articole în ziarele ui Heliade Rădulescu.⁴²

C. Negruzzi vorbea cu admirație despre această activitate de până la 1848 a lui I. Heliade Rădulescu, numindu-l „vindecător” al limbii române. E de subliniat că o caracterizare similară prezenta mai târziu și M. Eminescu în ziarul *Timpul* (21 noiembrie 1881). „*El (Heliade) scria cum vorbește, viul grai a fost dascălul său de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenționale de scriere din Evul Mediu și ale cărților eclesiastice, a devenit unealta sigură pentru mânuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere, Heliade Rădulescu a fost cel dintâi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuințăm astăzi. Chipul propus de el în 1828 pentru încetățenirea termenilor tehnici, a termenilor noi pentru idei nouă se urmează și se recomandă și astăzi ca cel mai potrivit*”, încheia Eminescu. Meritul lui I. Heliade Rădulescu constă în faptul de a pune fundamentul limbii literare prin „lucrarea” ei, adică prin valorificarea mijloacelor expresive ale limbii populare și a surselor lexicale din alte limbi, reușind să absoarbă din cultura europeană marile valori spirituale ale umanității, adaptându-le la necesitățile timpului.⁴³

3.2. Mihai Eminescu despre sursele de formare a românei literare

M. Eminescu considera că la baza formării și a dezvoltării limbii române literare, trebuie puse trei izvoare principale:

- a) vorbirea vie, limba vorbită pe întregul masiv romanic nord-dunărean (adică de către moldoveni, munteni, ardeleni, olteni, basarabeni, bucovineni etc.);
- b) tradiția lingvistică și literară, cuprinsă în cărțile noastre vechi (literatura religioasă și cea populară, operele cronicarilor);
- c) mijloacele de limbă folosite de scriitorii de mare talent, numiți scriitori clasici.

⁴² CORLĂTEANU, N. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. p. 206

⁴³ CORLĂTEANU, N. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. p. 209, 211

Eminescu considera relațiile dintre vorbirea vie, pe de o parte, și limba literară (sub forma ei scrisă), pe de alta, ca raporturi dialectice între general și particular, căci fundamentalul și principalul încorporează diversitatea. „Aceste dialecte, scria poetul, stau în același raport cu limba scrisă, ca și mulțimea concretă de ființe organice de același fel, însă totuși deosebite de ele.”⁴⁴ Este ceea ce numim astăzi (E. Coșeriu ș.a.) proces de abstractizare succesivă: întâi actul concret de vorbire (prima etapă de abstractizare), apoi eliminarea individualului și generalizarea socialului (a doua etapă de abstractizare).

În epoca modernă a limbii literare aspectul ei scris (dar și cel literar oral) se deosebește în plan sincron de varianta populară (și de cele regionale) printr-o aplicare mai strictă și mai consecventă a sistemului de norme academice, fixate în dicționare și în gramatici. Normele literare constituie un sistem de reguli unitare de întrebuințare a mijloacelor expresive ce conferă limbii literare o anumită stabilitate, unitate, ferind-o de utilizări subiective și incorecte.

S-a spus, pe drept cuvânt, că Eminescu a fost cel mai harnic scriitor, care citea mereu cărțile înaintașilor săi, medita asupra fiecărui cuvânt folosit de ei. În acest mod în scrierile sale poetul căuta totdeauna „cuvântul ce exprimă adevărul”. Poetul nota: „În hârtoage vechi am descoperit mai multe formații sintactice fermecătoare, mai multe timpuri, care au fost uitate, apoi conjuncții, prepoziții și adverbe și chiar două moduri noi, deși defective.” În acest tezaur al limbii vechi a aflat Eminescu, de exemplu, acea formă expresivă de mai mult ca perfect analitic, care apare și în *Luceafărul*:

„Iar apa unde a fost căzut

în cercuri se rotește.”

El scotea în evidență importanța cărților vechi, având în vedere toate operele scrise în perioada preclasică, mai ales cele ale cronicarilor moldoveni și munteni. În diverse articole Eminescu avea cuvinte de laudă la adresa scriitorilor moldoveni. Astfel el sublinia că Varlaam „a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărțită în palat, în colibă”, că Negruzzi este „cel mai bun prozaist”, iar Alecsandri – „cel mai mare poet al nostru, care străbate secolele” și deșteaptă „dorul țării străbune.”⁴⁵

⁴⁴ CORLĂTEANU, N. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. p. 231

⁴⁵ CORLĂTEANU, N. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția

În același timp nu sunt uitați scriitorii munteni și ardeleni: „Eliade zidea din visuri și din basme seculare / Delta biblicelor sante, profețiilor amare”, „Bolliac cânta iobagul ș-a lui lanțuri de aramă”, „L-ale țării flamuri negre Cârlova oștirea cheamă”, „Mureșan scutură lanțul cu-a lui voce ruginită... Preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet”.

Cele trei surse de constituire și dezvoltare a limbii literare se cer a fi îmbinate în mod rațional, fără a denatura sau a exagera rolul uneia dintre ele. Procesul de selecționare a celor mai adecvate mijloace expresive se realizează în mod conștient și efectiv prin stabilizarea normelor literare.

Denaturările lingvistice practicate în fosta R.A.S.S.M. în perioada 1924-1940, ne arată la ce se poate ajunge dacă se recurge la caracteristicile fonetice și la structurile gramaticale exclusiv populare, când apăreau mostre de tipul: *șinșiancă, slăbășiune militară, stare întrenorodnică, guvern de coroi* sau calchieri directe de tipul: *crudărie, cruzâme* (din rus. „materie primă”), „ *unirea soartei istorișe, așa cum și cu unirea lind'ii și alcătuiții naționale*” sau împrumuturi inutile denaturate de tipul: *zădășili [exercițiile], crujoașili [cercurile], iaceșiili [celelele], krasnâi ugolok, komnatî* ș.a.⁴⁶

Altă extremă se încercase anterior în unele lucrări lingvistice și literare ale latiniștilor și italieniștilor în secolul al XIX-lea, supuse satirei lui C. Negruzzi în *Muza de la Burdujeni*.

Folosirea echilibrată a celor trei surse, care ulterior a dus la dezvoltarea limbii române literare, a fost realizată de adepții curentului tradiționalist (I. Heliade Rădulescu [primul președinte al Academiei Române], C. Negruzzi, G. Bariț, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. Russo, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu), apoi de M. Eminescu, I. Creangă, B.P. Hasdeu, I.L. Caragiale, G. Coșbuc, Al. Vlahuță ș.a.

Limba literară constituie o unitate lingvistică spațială și structurală, ce asigură necesitățile de redare a gândurilor și sentimentelor vorbitorilor unui popor, având o răspândire teritorială și socială generală. Limba literară reprezintă tot ce conține mai de preț vorbirea vie, graiurile de pe întregul teritoriu al poporului dat, ce s-a format în decursul secolelor. Pentru a ajunge la starea contemporană a limbii lor literare, francezilor le-a trebuit nu mai puțin de opt secole: a fost nevoie să apară scriitori clasici, considerați

drept modele de folosire a mijloacelor expresive ale limbii franceze. Rușii au avut nevoie nu mai puțin de cinci veacuri ca să ajungă la nivelul lui A. Pușkin, F. Dostoevski, L. Tolstoi.

De la primele texte scrise în limba română și până la apariția clasicilor literaturii române au trecut de asemenea nu mai puțin de patru-cinci secole. Până în 1812 limbajul vorbit pe teritoriul din estul Prutului era inclus în procesul general de dezvoltare a limbii pe întregul masiv romanic nord-dunărean. După izolarea politico-culturală și demararea procesului de rusificare, timp de 106 ani, în lipsa unei legături stabile cu românii de peste Prut, vorbirea vie din Basarabia s-a dezvoltat spontan, fără a se cizela, a se perfecționa și fără a beneficia de îmbogățirea resurselor expresive din perioada clasicismului lingvistic și literar român. Despre condițiile deosebit de vitrege în care s-a aflat graiul basarabean vorbea clar academicianul rus V.F. Șișmariov, specificând lipsa limbii naționale în învățământ, administrație, știință, cultură, biserică. În timpul rusificării țariste n-au putut exista scriitori basarabeni, care ar putea fi considerați clasici, în stare să pună bazele unei noi limbi literare, deosebite de cea română. Cu referire la perioada sovietică V. F. Șișmariov sublinia în mod deosebit că, „*deși populația băștinașă din R.S.S.M. se află în strânsă legătură cu rușii și cu alte popoare, ea nu trebuie să uite că vorbește o limbă romanică, dominată de legile ei interne.*”⁴⁷ Savantul rus atribuia un mare rol scriitorilor în procesul de statornicire a normelor unei limbi literare.

Tot mai mult teren câștigă, în această epocă, ideologia care promova existența în R.A.S.S.M. (iar apoi și în R.S.S.M.) a unei noi limbi romanice – „limba moldovenească”, deosebită de cea română. Lipsită multă vreme de tradiția lingvistică și literară clasică română, îmbibată cu elemente lexicale și calchieri după model rusesc, neologismele necesare fiind considerate ca „elemente burgheze dăunătoare”, „limba moldovenească” era redată de către scriitorii aserviți puterii într-o anumit ambalaj social-politic oficializat, într-o formă lingvistică arhaică, primitivă chiar, uitând de faptul că limba română literară, limba model este unică pentru toți românii (*moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, transnistreni*, cei din Banatul sârbesc, din Ungaria, Bulgaria, Ucraina, Rusia, S.U.A. etc.).

De aceleași sentimente și trăiri se conduce și I.C. Ciobanu („Moldova literară”, 18 iunie 1995): „*Doamne ferește dacă această limbă (= literară) s-ar fi născut prin uzurpare și s-ar fi numit după vreo regiune oarecare: muntenească, oltenească, ardelenescă, băcănească,*

⁴⁷ CORLĂTEANU, N. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. p. 42

bucovineană, moldovenească etc.! Atunci s-ar fi văzut cum joacă dracul într-un picior! Sintagma „limba română” e unificatoare. Ea nu înalță, nu coboară, nu laudă, nu subapreciază pe nimeni, ea creează condiții egale! Și taie o dată pentru totdeauna apa de la moara rătăciților!”⁴⁸

De altfel, istoria și situația modernă ne oferă multe exemple concrete când în diverse state este în circulație aceeași limbă literară, deși statele sunt independente și suverane.

3.3. Premisele și realizarea proceselor de neologizare

Problema în cauză *Premisele și realizarea proceselor de neologizare*, vizează nu doar situația din Basarabia, dar se referă și la Bucovina, în speță la nordul Bucovinei. Situația a devenit critică, începând cu răpirea Bucovinei în 1775 și până în 1918 de către Imperiul Habsburgic și cea a Basarabiei din 1812-1918 de către Imperiul Rus și apoi de cel sovietic din 1940 până în 1989 (problema fiind actuală și în zilele noastre în Transnistria). În aceste teritorii au trebuit să circule mijloace verbale de comunicare cu vădite particularități, cauzate de izolarea aproape totală de Patria Mamă.

La finele sec. XIX scriitorul C. Stamati-Ciurea constata: „Poate că limba din scrierile mele române va face asupra cercurilor noastre literare, mai ales însă asupra supremului nostru areopag literar de pe malurile Dâmboviței, o stranie impresie. N-am putut scrie altmintrelea. Limba română rustică, precum o vorbește poporul nostru din Basarabia, a fost singurul izvor din care m-am adăpat; n-am în patria mea niciun institut național, nicio școală populară măcar, am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavonismului. Mai mult nu zic.” Iar C. Stere menționa în romanul său fluviu *În preajma revoluției*: „Pe vremea aceea (a doua jumătate a secolului XIX) în școlile din Basarabia nu numai că dispăruse predarea limbii românești, dar nu era iertată elevilor întrebuițarea limbii materne nici chiar între ei.” Această izolare, mai întâi relativă, apoi absolută, începută în Bucovina în 1775, iar în Basarabia în 1812, de limba Moldovei istorice, a contribuit la crearea unui grai cu un specific aparte, deosebindu-le mai ales în forma lor orală de limba română literară, dezvoltată îndeosebi în secolul al XIX-lea. D. Caracostea afirma: „Graiul basarabean e de o ființă cu cel moldovean. Deosebirea între țăranul basarabean și restul țăranilor moldoveni stă în faptul că aceștia au un secol de contact cu limba literară... Graiul

⁴⁸ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 215

basarabean este graiul moldovean de acum un secol, netrecut prin prefacerile datorite limbii comune la temperatura secolului al XIX-lea.” Evident că și limba română literară pe parcursul istoriei sale a suferit influența limbii și culturii slave și balcanice. „Suflet românesc în limba slavă”, așa caracteriza N. Cartoian momentul intrării românilor sub influența culturii bizantino-slavă în cursul Evului Mediu.⁴⁹

După Marea Unire din 1918 limba vorbită în Basarabia a intrat în nemijlocit contact cu limba română literară în toate sferele de funcționare (literatură, știință, tehnică etc.). Procesul de adaptare a specialiștilor din diferite domenii a durat ceva timp, ținând cont de instruirea basarabenilor în limba rusă, imediat după anexare și până în 1918. Între 1918-1940, scopul de bază a fost atenuarea diferențelor provinciale în întreg sistemul de învățământ, începând cu școlile de toate gradele (inclusiv a facultăților) și terminând cu domeniile tehnice și științifice. Au crescut și s-au perfecționat specialiști de înaltă calificare în toate domeniile vieții intelectuale. S-au ridicat scriitori, savanți, oameni de artă basarabeni, care în deceniile trei-patru ale secolului nostru au format o nouă generație de oameni de cultură și știință. Ei militau pentru o ridicare efectivă a nivelului de trai, a culturii, a literaturii române, tendința aceasta a continuat în alte condiții nefavorabile, în împrejurări social-economice și culturale dificile atât în Basarabia, cât și în nordul Bucovinei (după 1940 și până în 1989).

Dezvoltarea limbii române în general, este un fenomen social în continuă evoluție, tocmai de aceea fenomenele de limbă, existente în spațiul basarabean, bucovinean și transnistrean trebuie studiate și ele din punctul de vedere al evoluției și al dezvoltării limbii române într-o anumită conjunctură și cu un anumit specific general de dezvoltare. Ea nu poate să nu țină cont de apariția unor realități și de dispariția altora. Nu vorbim atât de o restructurare gramaticală, care, fără îndoială, a avut loc într-o anumită măsură, cât de o revalorificare a mijloacelor expresive, care privește mai ales vocabularul, constând în îmbogățirea lui pe contul împrumuturilor lexicale din alte limbi. Există și o altă tendință de evoluție a structurilor fonetice, gramaticale și lexicale. Calchiera reprezintă diferite mijloace expresive noi pe baza formanțelor morfologice proprii, dar după un model structural străin.

Istoria limbii române, în special cea a vocabularului său, conține multiplele interconexiuni în cursul evoluției sale multisekulare. Astfel și apariția neologismului în

⁴⁹ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 127

limba română, pe lângă contactele cultural-lingvistice, este motivată prin necesitățile de evoluție economică, socială, națională – în special în cadrul dezvoltării științei, tehnicii, culturii. „Măsurariul civilizațiunii unui popor astăzi este o limbă sonoră și aptă a exprima prin sunete – noțiuni, prin șir și accent logic – cugete, prin accent etic – sentimente” (M. Eminescu).

Societatea umană tinde din ce în ce mai mult spre o adevărată avalanșă de cunoștințe, bazate pe cele mai recente succese ale științei, tehnicii, culturii actuale. Toate acestea se cer a fi transmise prin mijloace expresive în limbile vorbite și scrise pe întregul glob pământesc. Ca urmare, asemenea mijloace comunicative, într-o formă mai mult sau mai puțin adaptată, sunt împrumutate din alte limbi și puse în circulație generală sub forma neologismelor.

În procesul neologizării au loc unele transformări calitative de natură fonetică, gramaticală, cuvintele noi încadrându-se în sistemele respective ale limbii debitoare. Încă o condiție ca neologismul să fie parte integrantă – acceptarea de mediul social, adică de mai mulți sau chiar de majoritatea vorbitorilor limbii date.

Apariția în toate limbile lumii a unei serii de neologisme, este un proces istoric actual, cu toate protestele și rezistența unora, ce nu realizează procesul logic al evoluției și dezvoltării fondului lingvistic, într-o conjunctură a globalizării.

Dicționarele de prestigiu (*DEX*, 1996; *Dicționarul de neologisme*, 1996; *Dicționarul explicativ* al lui L. Șăineanu, Chișinău, 1998) includ verbe (cu derivatele lor) ca: *a atenționa* (fr. attentionne), *a concluziona* (lat. conclusio, fr. conclusion), *a lectura* (lat. lectura, fr. lecture); substantive: *scriptor* „scriitor” (atestat în dicționarul lui Lazăr Șăineanu, în DN, dar lipsește în DEX), *statuar* „sculptor” (L. Șăineanu, atestat și la acad. Al. Rosetti), *debarasor* „persoană care curăță mesele și vesela într-un restaurant”. Peiorative sunt considerate substantive ca: *poetastru* (T. Maiorescu), *politicastru* (I. L. Caragiale), *critic astru* etc. Și-au aflat locul în dicționare neologisme cu totul recente: *kitsch* (din germ. Kitsch „obiect decorativ de prost gust” cu derivatul românesc *kitschizare* „falsificare a artei”. Nu este însă îndreptățită apariția unor verbe ca: *a disciplinariza* (corect: a disciplina) sau *a scripționa* (cu sens neclar), a se panica „a intra în panică”.

Există cazuri când neologismul înlocuiește chiar unele cuvinte devenite oarecum autohtone, adică aflate de mult în limba noastră. Astfel, *aurora* (lat. aurora, fr. aurore) i-a

părut mai adecvată lui C. Negruzzi în contextul „aurora se ivește vestitoare dimineții” în raport cu mai vechiul *zori* (slav. *zoria*). Neologismul acesta e prezent mai ales în terminologie auroră boreală sau polară, australă cu sensul „lumină difuză verde sau roșiatică din regiunile polare”.

Evident că nu toate neologismele, pătrunse în limba română, au scos din uz cuvintele autohtone sau au apărut paralel cu elementele lexicale de alte origini. Astfel, lat. *culpa* n-a eliminat slavismul *vină*, iar *culpaș* (care apare la V. Alecsandri), *culpeș* – la B.P. Hașdeu, n-au devenit egale cu *vinovat*. În felul acesta *culpă*, *culpaș*, *culpeș*, deși au fost puse în circulație de scriitori de mare prestigiu, n-au fost acceptate de uzul general, care – cum se știe – este autoritatea supremă în privința circulației cuvintelor. Nu vorbim aici de formula *mea culpa*, care apare uneori în anumite situații ca expresie consacrată latinească, exprimând „recunoașterea unei greșeli împreună cu cererea de a fi iertat” (cf. titlul poeziei lui Andrei Lupan *Mea culpa*).

Procesul de interacțiune lingvistică depindea totdeauna de contactele sociale, economice, culturale ale populațiilor. Scriitorul clasic latin Horațiu – deși activa în perioada de culminație a culturii și limbii latine – era constrâns a recunoaște influența importantă a limbii, literaturii și culturii grecești asupra celei latine. Chiar și scrisul latin a fost împrumutat de la greci, folosindu-se la început doar majusculele și abia în secolul al IX-lea d. Hr. introducându-se scrisul cu minuscule.

În secolele XII-XVII, în urma interacțiunii tradițiilor literare și culturale greco-latine, cultura, literatura, limba clasică franceză, italiană, spaniolă și ale altor popoare vest-europene a crescut și s-a dezvoltat pentru a se ajunge mai apoi la procesul de reroomanizare a lexicului limbii române.

Specificul limbii române, față de limbile romanice apusene este explicabil prin întreținerea legăturilor strânse cu limbile neromanice învecinate, fiind inclusă într-o unitate lingvistică balcanică, dispunând de o anumită autonomie areală și se află, teritorial, în afara unei influențe directe, nemijlocite a patriei inițiale – a latinei.

Aceasta l-a și determinat pe lingvistul spaniol Amado Alonso să declare româna ca *inagrupable* în cadrul limbilor romanice occidentale. În același sens un romanist german

(probabil E. Gamillscheg), declara că în română totul e romanic, dar altfel romanic decât în italiană, franceză sau spaniolă.⁵⁰

Începând cu secolul al XVII-lea și până în prezent limba română s-a aflat și se găsește mereu într-un proces de relatinizare, caracterizat drept o acțiune de reîncadrare în aria lingvistică, spirituală, culturală romanică, tinzând spre occidentalizare, proces inițiat încă de M. Costin și D. Cantemir cu al său glosar de cuvinte inclus în *Istoria ieroglică și continuat de reprezentanții Școlii Ardelene*.

Consecința a acestui proces a fost și rămâne o direcționare a limbii române literare spre anumite fapte și principii, ce-și află originea în clasicismul greco-latin, urmărindu-se scopul de a satisface necesitățile de comunicare socială, precum și de a însuși terminologia tehnică, științifică și culturală în forme adecvate, cerute de progresul actual. În prefața la traducerea din 1837 a piesei *Maria Tudor* lui Victor Hugo, C. Negruzzi declara deschis că neologismele erau necesare pentru un „stil mai adecvat civilizației veacului”, iar un secol mai târziu G. Călinescu formula gândul că „neologismele nu le adoptă un român cult ca să latinizeze o limbă destul de latină, ci ca să urmeze progresul ideilor europene.”⁵¹ Mai aproape de zilele noastre Al. Niculescu sublinia că este vorba de un proces de internaționalizare în spirit latin. Procesul de neologizare prin surse latine și romanice (ca și, de altfel, de alte origini) a fost și rămâne un punct important în cadrul orientării către Occident, către spiritualitatea europeană a zilelor noastre. Modernizarea limbii române (literare) s-a efectuat în trecut, se realizează și astăzi printr-un proces de reromanizare intensivă, fără a elimina însă și cele dobândite de la vecini, în special de la slavi. Are deplină dreptate profesorul universitar timișorean Șt. Munteanu când susține că „tendința românei moderne merge spre neologism fără să excludă sinonimele vechi fi populare ale elementelor noi.”⁵²

Factorul istoric, condițiile social-economice de dezvoltare a științei, a tehnicii și a culturii, determină apariția procesului de neologizare, în urma necesității de sporire a mijloacelor comunicative. Cuvintele nou-formate sau împrumutate din alte limbi reprezintă concepțiile, opiniile, obiectele, elementele de cultură și civilizație.

⁵⁰) CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 33

⁵¹ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 304

⁵² CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 94

În prezent în Republica Moldova se impune o intensificare a acțiunilor de propagare și cultivare a limbii române literare prin toate mijloacele mass-media – radio, televiziune, publicații, etc.. Realizarea teoretică trebuie să fie asigurată de Institutele academice și de cadrele didactice, iar măsurile de activitate, de propagare trebuie să cadă în sarcina nou-înființatului Centru de Cultură și Asistență Didactică „Casa Limbii Române”⁵³.

4. Teoria moldovenismului (vizând „Limba Moldovenească”) în lucrările unor filologi și istorici ruși și basarabeni, aserviți ideilor imperale Ruse

4.1. „Moldovenismul”, Concept antiromânesc

Polemica în jurul conceptului de identitate și limbă moldovenească/română a stârnit (și stârnește) aprigi controverse. Procesul de rusificare început după 1812, urmarea nu doar anexarea teritorială a Basarabiei, ci și includerea lingvistică a acestui teritoriu în procesul de slavizare, ideologia moldovenismului fiind doar o fază intermediară în acest proces. Dacă pentru început autoritățile țariste duceau o politică, cât de cât tolerantă, ulterior autonomia acordată Basarabiei a fost permanent restrânsă. Istoricul apariției și cel al evoluției conceptului de identitate și limbă moldovenească sunt însă mai puțin elucidate. După reîntoarcerea Sudului Basarabiei în sânul mării familii românești la 1856, românii au simțit cât de aproape este momentul unirii tuturor provinciilor într-o singură țară. Faptul că românii din Bugeac s-au aflat în componența statului român până la 1878, a fost decisiv în procesul de rezistență împotriva rusificării.

Teoria moldovenismului are un substrat ideologic antiromânesc unic, fiind forma cea mai perfidă pe care au aplicat-o autoritățile țariste, încercând crearea unei „noi identități” cu același fond cultural și lingvistic, în scopul convingerii românilor dintre Prut și Bug că sunt un „popor” diferit, dar și superior în raport cu românii din dreapta Prutului.

⁵³ CORLĂTEANU, Nicolae. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii*. 1 ediție. Chișinău: Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. 256 p.

4.2. Moldovenismul, povestea unui concept

Politica imperialistă rusă nu încetează nici după Marea Unire din 1918. Acordarea de drepturi naționale românilor aflați în stânga Nistrului, după cum susțineau autoritățile bolșevice în cadrul unei Republici Moldovenești din componența URSS, avea drept scop provocarea României. Pentru a regiza cât mai bine procesul privind înființarea Republicii Autonome Moldovenești, comitetul Central al Ucrainei convoacă, la 8 octombrie 1924, o ședință plenară specială, unde pune pe agenda zilei chestiunea privind înființarea noii republici. Aici a luat cuvântul Grigori Ivanovici Borisov, cu numele său conspirativ – Starâi (Moșneagul), care a cerut înființarea Republicii.⁵⁴

Încercând să arate că autoritățile comuniste vin în sprijinul românilor din stânga Nistrului, dornici să-și construiască o țară a lor în cadrul uniunii, Comitetul Central a luat, în aceeași zi, hotărârea de a înființa Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească. Președintele Comitetului Central Moldovenesc a fost desemnat Grigori Borisov zis și Starâi, etnic rus, expulzat din Basarabia pentru agitație bolșevică la atelierele muncitorești din Tighina, iar adjunct al președintelui a fost ales avocatul bulgar Alexandru Stoev. În discursul său, după ce a fost ales președinte al Comitetului, Starâi a declarat în fața delegațiilor prezente la ședință: „Noi niciodată nu vom uita de frații noștri [moldoveni din Basarabia] care gem sub jugul boieresc”, iar în încheiere rostește cuvintele „Trăiască Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, leagănul României Sovietice”.

Deși inițial „scopul nobil” al înființării unei Republici Moldovenești în cadrul URSS era acordarea de drepturi naționale românilor aflați în stânga Nistrului, din lista membrilor guvernului autonom, făceau parte doar doi români, un bulgar, iar restul fiind ruși. Faptul acesta trădează de la început intenția sovietelor de a provoca și organiza mișcări subversive îndreptate împotriva României. Acest detaliu este sesizat și de presa internațională a timpului. Publicația *Time* menționa că „sovietele, prin înființarea Republicii Moldovenești, au elaborat noi planuri pentru a semăna dezordine în Basarabia”, iar ziarul finlandez *Uusi Suomi*, scria că „proclamarea acestei republici înseamnă, în fapt, un atac la adresa României”, făcut cu scopul de a revoluționa populația. De aceeași părere este și istoricul Nicolae Pop, care ne spune că noua republică este „o pepinieră pentru creșterea unei generații de români comuniști cu scopul de a-i întrebuința la momentul oportun la

⁵⁴ POȘTARENCO, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812-1940*. – Chișinău. Ed. Cartier, 1998. p. 164

comunizarea României”. Moldovenizarea era doar o etapă ce urma să fi aplicată mai târziu în toată Basarabia, după ultimatumul lui Stalin dat, în 26 iunie 1940, Consiliului de Coroană al României, după care Basarabia a fost ocupată de URSS.

De la bun început planul strategic al Imperiului Rus și apoi sovietic a fost de a impune populației majoritare o nouă identitate, creată și implementată forțat. Soluția optimă a fost crearea artificială a ideologiei moldovenismului prin care românitatea răsăriteană să poată fi ruptă de valorile ei autentice și apropiată de cultura și spiritul slav, proces trecut inițial prin biserică și continuat printr-o politică de stat bine dirijată.

Teoria moldovenismului a fost un pas foarte bine calculat, denaturând niște momente aparent neesențiale, dar care în final au creat o criză de identitate, actuală și în zilele noastre. Într-adevăr, românii din acest spațiu se desemnau drept moldoveni și înainte de anexarea Basarabiei la Imperiul Țarist (16 mai 1812). Dovadă fiind scrierile cronicarilor moldoveni, precum și mărturiile unor călători români sau străini. Cronicarii Miron Costin, Grigore Ureche și Ion Neculce fac deseori referire la moldoveni și la graiul moldovenesc, dar nicidecum la o limbă moldovenească diferită de cea vorbită în Muntenia sau Transilvania. Dimpotrivă, Miron Costin scria la 1686, în lucrarea *De neamul moldovenilor*, că moldovenii sunt întrebați dacă știu „românește” și nu dacă știu „moldovenește”, chiar dacă se identifică drept moldoveni, cu sens clar de locuitori ai Moldovei.

Continuitatea și conștiința unitară atât culturală, cât și lingvistică a poporului român înainte, dar mai ales după anexarea Basarabiei la Imperiul Țarist, este punctul esențial în dăinuirea valorilor lingvistico-culturale a românilor de pretutindeni. Folcloristul ieșean Teodor Burada, care a vizitat aproape toate regiunile locuite de români din Europa, face în 1883 o vizită la românii de peste Nistru, ajungând până în gubernia Cherson. El remarcă același lucru: „...că moldovenii de aici vorbesc aceeași limbă și au aceleași obiceiuri ca și ceilalți români din Transilvania sau Dobrogea.”⁵⁵

Fiind de-a lungul secolelor parte integrantă a Moldovei, ținutul Basarabiei nu se putea deosebi cu nimic de restul Moldovei. Mărturie sunt ruinele cetăților Hotin, Soroca, Cetatea Albă și Chilia, precum și mănăstirile Căpriană și Curchi. Procesul de rusificare începe în biserică, biserica rusificată jucând un rol foarte important în procesul de deznaționalizare a românilor basarabeni, credința ortodoxă comună fiind una dintre premisele ce au înlesnit o

⁵⁵ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 97

apropiere a intelectualității moldovenești de biserica și cultura slavă. În Basarabia existau, la 1812, 12 mănăstiri și 13 schituri, care au fost în majoritate desființate de către autoritățile țariste, iar unele au fost obligate să se supună noului regulament și să participe activ la rusificarea populației.

La începutul secolului al XIX-lea, în Basarabia existau 749 de biserici. Unele ctitorii ale domnilor și boierilor moldoveni și-au păstrat stilul moldovenesc până în zilele noastre. Biserica Sf. Dumitru din Orhei, zidită de Vasile Lupu (sec. XVII), sau biserica cu hramul Maicii Domnului din Căușeni, ctitorită în secolul al XV-lea, restaurată de Scarlat Grigore Ghica și Grigore Calimah, a păstrat pe pereți chipurile ctitorilor și restauratorilor.

Termenul de „limbă moldovenească” deși este instituționalizat în anul 1924, odată cu crearea primei republici sovietice moldovenești (fiind o creație stalinistă), despre o limbă moldovenească diferită de cea română s-a scris și s-a vorbit mult mai devreme.⁵⁶ Planul strategic de înființare a unui stat moldovenesc în cadrul Rusiei este mult mai veche. De asemenea, și inițiativa înființării unui stat moldovenesc în cadrul Rusiei este mult mai veche. Bolșevicii au fost doar cei care au pus în practică planul împărătesei Ecaterina a II-a crearea în teritoriile populate de români a unui stat numit eventual Dacia, dar subordonat intereselor rusești. Pentru prima dată în anul 1793, după ce Rusia a pus stăpânire pe Ucraina, în urma păcii încheiate la Iași, în 1792, prin care rușii îi obligă pe tătari să se retragă în Crimeea, în acest spațiu al Transnistriei meridionale, la inițiativa contelui Panin, este pus în practică un plan politic de colonizare a teritoriului cu populație din Moldova, iar denumirea acestei provincii a fost pentru o vreme Moldova Nouă. Ecaterina a II-a a oferit aici, mai multor boieri moldoveni, pământ cu condiția că se vor supune Rusiei și îl vor coloniza cu populație moldovenească. Printre cei care au acceptat această propunere au fost prințul Deleanu-Scarlat Cantacuzino, boierul Scarlat Sturdza, care va deveni imediat după anexarea Basarabiei, la 1812, și primul guvernator al Basarabiei.⁵⁷

Stăpânirea țaristă a determinat mulți localnici să-și părăsească gospodăriile refugiindu-se în Moldova de dincolo de Prut. Pentru a opri exodul în masă autoritățile țariste au recurs la măsuri extreme. Impunând artificial carantină pe malul Prutului și susținând că în Moldova există ciumă, a fost interzisă pe o perioadă de jumătate de an orice formă de comunicare între cele două maluri ale râului Prut.

⁵⁶ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 32

⁵⁷ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*. – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 235

Astfel noua putere încearcă prin teroare să impună propria formulă de organizare a societății basarabene. În documentele epocii putem observa cum atât țărani, cât și boierii insistă să nu le fie încălcate obiceiurile și legile locale pe care le-au moștenit. Astfel, în 1813, mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni trimite o cerere împăratului Alexandru I, prin care îi solicită să-l schimbe pe guvernatorul rus, generalul Harting, care pornise o adevărată campanie împotriva boierilor moldoveni. Noua legislație administrativă pe lângă lezarea unor drepturi populației autohtone, restrângea aria utilizării limbii române. Dacă până în 1812 legile de funcționare a provinciei erau exact aceleași ca și la Iași, după aceasta s-a dat startul unificării legislației administrative a Basarabiei cu cea a Rusiei. Nemulțumirile create după crearea unor noi „reguli de joc” n-au rămas fără ecou. În 1817, este dată o lege specială pentru Basarabia, sub denumirea *Regulamentul așezământului regiunii Basarabia*, publicată în limbile rusă și română. Acest regulament a încercat să ofere o formă mai largă de autonomie, iar organul suprem de conducere era numit „Consiliul Superior”, format din 11 membri, cinci numiți de guvernul de la Sankt Petersburg, iar șase aleși din rândul deputaților moldoveni.⁵⁸

Treptat, se urmărea lichidarea sistemului de valori autohton încercând în repetate rânduri, prin diverse legi și *ucazuri* (decrete), să știrbească din drepturile pe care le aveau românii în virtutea formei de organizare și implementarea unui tip nou de organizare, cel țarist. În 1820 au fost numiți doi membri în Consiliul Superior. Astfel, majoritatea o constituiau deja cei numiți de guvern. Ispravnicii de județ au început și ei să fie, din 1823, numiți de guvern, iar în 1825 au fost retrase din Consiliu funcțiile judecătorești. În 1828, țarul Nicolae I a impus un nou regulament, prin care au fost șterse toate drepturile de autonomie, transformând Consiliul Superior în Consiliu de Oblastie, ce avea un rol din ce în ce mai puțin important. Instituțiile sunt transformate după modelul rusesc și se supun toate ministerelor din Sankt Petersburg, la fel ca și în celelalte gubernii. Toate aceste transformări au avut consecințe dramatice în plan cultural și spiritual asupra românilor din Basarabia. Educația, ca mijloc prin care se urmărea apropierea populației autohtone cât mai mult de cultura și limba rusă, a fost adaptată noilor cerințe impuse de autoritățile țariste. Imediat după anexare, guvernul țarist a fost obligat, pentru că populația era complet străină de limba rusă, să accepte școlarizarea elevilor și în limba română. De altfel, unul dintre manualele cele mai vechi din această perioadă este gramatica limbii ruse, tipărită în 1819,

⁵⁸ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*. – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 241

în limba română. De asemenea, școlile au continuat să-și desfășoare activitatea în preajma mănăstirilor și bisericilor, după modelul vechi moldovenesc. Observăm că tot în anul 1819 la Petersburg se tipărește în limba română Biblia.⁵⁹

Un rol foarte important în viața culturală și spirituală a Basarabiei, fiind unica instituție de învățământ în care s-a acceptat predarea cu limba rusă și a limbii române, l-a avut Seminarul Teologic din Chișinău, înființat la 13 ianuarie 1813 de către mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni, care va pregăti generații de preoți și profesori, scriitori, învățați. Tinerii din Basarabia încep să fie trimiși la studii la Sankt Petersburg, iar în 1827 apare, sub semnătura juristului basarabean Ștefan Margella, prima gramatică „russască-românească”. De fapt, Margella a jucat un rol deosebit în ceea ce privește păstrarea limbii române în instituțiile de învățământ, militând pe lângă guvernul de la Sankt Petersburg pentru editarea de noi lucrări. Rolul îi este simțit prin contribuția pe care o aduc studiile sale asupra gramaticii limbii române, în condițiile în care țarul Nicolae I îngrădește tot mai mult drepturile românilor.⁶⁰

Începând cu 1828 se pun bazele învățământului primar, proces ce va dura până în 1860. Dacă anterior existau doar școli bisericești, acum se înființează și școli primare care aveau trei clase gimnaziale, unde se predă și în limba română.

Odată cu apariția primului liceu regional la Chișinău (anul 1833), elevii puteau opta între limba română și cea rusă. Având în vedere că o primă condiție obligatorie pentru a fi primit la universitate era cunoașterea limbii ruse, mulți dintre elevi renunțau la învățământul în limba română.

Chestiunea studierii în limba română preocupă tot mai mult nobilimea basarabeană, nemulțumită de faptul că majoritatea copiilor moldoveni nu aveau în aceste școli primare material didactic în limba română și nici în cea rusă. În aceste condiții, elevii erau foarte slab pregătiți și nu puteau urma învățământul liceal.

La 1 martie 1833, Adunarea Nobilimii basarabene solicita „numirea în fiecare școală ținută a unui profesor de nădejde de limba moldovenească și cumpărarea în cantități necesare de cărți didactice din Moldova și Muntenia“, aceștia oferindu-se să achite

⁵⁹ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 67

⁶⁰ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 74

costurile achiziției. Această sesizare vine după nemulțumirile nobilimii basarabene, de lipsa materialelor didactice în limba română și nici în cea rusă, elevii fiind foarte slab pregătiți și nu puteau urma învățământul liceal. Față de această solicitare, guvernatorul Basarabiei, generalul Feodorov, a dispus ca limba română să fie studiată obligatoriu doar în școlile din Hotin și Bălți, iar despre celelalte școli nu s-a amintit nimic, susținând însă că este mai importantă introducerea altor limbi străine în aceste școli.

Literatura românească era foarte puțin cunoscută în rândurile intelectualității basarabene. Ceva mai aprofundat se putea studia la cursul opțional de limba română de la Liceul Regional din Chișinău.

Populația, chiar și în condițiile unei continui cenzuri își păstrează încă vie conștiința identității. Încep să fie traduse opere ale unor clasici ruși și în limba română pentru a putea cunoaște și majoritatea populației ceea ce scriitorii basarabeni învățaseră la Sankt Petersburg. După cum ne mărturisește scriitorul Ion Sârbu, „în această perioadă se ciocnesc cele două culturi, română și rusă”, iar el a tradus în limba română fără să fie influențat de curentul literar românesc, doar atins de dragostea „către fiii românești“.

Conștiință națională, deși sub o puternică presiune, reușește să se impună grație oamenilor de cultură, care scriu și poezie românească basarabeană. Evoluția favorabilă a lucrurilor – județele Cahul, Cetatea Albă și Ismail revenind înapoi Moldovei (în urma Tratatului de pace de la Paris), cât și unificarea Valahiei și a Moldovei (în 1859), au trezit conștiință națională, fiind tot mai active inițiativele apărării culturii și limbii române (în ciuda măsurilor aspre, impuse de autoritățile țariste), fapt ce nu a putut lăsa indiferentă populația locală, creând un curent favorabil reunificării. Din rândul boierilor moldoveni au început să solicite guvernatorului înființarea de tipografii și ziare moldovenești. Se poate spune că relațiile dintre românii din Basarabia și cei din țară intră într-o nouă etapă.

De exemplu, în 1862, boierul Ion Cristi i-a solicitat guvernatorului permisiunea de a înființa o tipografie moldovenească. Acesta însă a refuzat propunerea, motivând apartenența boierului la un grup de moldoveni ce vor unirea cu România. Solicitățile privind editarea de ziare și cărți în limba română nu au încetat, iar în presa de limbă rusă se scrie tot mai mult despre apariția unor grupuri de românofili.

Condițiile favorabile după unirea principatelor române din 1859, au întărit crezul românilor de pretutindeni în identitatea și limba comună a românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania și aspirațiile la îndeplinirea unui deziderat național.

Acest fapt a început să nemulțumească autoritățile țariste, care, întreprind imediat o serie de acțiuni cu scopul de a bloca orice inițiativă ce ar urmări orientarea Basarabiei către România.

În urma evenimentelor favorabile din Principatele Române, politica de rusificare promovată de guvernul țarist se înăsprește. În perioada anilor 1856-1884, Imperiului Rus trece printr-o serie de transformări, care implicit s-au reflectat și asupra Basarabiei. Astfel, încep să fie răspândite diferite curente, care au impus adoptarea unor modificări în societate, rămase în istorie sub denumirea de epoca marilor reforme.

Scopul final al reformelor fiind rusificarea deplină a populației, guvernul țarist pune bazele reorganizării învățământului și începerea unui nou val de deznaționalizare a populației românești. Demersul nu a avut însă efectul prevăzut imediat, reforma fiind introdusă doar din punct de vedere administrativ.

Prima decizie pe care au luat-o autoritățile țariste a fost închiderea Catedrei de limba română din cadrul Universității din Petersburg, la 27 august 1858. Catedra a fost înființată în 1848 cu scopul de a pregăti funcționari pentru instanțele judecătorești superioare, fiind necesar să se poată lucra cu acte tipărite în limba română.

Procesul privind scoaterea limbii române din instituțiile de învățământ începe să se extindă. Deși, majoritatea tinerilor își doreau să studieze în limba română, consiliul de stat al guvernului rus a luat, la 9 februarie 1866, hotărârea, să suspende predarea limbii române în Liceul nr. 1 din Chișinău, singurul din toată provincia, motivând prin faptul că „elevii cunosc această limbă în mod practic, iar predarea ei alte scopuri nu urmărea”.

Continuând procesul intens de rusificare și deznaționalizare prin școală, un grup de demnitari ruși de la Petersburg, în urma unei analize efectuată în 1883, au ajuns la concluzia că școala trebuie transformată într-un instrument ce trebuia să urmărească încet, dar sigur, procesul de rusificare și deznaționalizare al „moldovlahilor”. Urmare a acestei strategii a fost luată decizia privind scoaterea limbii române din toate școlile, fie ele bisericești sau ale zemstvelor. Nu numai școala trebuia să aplice noul plan de rusificare a populației, dar și biserica. Odată cu ocuparea scaunului de episcop, de către Pavel Lebedev

În 1871, acesta obligă toate bisericile să scrie registrele și actele de stare civilă în limba rusă. Pentru a alunga preoțimea română din biserici, Lebedev a modificat statutul parohiilor și a închis în jur de 340 de biserici, expulzându-i pe toți clericii care nu se supuneau noului regulament. Procesul de deznaționalizare inițiat de episcop nu s-a încheiat aici, el dând ordin să fie strânse din parohii și aduse la reședința sa, toate cărțile tipărite în limba română, care ulterior au fost arse. El a ordonat, de asemenea, să fie desființată publicația „Buletinul eparhiei de Chișinău”, tipărit în limba rusă și română. Cei care au urmat la conducerea episcopiei au continuat linia de deznaționalizare adoptată de episcopul Lebedev. În 1882, în fruntea bisericii din Basarabia este numit episcopul Serghei Lebedevschi, care a propus printr-un raport trimis Sinodului rus să închidă tipografia moldovenească, pe motiv că în majoritatea bisericilor slujbele erau ținute în limba rusă, iar cărți și broșuri în limba română nu mai sunt necesare.⁶¹

Numai datorită județelor din sudul Basarabiei (Cahul, Cetatea Albă și Ismail), aflate încă sub administrație românească, s-a mai putut menține legătura cu limba și cultura românească. Aici au avut loc realizări importante, orașul Ismail devenind un centru spiritual și cultural pentru românii basarabeni. În 1864 se înființează Episcopia „Dunărea de Jos” și tot la Ismail este înființat un seminar. De asemenea, presa se dezvoltă foarte mult și apar publicații precum *Gazeta de Ismail*, *Ecoul Basarabiei* și *Curierul Basarabiei*, ziare ce au avut un rol însemnat pentru românii basarabeni aflați sub stăpânire rusească. Evoluția pozitivă a lucrurilor nu durează mult, sudul Basarabiei fiind anexat la imperiul țarist, după Congresul de la Berlin din 1878. În acest context, România nu putea face nimic, deoarece raportul forțelor erau atât de reduse, încât nu se putea nici măcar discuta despre o mișcare de eliberare a provinciei românești.⁶²

Cunoscând potențialul celor trei județe în promovarea și cultivarea limbii și culturii românești, autoritățile țariste își extind rapid planul de deznaționalizare și iau măsuri speciale împotriva românilor din aceste trei județe. În 1893, episcopul Nifon deschide o școală spirituală de clerici la Ismail, ce avea drept scop declarat rusificarea intensă a clericilor de pe malurile Dunării și Prutului. La rândul său, succesorul lui Nifon, va redacta un raport cu nr. 1366, din data de 23 martie 1900, adresat Sinodului rusesc prin care semnaleză situația că „majoritatea parohiilor sunt compuse din moldoveni, care știu

⁶¹ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 145

⁶² CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 146

limba moldovenească și nu înțeleg deloc limba rusească, chiar în vorba numai vorbită”. El atrage atenția asupra faptului că este necesară tipărirea de urgență a literaturii bisericești și nu numai, în limba română, cu litere chirilice, pentru bisericile și mănăstirile din toată gubernia. În urma politicii aplicate de guvernul și biserica rusă în Basarabia, se creează o situație nemaîntâlnită, numărul persoanelor analfabete fiind alarmant. Spre sfârșitul sec. al XIX-lea. în toată provincia nu funcționau decât 7 școli secundare și 591 școli primare, cuprinzând un număr total de 47 000 elevi. Din această cauză, în Basarabia numărul bărbaților analfabeți depășește 82%, iar numărul femeilor neștiutoare de carte depășește 96%.⁶³

Un fost colonel, Serafim Ciceagov ce a participat activ la înăbușirea revoltelor de pe întreg cuprinsul imperiului (1908), este trimis de către guvernul țarist, în fruntea Bisericii ortodoxe din Basarabia. Acesta va trimite Sinodului rus, în 1910, o adresă prin care înștiințează faptul că în Basarabia există preoții și alți moldoveni care vor ca slujbele în biserici să fie ținute în limba lor. Tot în această scrisoare, el precizează că în rândurile Partidului Moldovenilor există numai 15 preoți, dar sunt printre cei mai buni și cu o influență foarte mare în eparhie. Despre liderii partidului spune, însă, că sunt moldoveni care au trăit sau au studiat în România, subliniind și faptul că sunt cei mai „răi dușmani ai noștri”. Episcopul Ciciagov declară că va lupta împotriva lor prin toate mijloacele, deoarece „partidul separatist tinde să-i învețe pe moldoveni limba cultă moldovenească”. „Moldovenismul”, în opinia episcopului, are o influență mare, dar aceasta provine nu atât din dorința de a se separa, ci pentru că oamenii vor să-și păstreze limba și obiceiurile pământului. De asemenea Serafim Ciceagov, precizează că atrage atenția bisericilor și mănăstirilor din Basarabia „să nu uite că sunt și aparțin de guvernământ rusesc și că trebuie să urmărească scopurile statului și unificarea popoarelor prin limba rusă”. Ciceagov este primul care susține ideea că publicațiile tipărite în limbă locală, dar cu litere rusești, este de fapt „limba moldovenească” și ea trebuie ferită de românizare, deoarece este o limbă diferită față de cea din România. El susținea această teorie fără măcar să cunoască limba română.⁶⁴

Ca reacție a politicii dure de rusificare a Bisericii ortodoxe române, de sub conducerea episcopului Serafim Ciceagov, ia amploare mișcarea călugărului moldovean Inochentie, la

⁶³ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*. – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 201

⁶⁴ DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*. – Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007. p. 214

care au aderat masiv românii din Basarabia și din partea stângă a Nistrului, acesta avându-și reședința la Balta. Pastorul predica sfârșitul lumii și milita pentru reorganizarea societății unde creștinii trebuiau să ducă un mod de viață asemănător primelor comunități de creștini. Ținând cont de extinderea mișcării de rezistență împotriva rusificării bisericii, guvernul țarist decide trimitere călugărului Inochintie la mănăstirea Golovăț (Marea Albă) din Rusia, unde s-a și stins din viață. Această mișcare a zguduit din temelie biserica din Basarabia și Transnistria, demonstrându-se, astfel, că lipsa de educație și nerespectarea limbii poate naște mari probleme autorităților țariste.

În pragul Primului Război Mondial, încep să apară mici grupări politice care solicită tot mai hotărât întrebuintarea limbii române în școli și în administrația dintre Prut și Nistru, precum și înființarea unei universități moldovenești.

După reîntoarcerea Basarabiei în sânul României, centru politic și ideologic în ceea ce privește chestiunea moldovenească se mută la Odesa, unde sovietele încep să organizeze o nouă strategie ce va fi aplicată, prin forță și teroare, împotriva populației românești.

În data de 26 iunie 1924, este înființată, la Odesa pe lângă departamentul gubernial al învățământului obștesc, o secțiune moldovenească, cu scopul de a organiza și conduce învățământul moldovenesc în școală și nu numai, constituindu-se case de citire, cluburi, biblioteci și teatre ambulante în regiunile locuite de români. Toate aceste acțiuni urmăreau desfășurarea unei propagande eficiente printre români. Au fost trimiși, în acest sens, studenți în regiunile locuite de români, în mod special la Balta și în părțile Podoliei. cu misiunea de a redacta rapoarte privind stadiul limbii române în regiunile menționate, pentru a se lua măsuri privind noile direcții politice și ideologice.

În data de 1 iulie 1924, la Odesa a apărut în cadrul aceste direcții de învățământ moldovenești, ziarul *Plugarul Roșu*. Menirea acestei publicații era intensificarea propagandei privind înființarea noii Republicii Moldovenești. Publicația avea un rol foarte precis privind politica de moldovenizare a populației românești. Astfel, putem observa în numărul din 21 august 1924, cum în ziar se face un apel către toți moldovenii care știu să citească și scrie, să se înregistreze la secția moldovenească din cadrul direcției guberniale a învățământului obștesc, situată în Odesa pe strada Baranova nr. 10. Tot în acest număr al ziarului „Plugarul Roșu”, este prezentat sub formă de știre anunțul precum că secțiunea moldovenească este creată pentru a organiza învățământul în limba română. În acest sens, studenți de la Universitatea din Moscova, secția română, sunt trimiși prin localitățile

moldovenești pentru a studia din punct de vedere cultural și politic, starea populației. Editura gubernială, preciza ziarul „Plugarul Roșu”, „va tipări cărți pentru copii și cărți pentru cei mai în vârstă”. Sunt editate cărți de citire, printre care *Cine a fost Lenin*, *Chestiunea noroadelor mici în Uniunea sovietică* și *Povești moldovenești de Ion Creangă*. Precizarea care atrage atenția acestui număr din ziarul *Plugarul Roșu* este referirea făcută la lucrările mai sus menționate și anume la alfabetul în care sunt tipărite cărțile. Redactorii susțin că, datorită faptului că dialectul moldovenesc este foarte sărac în cuvinte, motiv pentru care se îngreunează „luminarea norodului moldovenesc, s-a hotărât ca în școli, case și așezăminte de cultură moldovenească, să se întrebuițeze limba românească, care este mai bogată în cuvinte”.⁶⁵

Tot în paginile „Plugarului Roșu” găsim și un mesaj al secțiunii moldovenești din cadrul direcției guberniale către învățătorii moldoveni, prin care îi îndeamnă să lupte pentru cultura și limba moldovenească. Se menționa că „sub ocârmuirea țarismului lacom și asupritor, norodul moldovenesc a trăit o perioadă de întuneric și de deznaționalizare. Politica de rusificare dusă de țarism a dat cele mai strașnice roade de dărâmare și distrugere a culturii moldovenești”. Toate acestea nu aveau decât un singur scop, de a pune în practică noul plan prin care se urmărea crearea unei noi Republici Moldovenești în cadrul Ucrainei Sovietice.

Un alt demers al noi secții de învățământ moldovenesc a fost înființarea unei trupe de teatru care susținea spectacole în satele locuite compact de români. În acest fel, se duce o campanie asiduă pentru identitatea moldovenească și spiritul sovietic, sub îndemnul „Proletari din toate timpurile, uniți-vă!”. După ce au fost trasate liniile ce urmăreau politica propagandistică în domeniul educației, s-a trecut în foarte scurt timp, la o altă etapă. Politica privind educația a reușit să fie implementată foarte ușor, sovietele izbutind să trezească sentimentul național ascuns de mai bine de un secol. Prin aceste inițiative, se urmărea în fapt instituționalizarea moldovenismului și formarea unui sentiment antiromânesc prin prisma ideologiei bolșevice.

⁶⁵ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 143

4.3. Limba „moldovenească”

Este confuzia identitară specifică Republicii Moldova o confuzie multiculturală? Problema identității naționale reprezintă una din problemele stringente cu care se confruntă Republica Moldova. Într-o epocă în care principiile multiculturalismului și multinaționalismului prevalează, problema diviziunii identitare între „moldoveni” și „români”, constituie un adevărat „măr al discordiei” între părtașii celor două „tabere”. Conform *Concepției* teoriei „moldovenismului”: „Moldovenii – naționalitatea fondatoare a statului, împreună cu reprezentanții altor etnii: ucrainenii, rușii, găgăuzii, bulgarii, evreii, românii, bielorușii, polonezii și alții constituie poporul Moldovei, pentru care Republica Moldova este Patria lor comună” (Dispoziții generale). Aparent, argumentul adus pare a fi corect: se respecta apartenența culturală a grupurilor etnice și a minorităților naționale, conduse după principiile solidarității și toleranței cetățenilor. În pofida corectitudinii formale, aceasta afirmație rămâne bizară prin includerea "românilor" printre reprezentanții altor etnii și ca fiind diferiți de "moldoveni."⁶⁶

Argumentul invocat nu e nou, el apare în prezent în unele articole semnate de „moldoveniști” de la Tiraspol sau de la Moscova. Rar, dar ceva similar a apărut și în România. Astfel, autorii studiului *Relațiile României cu Republica Moldova* – Renate Weber, Valentin Stan, Gabriel Andreescu, în revista “22 Plus” din 25 ianuarie 1995 invocă opțiunile libere a locuitorilor din R. Moldova, de a se declara „români” sau „moldoveni” trebuie respectate deopotrivă deoarece corespund legislației normative internaționale și principiilor democratice. Conform principiilor democratice, diferența dintre „români” și „moldoveni” capătă într-adevăr o legitimare stranie. Astfel, membrii grupului etnic majoritar, care vorbesc aceeași limbă și care pot fi chiar membri ai aceleiași familii, pot avea diferite opțiuni identitare. Conform teoriei, negarea validității opțiunilor lor, afirmația că opțiunea lor este greșită, înseamnă o lipsă de respect față de individ. Și dacă în aceeași logica a democrației procedurale, indivizii ce se consideră „moldoveni” formează o majoritate, nu ar știrbi cu nimic din drepturile minorităților, adică ale „românilor” aceștia din urmă vor fi respectați și tratați, ca și celelalte minorități, într-un mod nu mai puțin democratic. Dacă urmăm însă această logică până la capăt, contradicțiile sunt inevitabile.

⁶⁶ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 274

Recunoașterea și acceptarea diferenței celorlalți este condiția de bază a multiculturalismului și multinaționalismului. Spre deosebire de alte grupuri etnice din R. Moldova – ucrainenii, ruși, găgăuzi etc., – care își recunosc diferența reciprocă, cei care se identifică ca fiind „moldoveni” și cei care se identifica drept „români” nu vor recunoaște grupul celorlalți ca fiind un grup legitim, ci vor considera că „ei”, moldovenii / romanii, sunt „o parte din noi”, dar pe o cale greșită și trebuie aduși pe calea cea dreaptă, trebuie să se identifice corect din punct de vedere național, problema învârtindu-se într-un cerc vicios. Dacă minoritățile etnice, religioase, sexuale, pot fi înglobate într-un anumit cadru, nu același lucru se poate vorbi despre „moldoveni” și „români”. Antagonismul dintre cele două tabere „români” / „moldoveni” nu vor putea crea un cadru de toleranță reciprocă. Ambele grupuri se consideră îndreptățite să modeleze și să dezvolte instituțiile statului din punct de vedere al opțiunii lor identitare.⁶⁷ Promovarea multiculturalismului și respectarea diversității etnice este o soluție corectă pentru integrarea grupurilor de "ucrainenii, rușii, găgăuzii, bulgarii, evreii, bielorușii, polonezii și alții", dar nu și în cazul celor două tabere – „români” și „moldoveni”, în care problema cheie este cea identitară⁶⁸

4.3.1.1 Bilingvismul și dreptatea etnocultură

Teoria se axează pe necesitatea promovării bilingvismului: „Pentru Moldova este caracteristic bilingvismul moldo-rus și ruso-moldovenesc statornicit istoricește, care, în actualele condiții este necesar să fie dezvoltat și perfecționat” (*Dispoziții generale*, I), totodată bilingvismul fiind și o parte componentă a structurii naționale proiectată de către Concepția *Înfăptuirea construcției naționale pe baza bilingvismului moldo-rus și rus-moldovenesc statornicit istoricește*. Conform Legii cu privire la funcționarea limbilor pe teritoriul Republicii Moldova (1989), doar funcționarii publici sunt obligați să comunice cu cetățenii în toate limbile oficializate (deși, nici pe departe nu este respectată această prevedere din lege), bilingvismul oficial poate fi în unele cazuri o strategie de acomodare a drepturilor minorităților naționale și etnice, pentru restul populației alegerea unei limbi rămâne la discreția cetățeanului. În acest context, utilizarea în Concepție a expresiei „bilingvism perfecționat” este neclară. Bilingvismul oficial nu înseamnă cu necesitate

⁶⁷ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 129, 174 ș.u.

⁶⁸ *Jurnal de Chișinău*, [internet], <http://ziar.jurnal.md/2010/08/03/valentin-mandacanu-ostas-al-limbii-romane/>,

1. 10. 2011

bilingvismul indivizilor. Dimpotrivă, statele sunt oficial bilingve tocmai datorita faptului că indivizii nu sunt bilingvi (adică nu vorbesc ambele limbi oficializate, deși pot, desigur, vorbi alte limbi). Dacă indivizii ar vorbi cu o egala fluentă ambele limbi, atunci ce limbă vor alege indivizii perfect bilingvi într-o situație concretă de comunicare? Fie este aleasă limba vorbită de grupul al cărei putere de penetrare economică și culturală este mai mare, limba ce va oferi individului mai multe oportunități personale (cum este cazul limbii engleze în Canada oficial bilingva), fie se reproduce o situație de unilingvism, în care indivizii vor vorbi în limba pe care o cunosc majoritatea vorbitorilor și, de regula, se va vorbi limba care a fost anterior dominantă. Posibilitatea alegerii unei limbi într-un stat bilingv și într-o situație de comunicare concretă între cetățenii ce aparțin unor grupuri etnice diferite se reglementează prin mecanisme sociale spontane.

O politică mult prea tolerantă față de etnicii ruși sesizăm și în *Legea cu privire la utilizarea limbilor pe teritoriul R. Moldova* (1989), fiindu-le permis să comunice în „limba de comunicare interetnică” (= rusă) fără a învăța limba oficială de stat. Datorita precedentului istoric, în Republica Moldova, limba rusă este cunoscută de către majoritatea populației ne-ruse, iar majoritatea persoanelor de etnie rusă nu fac nici un efort pentru a învăța limba de stat. Limba rusă este în continuare considerată o limba „de prestigiu social”, datorită capitalului rusesc de pe piața autohtonă, relațiilor cu piețele din Est, dar și a mijloacelor mass-media deținute de către companiile rusești, având cel mai mare rating de pe piața media. În aceste condiții, adoptarea unei politici de stat care proclama bilingvismul, ar duce la instaurarea unilingvismului spontan, la vorbirea unei singure limbi în spațiul public, ceea ce va fi o mare nedreptate față de grupul majoritar. Crearea unei legi ce ar promova bilingvismul, ar putea crea un precedent periculos, ce ar pune bazele unui haos fără precedent, în care fiecare grup etnic va avea tentația să revendice oficializarea limbii oricărei minorități etnice, creând condițiile subminării construcției etnice. Dacă celelalte grupuri etnice accepta fără a protesta ca limba rusă să fie „limba de comunicare interetnică”, atunci afirmarea diversității și principiilor multiculturalismului devine bizară și inutilă (și poate fi chiar o inutilitate costisitoare căci asigurarea condițiilor pentru studierea limbilor minoritare necesita mijloace financiare). De asemenea, bilingvismul oficial, ce risca să se transforme în unilingvism, ar putea duce la lipsa de loialitate a majorității etnice. Populația majoritară nu a avut posibilitatea să realizeze care a fost contribuția grupului etnic al rușilor la construcția consensuală a statului comun, parțial datorita statutului de „limba de comunicare interetnică” acordat limbii ruse concomitent cu

declararea limbii române limba de stat. Faptul că pentru construcția consensuală a statului e nevoie și de loialitatea majorității față de minorități nu este luat în considerare de către Concepție. Interpretarea univocă de către autorii Concepției a evenimentelor de la sfârșitul anilor '80 începutul anilor '90 ai secolului XX drept „conflict civil” care „a deformat relațiile interetnice, tradițional corecte” ignora necesitatea de atunci a grupului etnic majoritar de a obține un respect și o recunoaștere a demnității lor (termeni vehiculați în timpul manifestărilor naționale din anii 1989-1991). Prin urmare, există riscul ca beneficiile / drepturile minorităților să fie considerate ca o amenințare a majorității.⁶⁹

4.3.2.1 Limba moldovenească – lipsa de respect față de individ

Discuția referitor la limba vorbită pe teritoriul R. Moldova este trăsătura specifică și unică în comparație cu alte state din fosta Uniune Sovietică și Europa de Est, unde nu exista cazuri în care limba majorității etnice este unica limbă oficială a unui stat vecin. Viziunea moldovenismului promovată în Concepție neagă una din valorile fundamentale ale democrației contemporane – respectul față de individ – prin reducerea șanselor și oportunităților individuale. Concepția subliniază în repetate ori faptul că „limba moldovenească, având statutul de limbă de stat se folosește în toate sferele vieții politice, economice, sociale și culturale”, precum și necesitatea păstrării și dezvoltării în continuare a „specificului limbii moldovenești și al culturii moldovenești, ținând seama de baza lor est-romanică, respectarea istoriei, culturii și particularităților lingvistice ale populației Transnistriei”. De asemenea, Concepția prevede „crearea neîntârziată a condițiilor necesare pentru însușirea limbii moldovenești.”⁷⁰ Din perspectiva procedurii democratice de baza – regula majorității – se poate afirma că expresia utilizată și limba vorbită satisfac interesele majorității și, prin urmare, denumirea limbii nu contează. Totuși, utilizarea expresiei atrage după sine și diferite încercări de a crea un suport real al acestei expresii, cum este, de exemplu, elaborarea și publicarea unui *Dicționar românesc-moldovenesc* (iulie 2003) elaborat de ex-deputatul comunist Vasile Stati, provocând din start atât reacții controversate ale publicului, cât și un scandal ce nu ține de valențele științifice ale acestei

⁶⁹ FLUX, [internet], disponibil pe site-ul: <http://www.flux.md/editii/201031/articole/10254/>, 23. 11. 2011

⁷⁰ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 187

lucrări, contestate vehement de cercetătorii în domeniul lingvisticii. Dicționarul este, în opinia autorului, „o sursă surprinzătoare de informații pentru învățători, elevi, studenți, profesori, politicieni, inclusiv prim-miniștri, pentru toți purtătorii limbii moldovenești, precum și pentru purtătorii limbii românești”. „Unora le este de folos pentru a se convinge de existența obiectivă a celor 19 mii de dovezi de netăgăduit ale individualității și dăinuirii seculare ale limbii pe care moldovenii o numesc moldovenească. Altora – pentru a-și completa golul informațional și a-și modera zelul politico-lingvistic antimoldovenesc excesiv, veleitățile lingvo-mesianice”, afirmă Stati. Lucrarea abundă în învinuiri la adresa autorităților de la București și a savanților români, care, potrivit lui Stati, prin discriminarea lingvonimului „limba moldovenească” urmăresc „deznaționalizarea moldovenilor și prefacerea lor într-o toală (turmă – n.n.), care mâine-poimâine ar vota orice, inclusiv înglobarea ocinei (proprietate, moștenire – n.n.) strămoșești – a Moldovei, în componența unei noi Românie Mari.”⁷¹ Or, după cum afirmă mai mulți specialiști – lingviști, scriitori, ziariști, actori, dar și simpli vorbitori ai românei din R. Moldova, oficializarea expresiei „limba moldovenească” a dus după sine la legitimarea necunoașterii adecvate și a vorbirii incorecte a limbii române, îndeosebi a membrilor grupului etnic majoritar, a persoanelor a căror comunicare cotidiană sau activitate profesională nu cerea neapărat utilizarea standard a limbii române.^{72 73 74 75 76}

Stigmatizarea și sporirea tensiunii în societate, pe marginea problemei limbii „moldovenești/române se reflectă și în actele oficiale ale statului, îndeosebi în articolul 13 din Constituție (1994) – „limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine”, chiar dacă în anii 1989-1991 a existat în R. Moldova o campanie de promovare nemaîntâlnită, pe 27 august, peste 500 de mii de participanți la Marea Adunare Națională s-au pronunțat pentru decretarea limbii române ca limbă oficială de stat. În perioada următoare, savanți și lingviști au avut mai multe tentative de a modifica acest articol. Academia de Științe a Moldovei în 1996, o încercare a președintelui Mircea

⁷¹ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 301, 306

⁷² CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 312

⁷³ CORLĂTEANU, N. *Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii* - Chișinău, Colecția Biblioteca revistei „Limba Română”, 2010. p. 17

⁷⁴ V. ȘI TOTUȘI, *Limba română!... : articole, eseuri*. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 77

⁷⁵ AVRAM, M. *Considerații asupra situației limbii române în Republica Moldova // Limba română (București)*. – 1992. – Nr. 2. p. 149

⁷⁶ BOJOGA, E. *Limba română în Basarabia – un calvar fără sfârșit // Contrafort*. – 2009. – Nr. 1-4. p. 14.

Snegur de a schimba denumirea limbii oficiale în „română” a fost respinsă de Parlament, pe motiv că ar încuraja expansionismul românesc.⁷⁷

Celelalte republici sovietice nu s-au confruntat cu o asemenea problemă lingvistică, deoarece vorbitorii limbilor majoritare nu au avut un model standard lingvistic conform căreia ar fi constat în ce măsură, limba grupului etnic majoritar a fost afectată de rusificarea din timpul Uniunii Sovietice. Cel mai mare grad al riscului utilizării „limba moldovenească” ar fi perpetuarea incorectitudinii lingvistice îndeosebi în rândul tinerei generații, deoarece una din prioritățile Concepției în sfera instruirii și educației este: „Educarea și instruirea tinerei generații în spiritul respectului față de limba moldovenească, față de cultura moldovenească și față de istoria Moldovei în calitatea lor de baza național spirituală a Patriei lor comune.” Deși „limba moldovenească”, și chiar „păstrarea specificului limbii vorbite în Transnistria”, poate servi nevoilor zilnice ale indivizilor ce locuiesc în această regiune, într-o altă comunitate aceasta se poate dovedi complet inadecvată, astfel persoana care va vorbi fluent limba maternă va avea mai multe șanse de a se face înțeleasă și de a formula un argument valabil, decât individul care va vorbi „respectând particularitățile lingvistice” ale populației dintr-o regiune sau alta. Limba română, cu mijloacele ei disponibile în prezent asigură individului o tradiție, un spațiu mai mare de a se face înțeles, cu alte cuvinte ar spori șansele și oportunitățile individului.

De-a lungul timpului, fenomenul moldovenismului, cu principalele sale derivate – „limba moldovenească” și „poporul moldovenesc” - a fost supus unor critici obiective de savanți români (inclusiv de la Chișinău, după 1989), dar și din alte țări, chiar și din Rusia, unde, lingvistul romanist Raymund Piotrowski a scris mai multe articole în favoarea unității lingvistice moldo-române. Deosebit de elocventă ni se pare abordarea romanistului italian Carlo Tagliavini care, în solida sa monografie *Originile limbilor neolatine* (ed. a 4-a, Roma, 1972; traducerea în română - București, 1977), referindu-se la limba română, notează: „Cei care consideră *moldoveneasca* drept unitate independentă admit evident existența a două limbi romanice orientale. Se ajunge astfel, treptat, și la recunoașterea independenței românei propriu-zise (dacoromâna) față de aromână, meglenoromână și istroromână”⁷⁸

⁷⁷ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 279

⁷⁸ TAGLIAVINI, C. *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*. – București: Ed. Academiei Române, 1977. p. 286

În continuare, lingvistul italian face un excurs istoric al problemei, cu ample referiri la situația limbii române din Basarabia, apoi la RSSM, precum și la teoriile „moldoveniste” din URSS: „În Basarabia, care, din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al IX-lea, a format partea nord-orientală a Principatului Moldovei, se vorbesc dialecte dacoromâne de tip moldovenesc, întrucât Prutul nu marchează o graniță lingvistică. Prin Pacea de la București din 1812, Basarabia a fost anexată Rusiei și a rămas sub Imperiul Rus până în ianuarie 1918 când, după Primul Război Mondial, s-a unit cu România. Dincolo de Nistru, care din 1918 a format granița între România și Uniunea Sovietică, rămâneau încă zeci de mii de români, care, din 1924 au făcut parte din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească cu capitala la Tiraspol, legată de Ucraina Sovietică. Din august 1940 (și apoi o scurtă perioadă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial) Basarabia a fost despărțită de România și a început să facă parte din această Republică (al cărei nume oficial este acum *Moldavskaja Sovetskaja Socialisticeskaja Respublika*). De la circa 600 000 de locuitori, câți avea — fără Basarabia — în 1924 (dintre care numai 30% moldoveni), această republică, după includerea ținuturilor basarabene, a ajuns la peste 3 000 000 de locuitori (dintre care 65% moldoveni). Conform recensământului din 1959, numărul celor care vorbesc moldoveneasca ar fi puțin mai mare de două milioane două sute de mii de persoane, dintre care 1 887 000 în RSS Moldovenească, 242 000 în Republica Ucraineană și 62 000 în Republica Federativă Rusă. Chiar în perioada 1812—1918, în anii cei mai importanți pentru formarea limbii române literare, limba româna din Basarabia nu a urmat întru totul evoluția aceleia din Principatele Dunărene, adică din România de mai târziu. În Basarabia s-a continuat să se folosească (mai ales în publicațiile religioase) caracterele chirilice rusești, care, în România, fuseseră înlocuite cu alfabetul latin, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mișcarea separatistă, cel puțin din punct de vedere lingvistic, s-a accentuat odată cu formarea Republicii Moldovenești în 1924, dar teritoriul redus de dincolo de Nistru a făcut ca această mișcare să fie neînsemnată. Nu același lucru s-a întâmplat după cel de-al Doilea Război Mondial. Lingvistica sovietică susține acum că *limba moldovenească* (adică limba vorbită și scrisă în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească) este un idiom independent de română. În *Vvedenie v romanskoe jazykoznanie* (Moskva, 1954) de M. V. SERGIEVSKI — care a rămas multă vreme singurul manual de lingvistică romanică folosit în Universitățile sovietice — limbile romanice sunt clasificate în 11 grupuri: spaniolă, portugheză, catalană, franceză, provensală, retoromană, italiană, sardă, română, moldovenească și dalmată. Vedem deci că în timp ce franco-provensala nu este considerată unitate autonomă, moldoveneasca este recunoscută ca limbă

independentă. La pag. 36 citim: „Limba moldovenească de pe teritoriul URSS reprezintă limba literară și vorbită a majorității populației din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească și de asemenea de moldovenii din districtul Kirovograd și din alte localități ale Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Numărul moldovenilor este de cca 2 000 000, dintre care 250 000 în Republica Ucraineană, în Basarabia, în secolul al XIX-lea și mai ales după 1905, limba moldovenească a avut o literatură cu alfabet rus dar cu o ortografie românizată. Odată cu formarea, în 1924, a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, limba moldovenească din bazinul Nistrului, în vechile gubernii Herson și Podol, s-a dezvoltat ca limbă literară și națională a Republicii, recurgînd la resurse proprii și la elementele lexicale datorate progresului social și raporturilor cu popoarele vecine (rus și ucrainean) ...”. În articolul dedicat Republicii Moldovenești, în volumul al XXVIII-lea al Marii Enciclopedii Sovietice (*Bolsaja Sovetskaja Enciklopedija*) (1955) există o secțiune dedicată *acestei moldavskij jazyk* (limba moldovenească) în care se spune că moldoveneasca „este o limbă romanică care face parte, împreună cu româna, din grupul limbilor romanice orientale” și se adaugă: „Limba moldovenească este extraordinar de apropiată de dialectul moldovenesc al limbii române care se vorbește în Moldova (Republica Populară Română) dintre Prut și Carpați”. În volumul de studii *Voprosy moldavskogo jazykoznanija* [Probleme de lingvistică moldovenească] publicat de Academia de Științe a Uniunii Sovietice (Moskva, 1953), R. A. BUDAGOV, în articolul său *Moldavskij jazyk sredi romanskih jazykov* [Limba moldovenească între limbile romanice], p. 121 — 154, după ce afirmă (p. 121) că „limba moldovenească aparține fără rezerve limbilor romanice: structura gramaticală și fondul lexical fundamental al limbii moldovenești sînt romanice”, adaugă (p. 126): „Dar dacă limba română și limba moldovenească prezintă multe concordanțe, formînd un grup de limbi romanice (așa cum franceza și provensala formează galo-romanica, spaniola, catalana, portugheza și galiciana formează ibero-romanica), aceasta nu înseamnă că fiecare din aceste limbi nu are particularitățile sale individuale”. Însă atunci când vrea să citeze aceste particularități, se mărginește să dea câteva cuvinte a căror arie este întreaga Moldovă istorică iar câteva sunt cunoscute și în alte regiuni românești (ca *ciolan* etc.). Este interesant de observat că același R. A. BUDAGOV în volumul său *Literaturnye jazyki i jazykovye stili* [Limbile literare și stilurile limbilor], Moskva, 1967, *bazat* în întregime pe materiale neolatine, deși vorbește în mai multe rânduri de limba literară română, nu face nici o aluzie la „moldovenească”. Nici V. F. SISMAREV, în studiul său *Romanskie jazyki jugo-vostocnoj Evropy i nacional'nyj jazyk Moldavskoj SSR* [Limbile romanice din Europa de sud-est și limba națională a Republicii Sovietice Socialiste

Moldovenești], în *VJa*, 1952, nr. 1, p. 80-106 (care a fost considerat atât de important încât a fost tradus în moldovenească de O. CERBEANU, *Limbile romanice din Sud-Estul Europei și limba națională a R.S.S. Moldovenești*, Chișinău, 1960) nu aduce altă probă în privința independenței limbii moldovenești față de română, decât intrarea unui număr mai redus, în secolul al XIX-lea, de neologisme culte din limbile occidentale. În ceea ce privește literatura „moldovenească”, se includ atât scriitorii din Moldova de la sud de Prut, cât și cei de la nordul Prutului, în așa fel încât scriitori foarte cunoscuți cum sunt Creangă, Eminescu etc., ar fi, ca să zicem așa, ambivalenți și ar face parte atât din literatura română cât și din aceea „moldovenească”. Acest lucru rezultă și din antologia *Proza moldovenească* (Chișinău, 1954) sub îngrijirea lui P. CRUCENIUC, P. PORTNOI și A. COSMESCU, cât și din studiul asupra lexicului și stilisticii moldovenești al lui N. CORLĂTEANU, *Studiu asupra sistemii lexicale moldovenești din anii 1870 — 1890*, Chișinău, 1964, care, după cum rezultă din subtitlu (*Contribuția lui Ion Creangă și a altor scriitori la valorificarea stilistică a vocabularului contemporan*) se bazează mai ales pe limba lui Ion Creangă”.

Concluzia la care ajunge Carlo Tagliavini este tranșantă, și, din câte am putut să aflui, această concluzie a fost unul dintre verdictele ucigătoare date moldovenismului și moldoveniștilor de la Chișinău, dar și dirijorilor lor de la Moscova. Opinia savantului italian este citată și astăzi în R. Moldova, unde moldoveniștii se fac a uita acest argument irefutabil: „De altfel, notează C. Tagliavini, analizând cea mai recentă sinteză gramaticală a așa-zisei „limbi moldovenești” de același N. G. CORLĂTJANU pe care l-am citat mai sus (*Moldavskij jazyk*, în *Jazyki narodov SSSR*, I. *Indoevropskie jazyki*, Moskva, 1966, p. 528 — 561), cea mai amplă gramatică descriptivă a acestei limbi (*Curs de limbă moldovenească literară contemporană*, I. *Întroducere, fonetica, lexicologia, morfologia*, II. *Sintaxa*, Chișinău, 1956 — 1959) și până și interesantul și din multe aspecte valorosul *Curs de gramatică istorică a limbii moldovenești*, Chișinău, 1964 (aceste ultime două lucrări sînt redactate de „colective” de cercetători), citind de asemenea producția literară din R.S.S. Moldovenească și urmărind revista filologică *Limba și literatura moldovenească* (Chișinău, 1958 ș.u.), m-am convins din ce în ce mai mult de ceea ce am afirmat la Congresul de romanistică de la Florența din 1956: pretinsa „limbă moldovenească” nu este de fapt decât româna literară, scrisă cu un alfabet rusesc ușor modificat (adică în chirilice moderne, diferite de chirilicele vechi din paleoslavă, folosite timp de mai multe secole de toți românii), cu unele concesii în favoarea unor forme dialectale moldovenești, cunoscute de altfel și în interiorul granițelor României care se reduc în fond la: 1) j în loc de g (*marjină*

în loc de *marginе*, *lejile* în loc de *legile*; *curje* în loc de *curge* etc., dar această variantă fonetică poate fi datorată și faptului că alfabetul rusesc, spre deosebire de cel din paleoslavă, nu are nici o literă pentru a reprezenta pe g. 2) *a*, *ia* în loc de diftongul *ea* (*sară* în loc de *seară*; *driaptă* în loc de *dreaptă*); *e* în loc de *ea* final (de ex. *gre* în loc de *grea*; *pre* în loc de *prea*) ; 3) *-iet* în loc de *-iat* (*apropiet* în loc de *apropiat s-a încheiet* în loc de *s-a încheiat*); 4) *y* (= *i*) în loc de *i* după *z* și / (*zyle* în loc de *zile*; *să țye* în loc de *să ție* etc.) și forme populare de viitor cu *o* în loc de *vei*, *a* în loc de *va*, ca și unele cuvinte de origine rusă și ucraineană. Rezultă deci că această nouă limbă literară moldovenească nu a acceptat în întregime dialectul vorbit de poporul din regiune, dialect care prezintă și alte fenomene fonetice, cunoscute de altfel și în alte părți ale României, ca de exemplu palatalizarea labialelor și a dentalelor (cf. G. WEIGAND, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*, Leipzig, 1904 și v. aici ceva mai departe, la nota 34), ci folosește o formă mai mult sau mai puțin hibridă de limbă literară română cu un colorit dialectal moldovenesc.”^{79 80}

5. Lupta pentru emancipare națională a românilor basarabeni în anii '80 al secolui XX

Deși pe tot parcursul perioadei de aflare a Basarabiei în componența Rusiei țariste, apoi în URSS, aici au existat diverse manifestări de respingere a jugului politic și spiritual străin, acestea au culminat în anii '80 ai sec. XX, având forme spectaculoase, implicări memorabile, dar și un impact cu adevărat istoric.

În perioada ocupației țariste a Basarabiei este demnă de reținut mișcarea națională din perioada 1905-1907, când, pe fundalul revoltelor populare din mai multe regiuni ale Imperiului Rus, și în Basarabia au loc manifestări de nemulțumire ale țăranilor și orășenilor, iar un grup de intelectuali, alcătuit din ziariști, scriitori, preoți ș.a. lansează un manifest prin care cer autorităților centrale (de la Petersburg și Moscova) introducerea limbii naționale (române) în învățământul primar din Basarabia, precum și dreptul la editarea unui ziar „pe înțelesul băștinașilor”. Acest ziar, numit *Basarabia*, – primul în limba română,

⁷⁹ TAGLIAVINI, C. *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*. – București: Ed. Academiei Române, 1977. p. 287 - 289

⁸⁰ AVRAM, M. *Gramatica pentru toți*. – București: Ed. Academiei Române, 2001. P. 145-151

în provincia anexată Imperiului Rus, avea să apară în perioada 1906-1907, bucurându-se de atenția și simpatia unui număr în creștere continuă de cititori din Chișinău și din mai multe județe basarabene. Promovând din start o linie democratică, încet-încet ziarul *Basarabia* a prins a aborda tot mai insistent și probleme de ordin național, inclusiv diverse aspecte ale funcționării limbii naționale a basarabenilor (româna). Dintre acestea menționăm: necesitatea studierii limbii materne în școli și a oficerii în română a serviciilor divine (în biserici); editarea și difuzarea de cărți și publicații periodice românești la Chișinău și în alte orașe basarabene etc. Au apărut și unele articole în care se lămuria cititorilor că basarabenii vorbesc aceeași limbă cu românii din România, din Ungaria și din unele state din Balcani. Însăși gazeta publica număr de număr cele mai reprezentative poezii și proze scurte din literatura română a secolului XX. Este semnificativ faptul că apariția ziarului *Basarabia* a fost suspendată atunci când redacția a scos un număr în care era tipărit textul imnului național *Deșteaptă-te, române*.⁸¹ Și mai important ni se pare faptul că din sânul editorilor acestui ziar au ieșit membri de frunte ai Partidului Național Moldovenesc, care au contribuit la formarea Sfatului Țării – primul parlament democratic al Basarabiei, care, la 27 martie 1918, a votat, cu majoritate de voturi, unirea Basarabiei cu România.

Anii de aflare a Basarabiei în componența României (27 martie 1918 – 28 iunie 1940; 22 iunie 1941 – aprilie 1944) au trecut sub semnul unor realizări, dar și eșecuri, multe cauzate și de vecinătatea agresivă a URSS, și de criza economică mondială, precum și de lipsa de maturitate a exercițiului democratic în Regatul României. În pofida a toate, câteva dintre realizările acelei epoci au rămas pentru mult timp în memoria a două categorii de bază ale populației basarabene. Este vorba de țărănime (indiferent de apartenență etnică) – majoritatea absolută a populației acestei provincii (circa 85 la sută, în 1918), care a beneficiat de reforma agrară din 1923. Apoi, este vorba de reprezentanții populației băștinașe (moldovenești, românești), și ei majoritari (circa 70 la sută, în 1930), care au căpătat dreptul la instruirea de toate gradele în limba maternă, română. Mai e de menționat că în *Basarabia* a fost extins sistemul de instruire din Regatul României, care, având la bază modelul francez, atinsese un nivel impresionant, fiind apreciat ca unul dintre cele mai avansate în Peninsula Balcanică. Până în prezent în R. Moldova există o vorbă de duh, potrivit căreia, un basarabean cu școală primară românească „bătea” (depășea) pe un transnistrean cu facultatea terminată în URSS! Dintre formele de manifestare a demnității naționale a basarabenilor aflați sub ocupație sovietică vom menționa: ideea dezvelirii la

⁸¹ GROSSU, S. *Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944*. – Chișinău: Ed. USM, 2003. p. 178

Chișinău a unei Aleei a Clasicilor [literaturii române], idee lansată de Mihail Sadoveanu și preluată cu entuziasm de un grup de scriitori în frunte cu poetul Andrei Lupan. Astfel, în 1957, în inima Chișinăului, a apărut o alee cu 12 busturi reprezentând tot atâția scriitori importanți, dintre care doar o parte erau originari din Basarabia (A. Donici, A. Russo, Al. Hâjdău, C. Stamati, B.P. Hasdeu); ceilalți (N. Milescu Spătarul, D. Cantemir, Ion Neculce, C. Negruzzi, V. Alecsandri, Ion Creangă, Mihai Eminescu) nu aveau o legătură directă cu basarabeni, toți însă făcând parte din patrimoniul literar și cultural românesc. Astfel, lângă monumentul domnitorului Ștefan cel Mare, care printr-un miracol se menținuse în centrul Chișinăului și după 1945, a mai apărut o dovadă materială, dar și încă un *memento* al identității românești a basarabenilor, a unității lor etnolingvistice și culturale cu toți românii.⁸² Concomitent, a mai apărut un loc de pelerinaj pentru nostalgicii „timpurilor românești”, pentru toți cei care aspirau la recuperarea identității românești. Nu este defel întâmplător faptul că în anii de regim sovietic monumentul lui Ștefan cel Mare, ca și busturile scriitorilor români de pe Aleea Clasicilor, din centrul Chișinăului, erau mereu străjuite de agenți ai KGB, iar cine se oprea prea mult în preajma lor sau depunea o floare, un buchet, la aceste monumente risca să aibă mari neazuri cu autoritățile. În anul amenajării Aleii Clasicilor, 1957, în ziarul *Cultura Moldovei* (devenit mai târziu săptămânalul *Literatura și arta*), au fost publicate niște articole considerate scandaloase, „de natură să primejduiască prietenia de nezdruccinat a popoarelor din URSS”. Astfel, într-un studiu semnat de cercetătorul Ion Vasilencu și consacrat lui Constantin Stere, se puneau problema ca în școlile din RSS Moldovenească să fie studiați toți clasicii literaturii române – adică și cei interziși în anii de stalinism (printre care era și C. Stere), dar și cei care nu se încadrau în ciudata „schemă” a ideologilor din Chișinău. Precizăm în context că din 1956 în manualele școlare din RSSM erau incluse și opere ale clasicilor literaturii române, dar numai cei care puteau fi considerați moldoveni, adică născuți în Basarabia sau în Moldova istorică, până la unirea Principatelor Moldova și Muntenia (Țara Românească), în 1859. Conform acestei „logici”, copiii și tinerii basarabeni puteau studia unele opere de Ion Creangă, V. Alecsandri sau chiar Mihai Eminescu, nu însă și scrieri de I.L. Caragiale (muntean), G. Coșbuc sau L. Rebreanu (transilvăneni). În alt articol din același ziar, deși timid, se puneau totuși problema renunțării la alfabetul rus în favoarea celui latin. Această problemă a fost pusă din nou la congresul VI al scriitorilor moldoveni (1965), pentru revenirea la alfabetul românesc pronunțându-se scriitori ca Aureliu Busuioc, Ion Druță,

⁸² POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 276

Vladimir Beșleagă, Andrei Lupan ș.a., dar și alți intelectuali (artiști de teatru și plasticieni, cadre didactice de la universități, profesori din școli rurale etc.) și chiar muncitori, invitați la ședința congresului scriitoricesc, cum se proceda atunci pentru a demonstra „caracterul popular și democratic” al manifestărilor de anvergură din URSS.^{83 84}

Invadarea, în august 1968, a Cehoslovaciei de către URSS și alte țări din blocul comunist, dar printre care nu se afla și România, a determinat o înrăutățire gravă a raporturilor româno-sovietice, o schimbare radicală în atitudinea Moscovei față de România. Această schimbare de optică a Kremlinului a avut repercusiuni grave asupra românilor din RSS Moldovenească. În același an au fost sistate orice schimburi culturale pe linia București – Chișinău și invers; au fost închise puținele librării și secții de carte românească ce mai existau la Chișinău, Bălți, Orhei, Cahul, Soroca. Din 1969, pentru basarabeni au fost interzise abonamentele la ziare și reviste din România; au fost înăsprite condițiile și formalitățile pentru vizitarea de către basarabeni a rudelor din România. Mișcarea disidenților (Soljenitin, Șciaranski, Saharov ș.a.) din marile orașe ale Rusiei, precum și din republicile baltice și din Georgia, au determinat autoritățile centrale ale URSS să limiteze și mai mult drepturile și libertățile cetățenilor, respectiv, ale popoarelor conlocuitoare. Deși a trecut sub semnul unei relative stabilități interne, așa-numita „epoca Brejnev” (care include anii 1964-1985) a rămas în istorie ca o perioadă de durtăți și limitări alarmante, în primul rând pentru intelectualii din republicile ce formau URSS. Mult râvnita destindere a venit la puțin timp după „încăunarea”, în 1985, a liderului comunist sovietic Mihail Gorbaciov, care, prin politica sa reformatoare, de *perestroika* (restructurare) și *glasnost* (transparență), a deschis o nouă filă în istoria imperiului sovietic, în istoriile popoarelor înglobate în URSS, ba chiar și în istoria Europei și în cea universală. De această turnură au beneficiat din plin mai multe categorii de populație din Uniunea Sovietică, inclusiv, dacă nu primordial – popoarele din fostele republici sovietice, RSS Moldovenească nefăcând o excepție. Evenimentele desfășurate în RSSM în anii '80 ai sec. XX au fost decisive pentru recuperarea identității lingvistice, apoi și etnice, spirituale a moldovenilor / românilor din stânga Prutului, tocmai de aceea considerăm că ele merită a fi prezentate într-o amănunțită înlănțuire cronologică. Această cronologie ne edifică cel mai bine asupra dihotomiei „Ce a fost? – La ce s-a ajuns?” în problema căutării identității etnolingvistice, dificultăților regăsirii ei și ale revenirii la ea. După cum consideră mai

⁸³ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 157

⁸⁴ SCURTU, I. *Istoria Basarabiei*. – București: Ed. Semne, 1996. p. 308

mulți „cronicari” de la Chișinău – ziariști, politologi, dar și lingviști, filologi, istorici, Mișcarea de eliberare națională, declanșată în 1986, dar timidă la început, a început să ia amploare grație unui eveniment publicistic, ce a avut loc... la Moscova.

Astfel, la 29 iulie 1987, în săptămânalul moscovit *Literaturnaia gazeta* (publicație centrală, „oficială”, a Uniunii Scriitorilor din URSS) apare un vast articol semnat de Ion Druță, intitulat *Frunza verde, apa și semnele de punctuație*, în care renumitul scriitor basarabean, stabilit la Moscova pentru a evita persecuției din partea autorităților de la Chișinău, vorbește despre problemele ecologice grave din RSS Moldovenească, corelându-le cu problema degradării limbii și a culturii naționale moldovenești. Peste ceva timp, la 13 august, articolul este retipărit la Chișinău, în gazeta Uniunii Scriitorilor din Moldova, *Literatura și arta*, acest fapt având în RSS Moldovenească efectul unei bombe. În agitația generală, se pare că cei mai bulversați au fost scriitorii și iată că în octombrie același an, plenara Uniunii Scriitorilor din Moldova (USM) adoptă o rezoluție prin care solicită Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova (CC al PCM) „să fie creată o comisie științifică pentru discutarea problemei aducerii grafiei moldovenești în corespundere cu natura și specificul limbii și apartenenței acesteia la limbile romanice”. Este adevărat, cenzura comunistă nu a permis publicarea în presă a rezoluției plenarei USM, însă foarte mulți locuitori ai republicii au aflat acest amănunt, inclusiv grație faptului că despre plenara scriitorilor de la Chișinău și despre conținutul incendiar al rezoluției adoptate de ei au relatat posturi de radio precum Europa Liberă și Vocea Americii.⁸⁵

La 15 ianuarie 1988, pe Aleea Clasicilor din Chișinău, s-a adunat un grup de tineri pentru a celebra ziua de naștere a lui Mihai Eminescu. Participanții la manifestație au decis să se întâlnească și în continuare, în zilele de duminică, iar la întrunirile ulterioare și-au făcut apariția mai mulți membri ai Uniunii Scriitorilor (USM) – Grigore Vieru, Leonida Lari, Gheorghe Mazilu ș.a. În aprilie întrunirile neformale de pe Aleea Clasicilor s-au constituit în Cenaclul literar *Alexe Mateevici*, căruia i s-a permis să-și țină ședințele săptămânale în parcul din zona Lacului Comsomoliștilor (în prezent, Lacul Valea Morilor, din centrul Chișinăului). Ulterior, cenaclul *A. Mateevici* își ținea din nou ședințele în centrul capitalei basarabene, cel puțin acolo ele începeau, până când spațiul din Parcul

⁸⁵ *Jocuri cu cuvinte*, [internet], haicasepoate.eu/60-dintre-cetatenii-din-republica-moldova-cred-ca-limba-romana-si-cea-moldoveneasca-sunt-diferite.html+starea+limbii+romane+in+moldova&ct=clnk, 24. 11. 2011

Central *Pușkin* (în prezent, Grădina Publică *Ștefan cel Mare*) devenea neîncăpător. În conducerea Cenaclului au intrat medicul Anatol Șalaru (inițiatorul cenaclului, în prezent ministru la Chișinău), regizorul de teatru Andrei Vartic, ziaristii și scriitorii Ion Cațaveică, Ion Conțescu, Gheorghe Mazilu, Dinu Mihail, Tudor Cernenco ș.a. În lunile următoare, filiale ale acestui cenaclu au apărut în 19 orașe și raioane, iar „cenacliștii” au devenit ulterior cei mai energici membri ai Mișcării de eliberare națională, întruchipată de Frontul Popular din Moldova.

La începutul lunii mai, în nr. 4 al revistei *Nistru* (și ea, organ de presă al Uniunii Scriitorilor din Moldova), condusă de noul redactor, scriitorul Dumitru Matcovschi, apare articolul traducătorului și lingvistului Valentin Mândăcanu *Veșmântul ființei noastre*. Despre apariția acestui superb studiu mulți știau din timp, astfel creându-se o nemaipomenită vâlvă în jurul revistei *Nistru*, care, în anul următor – 1989 – și-a mărit de aproape cinci ori tirajul (de la 4,5 mii la 19 mii exemplare). V. Mândăcanu pune în această scriere mai multe probleme: cea a cultivării limbii „moldovenești”, adică a pericolului pe care îl prezenta agresiva influență rusă; necesitatea ca basarabienii să aibă acces la dicționarele și alte surse de referință din România etc. În cele din urmă autorul ajunge și la problema unității, identității limbii vorbite în RSSM și în România. Cenzura a suprimat însă capitolul vizând necesitatea revenirii la alfabetul latin, românesc, dar printre intelectuali, printre participanții la ședințele Cenaclului *Al. Mateevici*, circulau foi xerocopiate cu paginile suprimate de cenzură. Cu adevărat, acest studiu a impulsionat și a revoluționat dezbaterile publice privind destinul și rolul limbii române în RSSM.⁸⁶ Dezbaterile privind identitatea limbilor română și moldovenească și necesitatea revenirii la grafia latină au fost continuate în paginile aceleiași reviste *Nistru*, în numerele următoare, de către doctorii în filologie Vasile Bahnaru și Constantin Tănase, ca, încet-încet, această temă, anterior „tabu”, să devină una centrală în discuțiile din presa națională de la Chișinău.

La 27 mai s-a întrunit adunarea generală a USM, adoptând în unanimitate o *Adresare către Conferința a XIX-a a PCUS* (care urma să-și înceapă lucrările la 28 iunie 1988). În *Adresare* era exprimată îngrijorarea serioasă față de metamorfoza fulgerătoare a vechiului mecanism de conducere al republicii care punea în pericol restructurarea, exprimându-se în final un vot de neîncredere pentru conducerea republicii. În cadrul acestei adunării

⁸⁶ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 178

generale a USM s-a decis și crearea Mișcării Democratice din Moldova în (pentru) susținerea Restructurării (MDSR), fiind ales ad-hoc un grup de inițiativă pentru organizarea adunării de constituire a Mișcării. Lansarea MDSR s-a produs la 3 iunie, noua formațiune având o structură organizatorică inedită pentru țări ca URSS, în care exista monopolul unui singur partid: avea Grup de inițiativă, Grup organizatoric, Centru de presă și nouă grupuri de experți. În structura MDSR intrau personalități de vază ale literaturii, artei, culturii, științei din RSSM, inclusiv scriitori ce se bucurau de mare popularitate ca Grigore Vieru, Leonida Lari, Gheorghe Malarciuc, Dumitru Matcovschi, Andrei Țurcanu, Ion Hadârcă, Vladimir Beșleagă ș.a. (inclusiv reprezentanți ai scriitorilor de limbă rusă), istorici, lingviști, profesori etc. Foarte curând MDSR a stabilit relații strânse cu Mișcarea *Sajudis* din Lituania și cu fronturile populare din Estonia și Letonia. În iunie MDSR a desfășurat primul său miting – de susținere a reformelor lui M. Gorbaciov, iar în iulie organizează un miting de comemorare a victimelor deportărilor în masă operate în Basarabia la 6 iulie 1949, cerându-se reabilitarea tuturor victimelor terorii staliniste și ridicarea unui monument victimelor represaliilor comuniste.

În septembrie 1988, ziarul *Învățămintul public* (organul Ministerului Educației din RSSM) a publicat *Scrisoarea celor 66*, numită astfel după numărul semnatarilor – personalități marcante din cultură, știință și creație – în sprijinul conferirii limbii moldovenești statutului de limbă de stat (oficială) și revenirii la grafia latină, autorii acestui inspirat memoriu optând și pentru recunoașterea identității etnolingvistice a locuitorilor băștinași ai RSSM cu ceilalți români. Peste o săptămână, această *Scrisoare* a fost retipărită de gazeta scriitorilor, *Literatura și arta*, apoi de ziarul Tineretului Comunist din RSSM, *Tinerimea Moldovei* și de alte publicații periodice. Conta mult argumentarea, greu dacă nu imposibil de respins, a tezelor din *Scrisoarea celor 66*, dar și prestigiul în societate al semnatarilor acestui document și, nu mai puțin – apelul discret care se conținea: ca toți locuitorii ce împărtășesc asemenea opțiuni, să spună DA acestor revendicări, trimițând la redacțiile principalelor ziare de la Chișinău scrisori de adeziune la apelul din *Scrisoarea celor 66*. Astfel s-a declanșat o incredibilă campanie de trimitere a semnăturilor pentru decretarea limbii oficiale (de stat), pentru revenirea la alfabetul latin și, inerent, pentru recunoașterea identității etnolingvistice românești. Conform unor estimări diferite, numărul acestor semnături de adeziune, primite la redacțiile ziarelor din Chișinău în perioada

septembrie 1988 – august 1989, se cifrează între 400 000 și o jumătate de milion – ceva mai mult de o treime din populația băștinașă a RSSM la acea epocă.⁸⁷

În cadrul unei adunări generale a USM, în octombrie 1988, este adoptată *Adresarea celor 157* [scriitori], în care se afirmă răspicat: nu există două limbi literare, așa cum au declarat-o Stalin și moștenitorii săi spirituali, există o singură limbă vorbită și scrisă atât pe teritoriul României (RSR), cât și pe cel al RSSM, și cazul nostru nu este unic în lume. Era în ajunul unui important eveniment științific: la 31 octombrie – 1 noiembrie 1988 la Chișinău se desfășoară Consfătuirea de lucru a savanților romaniști din URSS. În documentul său final Consfătuirea a recomandat Comisiei pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești (ce activa din acest an pe lângă Sovietul Suprem – Parlamentul RSSM): (1) decretarea limbii naționale din RSSM drept limbă de stat în republică; (2) recunoașterea unității (identității) limbilor care funcționează în RSR și RSSM; (3) revenirea la sistemul grafic latin. Autoritățile comuniste nu au permis reflectarea lucrărilor acestei consfătuiri științifice în presa locală, în schimb despre ele au transmis Europa Liberă, Vocea Americii și alte posturi de radio „agresive”.

La începutul lui noiembrie 1988 sunt publicate în presă așa-numitele *Teze* ale CC al PCM, Prezidiului Sovietului Suprem și Consiliului de Miniștri al RSSM *Să afirmăm Restructurarea prin fapte*. Aceste *Teze* chemau comuniștii, comsomoliștii și membrii sindicatelor „să dea o ripostă hotărâtă proceselor sporadice, democrației mitingurilor, care îi abat pe oamenii muncii de la rezolvarea sarcinilor arzătoare ale restructurării”. În privința identității celor două limbi est-romance *Tezele* lăsau în picioare teoria stalinistă a celor două limbi diferite, iar în problema revenirii la grafia latină ele vorbeau despre cheltuieli de miliarde și zădărnicierea programelor sociale pentru următoarele decenii, dăunând bunăstarea poporului. Foarte curând MDSR a organizat un miting, la care au participat cca 5000 de cetățeni și la care au fost aduse critici dure *Tezelor* ca instrument de presiune asupra lucrărilor Comisiei interdepartamentale. Tot atunci, studenții de la Universitatea de Stat din Chișinău și alte câteva instituții au pichetat sediul CC și Casa Guvernului în semn de dezaprobare a *Tezelor*. Miliția a făcut uz de forță împotriva studenților, arestând cca 30 de tineri.

La sfârșitul lui decembrie 1988 a avut loc plenara Uniunii Scriitorilor din Moldova, care a susținut inițiativa Editurii „Literatura artistică” de a tipări de la 1 ianuarie 1989 o serie de

⁸⁷ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 134

cărți în grafie latină, la fel ca și inițiativa lui Ion Druță de a edita un ziar în grafie latină – *Glasul*. Tot atunci, are loc ședința de totalizare a Comisiei interdepartamentale [de pe lângă Sovietul Suprem al RSSM] pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești în hotărârile căreia se considera necesar a se renunța la concepția existenței a două limbi est-romanice, recunoscându-se identitatea lingvistică moldo-română. De asemenea, Comisia a recomandat ca limba moldovenească să fie decretată drept limbă de stat pe teritoriul RSSM, cu operarea modificărilor de rigoare în Constituție, solicitând crearea unui grup de lucru corespunzător. Comisia a mai decis să înainteze în Prezidiul Sovietului Suprem un demers privind aprobarea trecerii la grafia latină și însărcinarea Consiliului de Miniștri de a elabora un program de măsuri corespunzătoare.

La 25 ianuarie 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a adoptat, în sfârșit, decizia cu privire la elaborarea proiectului de lege despre funcționarea limbilor pe teritoriul republicii, punând în vedere comisiilor Sovietului Suprem pentru inițiative legislative, pentru învățământ și pentru relații interetnice și educație internaționalistă, să elaboreze proiectele de legi *Cu privire la statutul limbii moldovenești* și *Cu privire la funcționarea limbilor moldovenească, rusă și a altora pe teritoriul RSSM*, prezentându-le pentru dezbateri publice în luna martie. La 2 martie, în plenul Sovietului Suprem a început discutarea proiectelor de legi privind funcționarea limbilor, care după ședințele din 15-17 martie au fost remise în Prezidiul Sovietului Suprem. La 31 martie 1988, în presă au fost publicate pentru dezbateri proiectele legilor privind funcționarea limbilor elaborate de oficialități și care declarau limba moldovenească drept limbă de stat, iar limba rusă – limbă de comunicare interetnică. Chestiunea trecerii scrisului moldovenesc la grafia latină urma să fie soluționată în alte legi. Conform proiectelor de lege, limba de stat se implementa în gestiunea administrației publice gradual, în termen de la un până la zece ani. Fiind niște proiecte de compromis, și probabil unicele posibile în acea perioadă tulbură – ele au stârnit dezaprobarea generală a societății moldovenești, care deja se divizase pe criterii lingvistice.

În februarie-martie 1989 la Chișinău au avut mai multe mitinguri neautorizate, al căror subiect îl constituiau proiectele de legi. Pentru prima oară deasupra coloanelor de manifestanți a fost ridicat Tricolorul românesc. Un eveniment ce a bulversat societatea basarabeană și nu numai a fost apariția primului număr al primei publicații românești (în grafie latină) din Basarabia sub ocupație sovietică – *Glasul*. Fondator al acestui ziar este considerat Ion Druță, dat fiind că el a lansat ideea apariției. La pregătirea primului număr

s-a implicat un grup de ziaristi și scriitori, condus de poeta Leonida Lari: Grigore Vieru, Viorel Mihail, Vsevolod Ciornei, Vlad Pohilă, Iurie Zavadschi, Dinu Mihail ș.a. La culegerea textelor și la machetarea lor lucrătorii *Glasul*-ui au beneficiat de complicitatea directorului editurii pedagogice și didactice *Lumina*, Chiril Vaculovschi, munca făcându-se în condiții de clandestinitate, într-o apreciabilă discreție. A apărut problema tipăririi gazetei, căci în RSSM mașini de tipărit texte cu litere latine aveau un regim special („închis”, adică cu acces strict limitat – doar pentru textele științifice în limbile occidentale). Atunci s-a apelat la ajutorul colegilor de mișcare națională din republicile baltice. Astfel primul număr de *Glasul* basarabean s-a tipărit la Riga (Letonia), după care tirajul de 60 000 a fost transportat la Chișinău, primele mii de exemplare fiind difuzate gratuit, în seara zilei de 13 martie 1989, pe străzile orașului, trecătorilor ce manifestau interes sau dorința de a citi un ziar în limba română. Succesul de care s-a bucurat acest prim număr de *Glasul* i-a încurajat pe redactori, care în lunile următoare au pregătit numere noi. În condiții de clandestinitate a fost tipărit și numărul 2 al *Glasul*-ui – deja la Vilnius, capitala Lituaniei, cu un tiraj de 100 000 exemplare, ce s-au epuizat la Chișinău și în alte localități din RSSM în câteva zile din iulie 1989. Apariția acestei prime publicații românești în Basarabia postbelică a constituit obiectul unor știri la posturile de radio *Europa Liberă*, *Deutsche Welle*, *Vocea Americii* ș.a., ceea ce a contribuit substanțial la creșterea popularității și faimei *Glasul*-ului. La 15 iunie, la 100 ani de la trecerea lui Mihai Eminescu în eternitate, apare primul număr tipărit – oficial – cu caractere latine al săptămânalului *Literatura și arta*. În iulie se difuzează la Chișinău gazeta independentă *Deșteptarea*, tipărită clandestin în Lituania, cu litere latine, de către un grup de fruntași ai MDSR.⁸⁸

La 26 martie au loc alegerile în Sovietul Suprem al URSS. Din partea Moldovei deputați au devenit personalități cunoscute, apreciate ca: scriitorii Ion Druță, Grigore Vieru, Dumitru Matcovschi, Mihai Cimpoi, Ion C. Ciobanu, Nicolae Dabija, Ion Hadârcă, compozitorul Eugen Doga, ziaristul Anton Grăjdieru și alții, toți militanți pentru renașterea națională. Rolul lor a fost enorm în catalizarea proceselor: chiar la 15 aprilie Prezidiul Sovietului Suprem revine la problema funcționării limbilor, răspunzând astfel la *Scrisoarea deschisă a grupului de deputați ai URSS*, promițând să dea publicității până la sfârșitul lunii aprilie proiectul de lege privind trecerea la grafia latină, în presă reîncepe valul de

⁸⁸ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 153

discuții. La 19 mai Prezidiul SS al RSSM a făcut public proiectul legii privind trecerea la grafia latină.⁸⁹

La 20 mai, la sediul Uniunii Scriitorilor din Moldova, și-a desfășurat lucrările Congresul de constituire a Frontului Popular din Moldova (FPM), convocat de grupul de inițiativă al MDSR. La Congres au participat delegați din 30 de raioane și orașe, precum și delegați ai Mișcării ecologice „Acțiunea verde”, Cenaclului „A. Mateevici”, Ligii democratice a studenților, Asociației istoricilor, Societății de cultură „Moldova” din Moscova. Congresul a adoptat Programul și Statutul FPM. A fost ales Consiliul Frontului, din care făceau parte personalități de seamă ale literaturii, artei, culturii, deveniți și militanți ai mișcării pentru democratizarea societății, de renaștere și de eliberare națională. Foarte curând – în următoarele luni de vară – în 26 din 39 de raioane ale RSSM au fost create comitete de coordonare a cca 500 grupuri de sprijin ale FPM, care întruneau 150 mii de membri. La 4 iunie în Piața Victoriei – piața centrală a Chișinăului – are loc primul miting autorizat al FPM. Piața a fost inundată de flamuri tricolore. La mitingul următor al FPM; din 11 iunie, se constata o intensificare a campaniei antimoldovenești imediat după publicarea la 31 martie a proiectelor de legi privind limba de stat și revenirea la alfabetul latin. De asemenea, se menționa că deosebit de alarmantă este situația în stânga Nistrului (Transnistria), unde activează organizația șovină, antireformatoare și antinațională „Interfront”, care ațâță spiritele și în rândul populației bulgare și găgăuze de la sudul republicii.

La 25 iunie are loc un miting al Frontului Popular la care participă cca 50 mii de oameni. În rezoluția mitingului au fost formulate următoarele revendicări: încetarea falsificării istoriei moldovenilor și declararea zilei de 2 decembrie – Zi a Independenței (la 2 decembrie 1917 s-a în Basarabia se constituise „Republica Populară Moldovenească”, în frunte cu Sfatul Țării, care la 27 martie 1918 a votat unirea Basarabiei cu România), declararea zilei de 28 iunie (data ocupării, în 1940, de către URSS, a Basarabiei românești) – Zi a doliului național; restabilirea simbolurilor naționale; instituirea bisericii autocefale; reabilitarea victimelor stalinismului. La 28 iunie 1989, activiștii FPM au zădărnicit

⁸⁹ Tudor Daire, [internet], <http://tudordarie.md/2008/08/28/nu-trebuie-sa-cersim-ci-sa-cream-respect-pentru-limba-romana/>, 1. 10. 2011

desfășurarea ceremoniilor oficiale de sărbătorire a intrării trupelor sovietice în Basarabia în 1940.⁹⁰

La 29 iulie, la recomandarea liderului comunist S. Grossu, sesiunea extraordinară a Sovietului Suprem al RSSM l-a ales pe Mircea Snegur în funcția de președinte al viitorului Parlament moldovean. Chiar a doua zi M. Snegur participă la mitingul FPM de la Teatrul de Vară, pronunțându-se pentru decretarea limbii moldovenești ca limbă de stat și pentru revenirea la grafia latină, trezind astfel simpatia asistenței.

La 2 august – când oficialitățile marcau ziua formării (în 1940) a RSSM – FPM face publică *Declarația cu privire la Pactul Molotov-Ribbentrop*, cerând guvernului sovietic: (1) să recunoască drept anexiune includerea în anul 1940 în componența URSS a Basarabiei și Bucovinei de Nord; (2) să restituie RSSM teritoriile incluse nelegitim în componența RSS Ucrainene (fostele județe Ismail, Bolgrad, Cetatea Albă și Hotin). La 2 august, de ziua aniversării creării RSSM, câteva sute de adepți ai Asociației „Vatra”, afiliată FPM, au organizat la Bender o procesiune de doliu prin centrul orașului. 14 activiști ai asociației au fost reținuți de miliție. La 18 august Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM aprobă varianta finală a proiectelor de legi cu privire la funcționarea limbilor, care urmau să fie dezbătute și votate în sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM din 29 august. La 20 august proiectele definitive sunt publicate în presă și trezesc noi proteste ale populației rusofone. În aceeași zi executivul FPM anunță crearea propriului comitet de grevă (antigrevist) care decide ca în caz de declanșare a acțiunilor greviste, să sisteze livrarea la Tiraspol a produselor alimentare. La 21 august încep grevele politice din stânga Nistrului (în Transnistria), în semn de protest față de proiectul legilor care conferea statut de limbă de stat doar limbii moldovenești. La 23 august FPM organizează un miting consacrat consecințelor Pactului Molotov-Ribbentrop, de la a cărui semnare se împlineau 50 ani. În aceeași zi la Tiraspol se aflau în grevă 33 întreprinderi cu un contingent de 37 000 lucrători. La Tiraspol a sosit de urgență S. Grossu – prim-secretar al CC al PCM. După întrevvedere cu activul de partid, S. Grossu a fost invitat să ia cuvântul la un miting ad-hoc, însă cuvântarea sa, în care apăra timid și bâlbâit dreptul istoric al moldovenilor la o limbă și un alfabet ale lor, nu a mai putut convinge pe nimeni.

La 27 august 1989, în conformitate cu decizia Prezidiului SS de a desfășura la locul de trai adunări populare pentru discutarea proiectelor, FPM organizează la Chișinău Marea

⁹⁰ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 151

Adunare Națională, la care participă între 700 000 – 800 000 de cetățeni ai Moldovei. Adunarea, concepută după modelul întrunirilor de masă ale militanților pentru drepturi sociale și naționale din Transilvania sec. XIX – începutul sec. XX, s-a pronunțat în sprijinul legiferării proiectelor de legi propuse, pentru suveranitatea deplină a Moldovei, pentru dreptul de ieșire din componența URSS, restabilirea simbolurilor naționale; revenirea la glotonimul *limba română* și la etnonimul *români* ș.a. Între timp, în stânga Nistrului continuă grevele și mitingurile zilnice de protest contra decretării limbii moldovenești în calitate de unica limbă de stat.⁹¹

După cum se scindase comunitatea din RSSM – în „cea din dreapta Nistrului” („naționaliștii basarabeni”) și în cea „din stânga Nistrului” („transnistrenii filoruși, antimoldoveni”), tot așa se scindase și Sovietul Suprem. Într-o atmosferă de tensiune maximă în „taberele beligerante” (pe de o parte, deputații moldoveni ce sprijineau ideile, aspirațiile naționale; pe de altă parte – deputații rusolingvi, dar și unii moldoveni, care se împotriveau acestor deziderate ale FPM, dar și ale majorității populației autohtone), pe 29 august 1989 își începe lucrările cea de-a XIII-a sesiune a Sovietului Suprem al RSSM, devenită pe bună dreptate o sesiune istorică. Raportul privind proiectele care urmau a fi legiferați a fost prezentat de președintele Prezidiului, Mircea Snegur, care a menționat că scopul principal urmărit de proiectele de legi propuse este „restabilirea în drepturi a limbii moldovenești”. (La acea dată, deja nouă republici din Uniunea Sovietică adoptaseră legi similare, iar RSSM era a doua republică dintre acestea, care acordă garanții celorlalte limbi vorbite pe teritoriul său). Deputatul S. Grossu, tot el și liderul comunist, a chemat la „încetarea grevelor, a ultimatumurilor și amenințărilor, la renunțarea de la revendicări neîntemeiate”. Transnistrenii însă au răspuns cu un nou miting de protest. La 30 august în Sovietul Suprem al RSSM continuă dezbateri dramatice pe marginea proiectelor de legi. În discursul său, F. Cibotaru, veteran al mișcării comuniste ilegaliste din Basarabia, fost participant la sesiunea Sovietului Suprem al RSSM din 1941 care a aprobat legea privind trecerea basarabenilor de la alfabetul latin la cel chirilic, opina în legătură cu grevele contra limbii din orașele industriale: „Frații noștri [vorbitori de limbă rusă] merg până la aceea că-și taie craca de sub picioare, prăbușindu-se în haosul economic al grevelor, numai să nu învețe 30 de litere latine și două-trei sute de cuvinte moldovenești. Putem vorbi aici de

⁹¹ *Moldova.org*, [internet], <http://www.moldova.org/page/1099-rom.html>, 2. 11. 2011

respectul pentru cultura moldovenească?... Cât costă toată această vorbărie despre internaționalism cu care ies [la grevă] confracții noștri?”⁹²

La 31 august 1989, Sovietul Suprem al RSSM, cu o majoritate covârșitoare de voturi, adoptă legile privind funcționarea limbilor (din 341 deputați, contra au votat 43, unul s-a abținut). Din acest moment limba moldovenească (româna) devine unica limbă de stat a RSSM, iar limba rusă – limba de comunicare interetnică. În luna iunie 1990 RSSM își proclamă suveranitatea de URSS, schimbându-și și denumirea în Republica Moldova. La 27 august 1991 Parlamentul de la Chișinău proclamă neatârarea (independența) Republicii Moldova, care curând este recunoscută de zeci de state europene, de SUA, Canada, Japonia etc. Ulterior, 27 august este marcat în R. Moldova ca Ziua Independenței, iar 31 august va deveni în R. Moldova sărbătoare națională oficială – Ziua Limbii Române.

Prin lupta lor curajoasă pentru emanciparea națională, în anii '80 ai sec. XX, românii basarabeni au făcut un pas mare, important și sigur spre recuperarea identității lingvistice și etnice, care se afla în mare pericol de alterare, apoi și de dispariție – încă la începutul sec. XX, în ultimii ani de aflare a Basarabiei în componența Rusiei, agravându-se gradual, continuu, în perioada ocupației de către URSS a Basarabiei și Nordului Bucovinei.⁹³

6. Starea limbii române din Republica Moldova în prezent și perspectivele consolidării identității etno-lingvistice românești recuperate

În căutarea unui termen mai potrivit referitor la starea actuală a limbii române în R. Moldova, credem că cel mai bine ar caracteriza situația care ne interesează cuvintele din seria **ambiguu**: *vag, incert, ambivalent, dedublat, duplicitar* etc.

⁹² NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 152 - 156

⁹³ *Revista română*, [internet], <http://astra.iasi.roedu.net/texte/condrea.html>, 24. 11. 2011

Legile despre limbă și alfabet, adoptate la 31 august 1989 de către fostul Soviet Suprem al fostei RSS Moldovenești, a avut un impact pozitiv în primii ani de existență a Republicii Moldova. În școli, licee, universități, s-a introdus limba română, la fel și în alte domenii, chiar dacă nu peste tot se numea ca atare. Majoritatea absolută a locuitorilor republicii – inclusiv minoritățile etnice: rușii, ucrainenii, găgăuzii, bulgarii, evreii ș.a. – au înțeles că în țara în care locuiesc există o limba de stat, care trebuie învățată (dacă dorești a locui și a munci în Moldova), că se scrie cu alfabet latin, că în toate instituțiile se utilizează limba de stat, că școlile primare și secundare se organizează în baza monolingvismului etc. Legislația lingvistică stipula, în același timp, și foarte multe drepturi limbilor și culturilor naționale ale minorităților. Pentru a înlesni implementarea legislației lingvistice, Președinția, Parlamentul și Guvernul Republicii Moldova au luat mai multe măsuri concludente: pe contul statului au fost formate peste 2500 de grupe de învățare a limbii române pentru alolingvi, s-a deschis Departamentul limbilor, au fost emise Decrete privind funcționarea limbii de stat și a limbilor etniilor conlocuitoare din R. Moldova; pe lângă Guvern ființa o comisie permanentă care monitoriza modul de implementare a legislației lingvistice pe teren. Fusesse, de asemenea, creată o comisie de examinare a gradului de cunoaștere a limbii de către alolingvi în vederea ocupării unor funcții sau obținerii cetățeniei. Așadar, și în plan general politic se formase un consens lăudabil, care mergea de sus în jos, pentru ca cei ce stăteau la cârma statului contribuiau, prin exemplul lor personal și prin actele legislative adoptate, la stabilirea unei concordii naționale, politice, culturale, încurajând efortul de studiere a limbii române și de înviore a procesului de cunoaștere a limbilor și culturilor minoritare.

Totodată însă, după adoptarea noii Constituții (1994), politica lingvistică a luat o turnură cu totul nefavorabilă evoluției normale a limbii române în R. Moldova. Articolul 13 din Constituție a legiferat un neadevăr științific, afirmând: *Limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească*. Și aceasta în pofida faptului că glotonimul *limba moldovenească* (care este de fapt un politonim), a fost respins de către cei mai renumiți filologi romaniști din Europa de Vest (C. Tagliavini, E. Coșeriu, V. Rusu, Gh. Mihăilă ș.a.), Rusia (R. Budagov, S. Berstein, Raymund Piotrowski ș.a), Ucraina (S. Semcinski, Gh. Jernovei, Gr. Bostan ș.a.), R. Moldova (N. Corlăteanu, S. Berejan, I. Ețcu, T. Cotelnic, V. Melnic, A. Eremia, N. Mățaș, I. Dumeniuk, Al. Dârul ș.a.), Canada și din alte țări. Cu toate acestea, oamenii puterii au continuat să vehiculeze falsul glotonim *limba moldovenească*, provocând o acerbă campanie de românofobie, ceea ce n-a putut să nu

destabilizeze armonia relațiilor cu minoritarii etnici din R. Moldova Mii de alolingvi au abandonat cursurile de studiere a limbii române, pentru că au înțeles că statul nu-i încurajează. Mai mult decât atât, rusofonii n-au manifestat timp de 45 de ani postbelici mare interes pentru așa-zisa limbă moldovenească, deoarece în RSSM, nu au avut, practic, nevoie de ea! Când s-a pus problema limbii române, ei (rusofonii) s-au apucat, unii chiar cu entuziasm, s-o învețe, pentru că e o limbă mare, cu tradiții, cu limbaje de la plug la cosmodrom, și pe deasupra foarte apropiată de alte limbi romanice: franceza, italiana etc.

Situația lingvistică din R. Moldova devine foarte încordată după 2001. Starea de tensiune a culminat prin adoptarea de către conducerea comunistă a unei așa-zise *Concepții a politicii naționale de stat a Republicii Moldova* (19 decembrie 2003), în care se revine la falsa teorie despre două limbi romanice de est (moldovenească și română), la faimosul bilingvism moldo-rus, la promovarea unei teze nefavorabile (ca să nu spunem antinaționale) cum că în R. Moldova funcționează două limbi: una de stat – moldovenească – și una de comunicare interetnică (ceea ce înseamnă, de fapt, oficială) – rusă.⁹⁴

La ora actuală, se constată un evident regres în politica lingvistică din R. Moldova. Niciun stat cu adevărat suveran și independent nu e predispus să permită unei etnii minoritare să-și declare limba sa drept limbă de comunicare interetnică. După cum observă lingvistul de la Chișinău prof. dr. Anatol Ciobanu, „așa ceva se întâmplă numai la noi, unde limba etnicilor ruși (ponderea numerică a lor fiind numai de 13%) a fost ridicată la rangul de limbă de comunicare interetnică. O situație oarecum similară se poate întâlni doar în unele foste colonii din Africa. Englezii, francezii, portughezii ș.a., cucerind aceste teritorii, au declarat acolo limba lor ca oficială, deși majoritatea populației constituiau aborigenii. Imperialismul lingvistic se mai menține și acum, după răsturnarea regimului colonial. De exemplu, în Republica Sierra Leone limba oficială e engleza, deși 98% din populația republicii sunt negri; în Republica Democratică São Tomé și Príncipe (la circa 300 km de țărmul vestic al Africii) limba oficială este franceza, cu toate că populația băștinașă, negri bantu, atinge 91%; în Republica Namibia (sud-vestul Africii) băștinașii alcătuiesc 89%, dar oficială continuă să rămână limba ocupantului – engleza. Exemplele ar putea continua, dar

⁹⁴ MIHAIL, Z. *Cartea românească în Basarabia // Limbă și literatură*. – 1994. – Nr. 1. - P. 69-57.

e necesar totuși să precizăm că Republica Moldova e stat independent și nu colonie a unei țări vecine, care pretinde ca limba ei să devină la noi oficială.”⁹⁵

Lingviștii, istoricii, scriitorii, alți intelectuali basarabeni au trebuit să reia, în anii 1995-2009 lupta pentru limba maternă. Se propun și soluții simple, clare, accesibile pentru redresarea situației dificile în care a ajuns din nou limba română în R. Moldova. Amintim câteva dintre soluțiile cel mai des sugerate pentru conducerea de la Chișinău:

a) să se revină la glotonimul corect *limba română* în Constituția Republicii Moldova. Chiar șeful statului ar putea să se adreseze Parlamentului (cum a mai procedat deja cu alte ocazii) cu inițiativa de a fi modificat art. 13 în felul următor: „*Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română*”. Argumentele științifice în acest plan stau la suprafață, ele fiind expuse de zeci de specialiști din republica noastră și din multe țări. Triumful adevărului ar potoli atmosfera bulversantă din țară și ar ridica prestigiul internațional al R. Moldova;

b) să se creeze, la nivel de stat, o comisie din specialiști (filologi, istorici, filozofi, juriști ș.a.), care ar purcede la scrierea unei noi legislații lingvistice. Vorba e că cea în exercițiul funcțiunii, adoptată în 1989, a fost întocmită pentru un stat inexistent astăzi – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească – și, prin definiție, nu poate fi aplicată, totalmente, la noile realități, apărute după 1991, când la 27 august s-a adoptat Declarația de Independență. În anii de independență, conducerile, parlamentele, guvernele ce s-au perindat au elaborat noi legi, noi acte normative, noi regulamente etc., în spiritul orânduirii statale noi. Numai legislația lingvistică (cea sovietică) a rămas intactă. Ea trebuia de urgență revăzută în lumina adevărului științific și istoric privind limba noastră cea română, ținându-se cont de normele de drept internațional privind folosirea limbilor, de Carta Europeană a limbilor regionale sau minoritare etc.;

c) să fie repusă în drepturi cunoașterea limbii de stat la angajarea funcționarilor, la numirea persoanelor în funcții de stat, la alegerea deputaților, la numirea conducătorilor de instituții, organizații, întreprinderi etc.;

d) să se creeze pe lângă Președinție un grup de specialiști cu misiunea de a monitoriza pe teren modul de funcționare (nefuncționare) a limbii române și a limbilor etniilor minoritare din R. Moldova la absolut toate nivelurile: economic, cultural, politic, administrativ etc.;

⁹⁵ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 297

e) în liceele, gimnaziile, colegiile, universitățile cu limba de predare rusă să se asigure predarea unor obiecte de profil (20-30%) în limba română. În felul acesta, rusofonii ar însuși mult mai repede limba română și s-ar familiariza cu limbajele ei speciale;

f) toată publicitatea (afișele, reclamele, firmele, avizele, etichetele, anunțurile etc.) urmează a fi scrisă în limba română și numai în cazuri cu totul excepționale să fie dublată în limba rusă. Scopul este nobil: alolingvii ar avea posibilitatea să deprindă din mers terminologia uzuală.

g) statul să nu mai sprijine în nici un fel eforturile absurde ale moldoveniștilor de la Chișinău sau de la Tiraspol; concomitent, prin Ministerul de Externe, să se ia o atitudine mai categorică față de ocrotitorii de la Moscova ai acestora.⁹⁶

În context, vom menționa că în pofida oricăror așteptări, scrieri de ale promotorilor moldovenismului continuă să mai apară în unele organe de presă de la Chișinău. Ce-i drept, acestora li se dă și riposta cuvenită. Mai multe ziare și reviste basarabene retipăresc din când în când o ripostă a celebrului lingvist Eugeniu Coșeriu, care a luat o onorabilă atitudine față adversarii politizați ai limbii române de la baștina sa (el fiind născut în județul Bălți din Nordul Basarabiei). Acest argument este adeseori transmis la radio, la TV, citit și recitat la diverse reuniuni, încât nu e de mirare că unii intelectuali de la Chișinău îl știu pe de rost.

Ni se spune însă că, cel puțin pentru o parte din „moldoveniști”, problema limbii nu s-ar mai pune în acești termeni, ci numai ca o chestiune de nume: se știe și se recunoaște că limba română și limba moldovenească sunt una și aceeași limbă și se propune numai să se numească cu două nume diferite („română” în România, „moldovenească” în Republica Moldova).

Dar și această versiune „discretă” e lipsită de fundament. Limba română n-a fost niciodată numită – și nu se poate numi – „română”

Sau „moldovenească”, fiindcă *român*, *românesc* și *moldovean*, *moldovenesc* nu sunt termeni de același rang semantic (*moldovean*, *moldovenesc* se află la nivelul termenilor *muntean*, *oltean*, *bănățean*, *ardelean*, *maramureșean*, pe când *român*, *românesc* e termen general pentru toată limba română istorică și pentru limba română comună și literară); a

⁹⁶ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 234, 276

fost numită cândva, mai ales de străini, „*moldavă* sau *valahă*”, ceea ce nu e același lucru. Și, în lingvistică, *moldovenesc*, cu privire la limbă, se aplică numai unui grai (în cadrul dialectului dacoromân) a cărui arie nu coincide cu Moldova (deși cuprinde o mare parte din ea); dar *limba* „moldovenească”, fiind identică cu limba română, nu poate fi identică cu acest grai și nu trebuie confundată cu el. Pe de altă parte, „moldoveni” nu sunt numai locuitorii băștinași din Republica Moldova, ci și locuitorii Moldovei „mici” din dreapta Prutului, și românii bucovineni; și aceștia nu numesc limba lor comună și literară „moldovenească”, ci „română” sau „românească”. Singurul argument care se prezintă în favoarea denumirii duble e că aceeași limbă se vorbește în două state diferite. Dar nu e un argument valabil. Limba germană nu se numește „austriacă” în Austria și cea engleză nu se numește „australiană” în Australia, „statouniteană” (?) în Statele Unite etc. Pe lângă aceasta, limba română nu se vorbește numai în România și Republica Moldova, ci și în afara granițelor acestor țări, și ne întrebăm, dacă se admite denumirea dublă, cum ar trebui să se numească limba vorbită de românii din Ucraina, din Ungaria, din Serbia, din Bulgaria.

Pe de altă parte, denumirea dublă duce la aceleași confuzii ca și teoria celor două limbi diferite și poate implica aceleași urmări cât privește identitatea etnică și culturală a vorbitorilor... A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic, e o absurditate și o utopie; și, din punct de vedere politic, e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și deci un act de genocid etnico-cultural.”⁹⁷

Referindu-ne mai concret la perspectivele ameliorării situației etno-lingvistice din Republica Moldova trebuie să menționăm că dincolo de implicațiile culturale ale situației etno-lingvistice din R. Moldova, această stare de fapt influențează, în mod extrem de negativ, întreg contextul social-politic din fosta republică sovietică, generând chiar tensiuni politice tranfrontaliere, ce antrenează atât state din UE (România), cât și din fosta URSS (Rusia, Ucraina).

Având în vedere aceste implicații, care depășesc în mod clar zona culturală, intrând fără dubii în sfera politicii regionale, devine evident faptul că situația etnolingvistică din R. Moldova nu poate fi considerată doar o problemă de ordin intern. Prin urmare, rezolvarea

⁹⁷ COȘERIU, E. *Identitatea limbii și poporului nostru* // Limba Română. – 2002. – Nr. 10. p. 5-8.

acestei situații nu poate fi lăsată doar în seama autorităților de la Chișinău, ci trebuie considerată o problemă a UE, care generează instabilitate atât pentru un stat membru (România), cât și pentru unul vecin uniunii, cu intenții oficiale de aderare (R. Moldova).

Din aceste motive, singura abordare eficientă a problemei poate fi concepută doar într-o schemă tripartită, cu Comisia Europeană în rol de finanțator și coordonator al proiectului, cu România și țările baltice ca principali parteneri comunitari și R. Moldova ca beneficiar activ. Rolul statelor baltice ex-sovietice este extrem de important, deoarece situația lor, destul de asemănătoare cu cea a Moldovei, a generat o experiență extrem de utilă, cu rezultate pozitive evidente.

O etapă obligatorie a acestui proiect ar trebui să fie ajustarea cadrului legislativ la realitățile din R. Moldova. Datând din 1989, vechea lege este de mult timp depășită, ea fiind concepută pentru o republică sovietică, nu pentru o țară ce dorește să adere la UE. Noua lege ar trebui să stabilească, după modelul baltic, norme clare privind folosirea limbii oficiale, precum și înființarea unor structuri de stat care să se ocupe cu aplicarea acestei legi. De asemenea, legea ar trebui să reglementeze, în mod onest și responsabil, ceea ce constituie principalul motiv de dispută din jurul acestei teme: denumirea limbii de stat.^{98 99}

100

Simultan cu procesul legislativ, se impune demararea unei campanii de PR, cu scopul de a contracara efectele extrem de puternice ale propagandei sovietice și postsovietice pe această temă. Pentru a calibra eficient campania, este cvasiobligatorie realizarea anterioară a unor cercetări sociologice profesioniste și aprofundate, care să indice în mod clar care sunt principalele mesaje ce trebuie transmise.

În condițiile în care o astfel de abordare a problemei ar fi pusă în practică, se poate prognoza că, în maximum cinci ani, situația etnolingvistică din R. Moldova s-ar ameliora substanțial, cu efecte extreme de pozitive atât asupra stării social-politice interne, cât și asupra contextului geopolitic regional. Experiența ultimilor 20 de ani a demonstrat că o abordare empirică a problemei duce doar la perpetuarea situației negative și la alternarea ciclică a perioadelor de acalmie și tensiune, în dependență de evenimentele politice interne sau externe. Pe acest fundal, ameliorarea situației a fost una extrem de lentă, iar focarul de

⁹⁸ *Adevărul despre noi: Patria mea este Limba Română: culegere de studii, comunicări, documente [privind starea limbii române în Basarabia / Republica Moldova]* / alcăt. Alexandru Bantoș. – Chișinău: Ed. Grai și suflet, 1996. p. 148

⁹⁹ CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 308

¹⁰⁰ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 89

instabilitate generat de această situație a rămas unul important. Din aceste motive, pentru a avea la granița sa de Est o țară cât mai compatibilă cu spiritul european, UE are o singură variantă rațională: să ajute R. Moldova în această terapie complicată de de-sovietizare. În caz contrar, convalescența postsovietică a R. Moldova se va prelungi *sine die*, cu riscul ca focarul de infecție să se permanentizeze la granița cea mai vulnerabilă a Uniunii Europene.¹⁰¹

7. Concluzii

Limba română din Basarabia / RSS Moldovenească (și, parțial, din Republica Moldova independentă) reprezintă aproape că perfect cazul unei limbi a unei populații colonizate, cu o importantă particularitate: teritoriul colonizat este o parte a unui întreg, aflat alături. Acest întreg este limba română din România, care, din sec. XVI-XVII, și cu deosebire de la mijlocul sec. XIX, a beneficiat de o evoluție firească, asemenea altor limbi din Europa în perioada formării și afirmării statelor naționale.

Situația de limbă a unei populații colonizate a caracterizat pe deplin limba română din Basarabia în anii 1812 – 1918, când teritoriul dintre râurile Nistru și Prut al Principatului Moldova, a fost anexat Imperiului Rus. În această perioadă, limba română a fost scoasă gradual: din administrație, din învățământ, apoi și din biserică; în peste un secol de ocupație rusească în Basarabia au apărut doar câteva sute de cărți în limba română, în special literatură religioasă. Nu a existat atunci în Basarabia nici presă periodică în limba română, cu excepția câtorva ziare și reviste, toate cu o existență efemeră. Concomitent, cenzura țaristă interzicea pătrunderea și difuzarea cărților și a presei periodice din spațiul românesc din dreapta Prutului. După 1859, în principatele române Moldova și Muntenia, ca și în Transilvania din Imperiul Habsburgic, a fost oficializat alfabetul latin, pe când în Basarabia puținele tipărituri care au apărut au folosit aproape că exclusiv alfabetul chirilic / rus. Majoritatea absolută a scriitorilor originari din Basarabia, care scriau în română, neavând posibilități de afirmare la baștină, s-au văzut nevoiți să treacă Prutul, tipărindu-și operele la Iași sau București și încadrându-se în procesul literar general românesc. Vom

¹⁰¹ Radio Europa Libera, [internet], <http://www.europalibera.org/content/article/24313243.html>, 23. 11. 2011

aminti, în context, cele mai semnificative nume de basarabeni, deveniți clasici ai literaturii române din sec. XIX – începutul sec. XX: Alecu Russo, prozator, critic literar și folclorist, cel care a cules și a pus la dispoziția lui Vasile Alecsandri varianta devenită consacrată a baladei *Miorița*; Alexandru Donici, fabulist; Constantin Stamati, poet, prozator, dramaturg, traducător; Bogdan Petriceicu Hasdeu, scriitor și savant de talie europeană; Zamfir Ralli-Arbore, publicist și entolog; Victor Crășescu, prozator; Constantin Stere, prozator, publicist, profesor universitar și om politic ș.a.^{102 103}

Politica promovată de autoritățile țariste aveau ca scop rusificarea popoarelor neruse, și basarabeni nu constituiau o excepție. Pe la mijlocul sec. XIX, majoritatea familiilor de boieri moldoveni din Basarabia se rusificaseră; se intensifica mereu și rusificarea orașenilor – meșteșugari, comercianți, preoți, învățători, muncitori.¹⁰⁴ În această situație, limba română din Basarabia s-a păstrat mai ales ca o limbă vorbită, acest fapt datorându-se în special țăranimii care constituia majoritatea absolută a populației basarabene. Neavând acces la școlile rusești, la presa și la literatura în limba rusă, țăranii moldoveni din Basarabia au putut evita rusificarea masivă, păstrând o limbă arhaică, fără neologismele ce îmbogățiseră limba română din dreapta Prutului, dar, concomitent, și cu un număr nesemnificativ de rusisme (utilizau, de ex., unele cuvinte rusești strict necesare pentru activitatea administrativă). Totuși, după cum observase și Nicolae Iorga, în studiul *Basarabia noastră* (1906), scris în urma unei călătorii în câteva județe din centrul Basarabiei, locuitorii satelor și cei de la periferiile orașelor vorbeau o limbă română curată, „cu mirosul plăcut al limbii cronicarilor moldoveni” Grigore Ureche, Miron Costin sau Ion Neculce.¹⁰⁵

Mișcările sociale și naționale din Imperiul Rus, la începutul sec. XX, au impulsionat și spiritele naționaliste din Basarabia, reprezentate de învățători, preoți, ziariști și scriitori ca poetul Alexe Mateevici, autorul poemului devenit imn *Limba noastră* sau publiciști și scriitori ca Pan Halippa și Constantin Stere, care făcuseră studii universitare în România. În 1917 la Chișinău ia naștere Partidul Național Moldovenesc, care a avut un rol deosebit în formarea Sfatului Țării – primul parlament democratic din Basarabia, în a cărui

¹⁰² CIORĂNESCU, G. *Basarabia, pământ românesc*. – București: Ed. Fundației Culturale Române, 2002. P.

¹⁰³ *Dicționar enciclopedic ilustrat*. – Chișinău: Ed. Cartier, 1999. p. 978

¹⁰⁴ CODREANA-COLESNIC, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918): studiu sociolingvistic pe baza datelor de arhivă*. – Chișinău: Ed. Museum, 2003. p. 131

¹⁰⁵ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 153

componentă au intrat atât moldoveni (majoritatea), cât și reprezentanți ai minorităților naționale din Basarabia (ruși, ucraineni, evrei, bulgari, găgăuzi, germani, polonezi). În condițiile destrămării Imperiului țarist, la 27 martie (9 aprilie, stil nou) 1918, Sfatul Țării votează cu majoritate de voturi unirea provinciei Basarabia cu Regatul României. Au urmat 22 de ani de adaptare, apoi și de integrare a moldovenilor basarabeni în societatea românească și aceasta, desigur, nu a decurs fără probleme, însă este cert că noua administrație a câștigat simpatia și aprecierea unei importante părți din populația Basarabiei, populație formată preponderent: din punct de vedere național – din moldoveni / români, iar din punct de vedere social – din țărani. Majoritatea țăranilor au beneficiat de reforma agrară din 1923, iar sub aspect spiritual cei mai mulți locuitori ai Basarabiei s-au bucurat de revenirea la limba maternă în administrație, în biserică, în învățământul de toate gradele, în presă, în literatura scrisă etc. La sfârșitul anilor '30 ai secolului XX se putea vorbi deja de o sincronizare benefică a românilor basarabeni cu ceilalți români, din alte provincii istorice ale României – sub aspectul utilizării limbii române, dar și în ceea ce privește nivelul de instruire, gradul de cultură, perceperea apartenenței la aceeași națiune, la aceeași țară.¹⁰⁶

Acest proces de integrare / sincronizare a basarabenilor în comunitatea lingvistică și etnică general românească a fost întrerupt cu brutalitate în vara lui 1940, când Uniunea Sovietică, ca urmare a unei înțelegeri secrete cu Germania nazistă (cunoscută ca Pactul Molotov- Ribbentrop), a cerut ultimativ României Basarabia (iar concomitent, Nordul Bucovinei și Ținutul Herța). În august 1940 este formată RSS Moldovenească, aceasta incluzând o mare parte a Basarabiei, precum și câteva raioane din stânga Nistrului (Transnistria), unde încă din 1924 funcționa o „Republică Autonomă Moldovenească”, concepută de Moscova ca un cap de pod pentru ocuparea Basarabiei și comunizarea României). Din 1945, Uniunea Sovietică, respectiv, regimul comunist de factură sovietică (stalinistă) se consolidează definitiv în RSS Moldovenească prin: deportări în Siberia (a țăranilor înstăriți, preoților, intelectualilor); foametea organizată din anii 1946-1947; colectivizarea forțată; mobilizarea basarabenilor la diferite munci în minele din Ucraina și Rusia etc. Conform ultimelor estimări, făcute la Chișinău în anul 2011 de o Comisie specială pentru elucidarea crimelor comunismului sovietic, în perioadele 1940-1941, apoi 1944-1956, au fost nimiciți circa 300 000 de basarabeni, tot atâția fiind strămutați în Siberia sau în alte regiuni îndepărtate ale Rusiei. Mai trebuie amintit faptul că în anii 1940

¹⁰⁶ I. *Istoria Basarabiei*. – București: Ed. Semne, 1996. p. 278

și 1944 circa 250 de mii de basarabeni, în special intelectuali, peste 200 000 de basarabeni, fugind de ocupația sovietică, de comunism, s-au refugiat în dreapta Prutului, în Regatul României.^{107 108 109 110} Pe de altă parte, din chiar primele luni de ocupare a Basarabiei și a țărilor baltice, Moscova a inițiat o politică agresivă de populare masivă a teritoriilor nou-achiziționate cu ruși și reprezentanți ai altor etnii din URSS, pentru a modifica astfel componența națională, diluând elementul național. Aceste statistici demonstrează nu numai o scădere dramatică a numărului de români în componența etnică a RSS Moldovenești, dar și scăderea numerică și valorică a categoriei și a conștiinței intelectuale, care s-au făcut simțite mult timp în acest spațiu.

În politica lingvistică, Moscova a promovat din start în RSSM o „limbă moldovenească” diferită de română. Pentru a demonstra „justețea” acestei politici, încă în 1941 alfabetul latin a fost înlocuit în RSS Moldovenească cu cel rus, iar în învățământ, în presă, în administrație etc. se preconiza un limbaj primitiv, creat pe baza graiurilor moldovenești din Transnistria, condimentat cu calchieri din rusă și rusisme. După moartea lui Stalin, în 1953, și în RSSM a urmat o perioadă de relativă destindere, când intelectualii cu școală românească (moldoveni / români, dar și numeroși evrei, bulgari, ucraineni etc.) au pus problema înlocuirii graiului transnistrean (a „limbii moldovenești”) cu limba literară română. S-a recurs la tactica „pașilor mici”: mai întâi au început a fi editate operele unor clasici ai literaturii române, anterior interziși (Alecsandri, Eminescu, Creangă ș.a.); apoi, ortografia bazată pe alfabetul rus, în urma reformei din 1957, a fost apropiată, pe cât era posibil, de normele ortografiei limbii române; tacit, discret, rusismele, în special cele care vizau domeniile științei și tehnicii au început a fi înlocuite prin echivalente românești. În 1957, în presa periodică de la Chișinău, și în 1965, la congresul scriitorilor moldoveni, s-a pus problema revenirii „limbii moldovenești” la grafia latină, dar în ambele cazuri încercările au eșuat.¹¹¹

În linii mari, situația limbii române în RSSM era incomparabil mai bună decât situația în care se aflase în Basarabia sub stăpânirea țaristă: a) funcțiile limbii erau cu mult mai

¹⁰⁷ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000.

¹⁰⁸ *Enciclopedia limbii române* / Academia Română; Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. – București: Ed. Univers Enciclopedic, 2001.

¹⁰⁹ COȘERIU, E. *Identitatea limbii și poporului nostru* // *Limba Română*. – 2002. – Nr. 10. p. 5-8.

¹¹⁰ FLUX, [internet], disponibil na webové stránce: <http://www.flux.md/editii/201031/articole/10254/>

¹¹¹ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 57

extinse (în învățământ, presă, în cercetările umanistice, parțial și în administrație); b) se dezvoltă o presă periodică și o literatură artistică destul de variată care, adeseori, având ca model publicistica, poezia, proza, dramaturgia din România, în anii '60-'80 a dat naștere unor scrieri de certă valoare estetică, unele fiind traduse și în alte limbi din Europa, inclusiv în cehă (creații de Ion Druță, Spiridon Vangheli, Grigore Vieru, Aureliu Busuioc, Vl. Beșleagă ș.a.).

Totuși, dezvoltarea firească a limbii române în RSSM era limitată de o serie de factori:

a) politica Moscovei privind „apropierea și contopirea popoarelor pentru formarea unei entități noi – poporul sovietic”. Cea mai pregnantă expresie a acestei politici era promovarea agresivă a așa-numitului „bilingvism armonios”, prin care se realiza, unde mai direct, unde mai discret, limitarea continuă a funcțiilor limbilor naționale și supremația limbii ruse în toate domeniile vieții populației sovietice. În școli, în presă, în învățământul politic se inocula ideea despre lipsa de perspectivă a națiunilor, respectiv a limbilor din URSS, unde trebuia să apară o entitate nouă – poporul sovietic, vorbitor de limbă rusă. În aceste condiții, tot mai mulți reprezentanți ai popoarelor neruse din URSS, își dădeau copiii în școli sau universități rusești, adoptau în comunicarea familială limba rusă, astfel rusificându-se. Conform recensământului din 1989, peste 10 la sută din moldovenii trăitori în URSS nu cunoșteau limba maternă, acest procent fiind și mai mare printre bieloruși, ucraineni, kazahi și la unele popoare din republicile autonome ale Federației Ruse.

b) perpetuarea unui „fals statut și glotonim impropriu atribuite de lingvistica sovietică oficială și de unii lingviști ex-sovietici limbii române din fosta URSS” (Mioara Avram), vehicularea teoriei despre existența unei limbi moldovenești deosebită de limba română. În această situație, în redacțiile organelor de presă periodică, la Radio și TV, în edituri, în alte instituțiile care promovau cel mai intens limba națională, exista o serie de interdicții dure privind utilizarea etc. a anumitor cuvinte, termeni, neologisme și chiar expresii românești, pentru a se menține o diferențiere, oricât de vagă a limbii „moldovenești” de română. Aceste interdicții vizau, în primul rând, vocabularul social-politic, altfel spus – realitatea cotidiană. Astfel, în presa de la Chișinău nu se permitea să fie utilizați termeni ca: *membru supleant* (al Comitetului Central al Partidului Comunist), ci trebuia să se spună *candidat în membri* (ai CC al PC) sau nu era voie să se spună *Consiliul de Miniștri al URSS*, ci numai

Sovietul de Miniștri al URSS; Germania de Vest era numită la Chișinău oficial *Germania Federativă*, nu *Federală*, cum se numea în România ș.a.^{112 113 114}

c) era limitat, iar în multe cazuri – chiar interzis accesul la valorile spirituale românești de primă necesitate în acele timpuri: ziare, reviste, cărți (inclusiv manuale, dicționare) editate în România. Moldovenii care încercau, într-un fel sau altul, să se apropie mai mult de valorile culturale românești erau suspectat de „românism”, respectiv, de „antisovietism” și erau persecutați. Erau interzise – ca „dăunătoare”, „periculoase” pentru „prietenia popoarelor din URSS” și chiar pentru „înflorirea puterii sovietice” - discuțiile privind unitatea lingvistică, etnică și spirituală a moldovenilor cu ceilalți români. Limitarea drepturilor naționale, inclusiv a folosirii limbii materne, avea loc în toate republicile din URSS, cu diferența că în alte republici nu se punea problema „pericolului” ce l-ar fi prezentat o altă limbă (cultură, națiune) din imediata apropiere geografică, așa cum era în cazul RSSM. Din acest motiv, nu numai problemele de ordin economic, nu numai lipsa unor libertăți democratice, dar și problemele naționale, inclusiv cele lingvistice, au agravat mult situația internă din URSS în anii '80 ai secolului trecut. Politica de reformare a societății sovietice, promovată de liderul sovietic Mihail Gorbaciov a deschis ecluzele și pentru mișcarea de eliberare națională a popoarelor URSS, moldovenii fiind printre primii în URSS (după cele trei popoare baltice și după georgieni / gruzini) care s-au ridicat la luptă pentru recuperarea limbii române și a altor valori spirituale naționale.

În comparație cu celelalte republici / popoare din URSS, această luptă avea în RSSM un specific, determinat de circumstanțele istorice în care s-a dezvoltat Basarabia în ultimele două secole. Dacă militanții mișcărilor de emancipare națională din alte republici unionale (federale) luptau pentru extinderea funcțiilor limbilor lor, până la proclamarea acestora ca limbă oficială (de stat) în republica respectivă, iar apoi și pentru independența de stat a acestor republici, apoi moldovenii mai aveau și alte obiective, nu mai puțin importante:

a) recăpătarea alfabetului latin, interzis de sovietici în 1941;

b) recunoașterea identității (unității) limbii vorbite în RSSM și în România;

¹¹² *Enciclopedia limbii române* / Academia Română; Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. – București: Ed. Univers Enciclopedic, 2001. p. 264

¹¹³ AVRAM, M. *Considerații asupra situației limbii române în Republica Moldova* // *Limba română* (București). – 1992. – Nr. 2. p. 149

¹¹⁴ AVRAM, M. *Limba română în Republica Moldova: Analogii istorice generatoare de optimism* // *Revista de lingvistică și știință literară*. – 1992. – Nr. 2. – p. 59

c) obținerea accesului nelimitat la valorile spirituale general românești, din trecut și din prezent.

În fruntea mișcării pentru obținerea acestor deziderate s-au situat scriitorii și ziariștii de la Chișinău, apoi și din alte localități basarabene. (Pentru comparație: în Estonia și în Letonia mișcarea de emancipare națională s-a declanșat prin organizarea unor festivaluri ale cântecului popular; în Georgia în fruntea luptei pentru valorile naționale s-au situat cineaștii; în Armenia această luptă era inspirată de numeroasa și puternica diasporă armenescă din Franța, SUA, alte țări ale lumii etc.).¹¹⁵

Scriitorii basarabeni, unii extrem de populari pe atunci – Grigore Vieru, Vl. Beșleagă, Valentin Mândăcanu, Leonida Lari, Nicolae Dabija ș.a. - au putut mobila la luptă și țărani, apoi și unele grupuri de muncitori, pe cercetători științifici ș.a.m.d. Un rol foarte important l-au avut în această mișcare și jurnaliștii, respectiv, ziarele și revistele: conform unor estimări, în anii 1988-1989, în presa de limbă română de la Chișinău au fost tipărite circa 800 de articole în favoarea decretării limbii de stat și a revenirii la grafia latină! Mai trebuie menționat faptul că în această perioadă tirajele ziarelor și revistelor de limbă română (“moldovenească”) de la Chișinău au crescut de două-trei, ba chiar și de patru-cinci ori. Revendicările militanților Mișcării de eliberare națională au fost satisfăcute, în bună parte, prin adoptarea, la 31 august 1989, a legilor privind funcționarea limbii de stat a RSSM și despre revenirea la grafia latină. Revolta anticomunistă din decembrie 1989, din România, de asemenea a avut un impact pozitiv asupra situației limbii române din Basarabia. Din anul de studii 1990-1991, elevii, liceeni, studenții din Republica Moldova au început a studia din manuale numite *Limba română*, *Literatura română*, *Istoria românilor*, acestea fiind aduse din România (ulterior, aveau să fie elaborate de specialiști din București și din Chișinău sau chiar numai din Chișinău). Din 1991, anual, câte două-trei mii de tineri basarabeni își fac studiile gratuit în și în universități din România. Limba rusă urma a fi studiată ca una străină, dar mai puțin decât engleza sau franceza. Presa periodică a început să fie tipărită în grafie latină chiar din ultimele luni ale anului 1989, iar din 1990 toate editurile scoteau cărți numai cu alfabet latin. În luna mai 1991 au avut loc așa-numitele „poduri de flori” de pe Prut, când, în premieră după 1945, locuitorii de pe cele două maluri ale râului românesc devenit frontieră între două state, și supranumit „zidul berlinez al Basarabiei”, au putut trece fără documente speciale această frontieră,

¹¹⁵ POHILĂ, V. *Limba română din Republica Moldova între primejdii și speranțe* // *Limba Română*. – 2003. – Nr. 1. p. 15

întâlnindu-se și discutând nestingherit.^{116 117 118} Astfel, încet-încet, de la primele proteste din 1988, prin 31 August 1989, prin alte victorii din anii următori (chiar dacă, în acești au fost și destule înfrângeri), la sfârșitul secolului XX – începutul sec. XXI, la Chișinău a început demolarea mitului moldovenist; teoria existenței limbii moldovenești a prins a nu mai fi crezută, nici luată în seamă de tot mai mulți basarabeni.

Însă, aceste victorii ale basarabenilor, ca și apropierea românilor din Basarabia de cei din România nu a fost pe plac tuturor. Forțele șovine și imperiale din Moscova și din Transnistria, care, s-au împotrivit cu înrâncenare decretării limbii oficiale și revenirii la alfabetul latin, au proclamat în stânga Nistrului o „republică nistreană” ieșită din subordonarea Chișinăului, iar în primăvara lui 1992 au declanșat un război sângeros, care avea drept scop „transnistriizarea” Republicii Moldova, adică, revenirea la situația de până în 1989.

Mai mulți politicieni de la Chișinău au prins a vedea în victoria din lupta pentru limbă și alfabet, pentru valori culturale românești un pericol: „românizarea” societății basarabene, apoi și reunirea Basarabiei cu România. Aceste temeri aveau și o bază reală, căci, încet-încet, se și producea o românizare a comunității moldovenești, ce-i drept, însă, cu ritmuri destul de lente. În pofida unor dificultăți, cauzate și de funcționarea în R. Moldova practic nelimitată, în paralel, a limbii ruse, limba română este tot mai mult prezentă în învățământ, în mass-media, în administrație, în business etc. S-a ameliorat vădit exprimarea, din vocabularul multor tineri (intelectuali, studenți, licențiați în România sau în Occident) au dispărut numeroase regionalisme, rusisme, calchieri din rusă. Astfel, la răspântia sec. XX – XXI se putea vorbi de o sincronizare, dacă nu și de o unificare, a învățământului, a presei periodice și chiar a literaturii artistice din R. Moldova și din România.¹¹⁹

Tocmai acești pași spre apropiere până la o posibilă unificare a comunității basarabene de cea românească a pus în gardă anumite forțe retrograde, pro-rusești (în sensul de pro-imperiale) de la Chișinău și, în egală măsură, de la Moscova. În 1994, în Parlamentul din Chișinău au intrat cu majoritate de voturi neocomuniștii numiți „agrarieni”, după denumirea Partidului Agrarian, format cu precădere din foști funcționari din zonele rurale

¹¹⁶ *Adevărul despre noi: Patria mea este Limba Română: culegere de studii, comunicări, documente [privind starea limbii române în Basarabia / Republica Moldova]* / alcăt. Alexandru Bantoș. – Chișinău: Ed. Grai și suflet, 1996. p. 1, 45, 109, 148

¹¹⁷ NEGRU, G. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. – Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000. p. 161

¹¹⁸ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 385

¹¹⁹ POHILĂ, V. *Limba română din Republica Moldova între primejdii și speranțe* // *Limba Română*. – 2003. – Nr. 1. p. 14

ale Basarabiei. Conducerea agrariană a suspendat Imnul de Stat al Republicii Moldova *Deșteaptă-te, române* (adoptat de Parlamentul din 1991), numai din motivul că în titlu și în text figurează cuvântul „român”. În Constituția Republicii Moldova, adoptată de parlamentul agrarian, în 1994, în pofida împotrivirii unor deputați și a forurilor științifice, intelectuale, de la Chișinău, articolul 13 proclamă: „Limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească cu scriere pe baza alfabetului latin”. S-a făcut, desigur, un pas înapoi, măcar și din motivul că în legile din 1989 se face precizarea: „Limba de stat este limba moldovenească, **identică cu cea română**”¹²⁰ Pe atunci, în 1989, când Basarabia făcea parte din imperiul sovietic, nu se putea spune mai mult, pe când în 1994 R. Moldova era un stat independent recunoscut de circa 100 de țări din lume, inclusiv de către România și de Rusia.

Noi limitări și restricții vizând libertatea utilizării limbii române în R. Moldova au fost promovate de guvernarea comunistă (anii 2001-2009). Astfel, deși în învățământul de toate gradele se studiază obiectele *Limba română* și *Literatura română*, în mass-media controlate de autorități s-au dat indicații de a se evita utilizarea acestor noțiuni și promovarea celor vechi: *limbă moldovenească*, *literatura moldovenească*. În anii 2003-2004 conducerea comunistă a reintrodus în unele școli generale și în unele licee studierea de către moldoveni a limbii ruse ca disciplină obligatorie, concomitent scoțând din nomenclator disciplina *Istoria românilor*, care a fost înlocuită cu obiectul *Istoria integrată* (un fel de istorie universală cu ample referiri la istoria Moldovei vechi, a Basarabiei și a Republicii Moldova, nu însă și a României).¹²¹ Aceste încercări de revenire la o optică a trecutului comunist a provocat nemulțumiri în rândul cadrelor didactice și al tinerilor studioși, care au declanșat o serie de acțiuni de protest. Totuși, în următorii ani, aceste schimbări în sistemul de învățământ au fost introduse. S-a revenit la o relativă relaxare (ce-i drept, marcată de haosul general din societatea basarabeană) după evenimentele din aprilie 2009, când la Chișinău au revenit la putere forțe anticomuniste (sau, în cel mai rău caz - necomuniste). Astfel, în vara anului 2009, au fost suspendate orice interdicții privind utilizarea noțiunilor *român*, *limbă română* și altele asemenea în presă, în audiovizual, la întocmirea documentelor de identitate ș.a.m.d.

¹²⁰ POHILĂ, V. *Limba română din Republica Moldova între primejdii și speranțe* // *Limba Română*. – 2003. – Nr. 1. p. 14

¹²¹ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 123, 154, 157

Imediat după adoptarea Constituției Republicii Moldova, în 1994, forțele intelectuale (științifice, literare, studențești etc.) au declanșat o mișcare energetică pentru modificarea articolului 13, însă, lupta aceasta până în prezent nu s-a încununat de succes; nici noile autorități, din 2009, nu au operat modificarea art. 13 din Constituția. În 1994 lingviștii de la Academia de Științe din Chișinău au emis o rezoluție în care argumentează că limba oficială, limba învățământului, literaturii, culturii în R. Moldova este limba română, care nu trebuie confundată cu graiul moldovenesc, care, alături de graiurile muntenesc, transilvănean ș.a. a stat încă din sec. XVI-XVII la baza constituirii limbii literare române. Parcă în pofida a toate, în anul 2004 guvernarea comunistă de la Chișinău finanțează apariția unui ridicol *Dicționar moldovenesc-român* (autor – ideologul comunist Vasile Stati, lider al mișcării „moldoveniste”, adică antiromânești, românofobe de la Chișinău). La recensământul din 2004, recenzorii obedienți regimului refuzau să înscrie declarațiile celor care se consideră români, trecându-i pe toți ca moldoveni. Unii români basarabeni au ajuns să-și rezolve la CEDO problema apartenenței etnice, cum e cazul scriitorului Mihai Ciubotaru, care după un îndelung proces judecat la Chișinău, apoi la Strasbourg, a obținut ca în actele de identitate să-i fie fixată naționalitatea (apartenența etnică) pe care o consideră a sa, corectă: român (nu moldovean). Cu toată împotrivirea autorităților, relativ mulți cetățeni ai R. Moldova au reușit să obțină ca la recensământul din 2004 să fie înscrși în documente ca români. Dovadă stau și primele evaluări ale acestui recensământ, dat publicității la Radio Moldova, TV Moldova și în câteva ziare. Astfel, conform acestor date prealabile, 75 de procente din populația R. Moldova sunt moldoveni, ceilalți – ucraineni (10 la sută), ruși (8 la sută), găgăuzi, bulgari, evrei – câte 3, 2, respectiv, 05 la sută. Dintre moldoveni, peste 40 la sută s-au identificat ca români, iar peste 70 la sută au declarat ca limbă maternă limbă română (ceilalți moldoveni declarându-se ca atare, iar limba lor maternă - „moldovenească”). Foarte curând însă, publicarea desfășurată a datelor recensământului privind repartitia etnică (națională) și lingvistică în R. Moldova au fost suspendate, ca în 2006 să fie date publicității cu totul alte cifre: 75 la sută moldoveni, dar dintre aceștia ca români s-ar identifica numai 2,8 la sută (!!!), dintre care ar fi declarat ca limbă maternă româna abia 19 la sută.^{122 123}

Rezumând, putem spune că identitatea etnică și lingvistică a românilor basarabeni, alterată sau chiar pierdută în circa 150 de ani de dominație rusească, după 1989 a început a

¹²² CIOBANU, A. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2009. p. 325, 331

¹²³ POHILĂ, V. *Și totuși, limba română!...* : articole, eseuri. – Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. p. 244

fi recuperată cu un relativ succes. Acest succes ar fi unul substanțial, dacă nu ar exista forțe retrograde, bine organizate, și la Chișinău și la Moscova, care, chiar dacă recunosc: „Limba moldovenească este aceeași cu limba română”, după aceasta adaugă neapărat: „Și totuși, există nu numai limba română, dar și cea moldovenească, deoarece există națiunea moldovenească, statul suveran Republica Moldova...” Cu regret, Chișinăul oficial nici în prezent nu promovează o politică eficientă de contracarare a ideologiei „moldovenismului”; împotriva acesteia luptă – ce-i drept, energic și în genere eficient – anumite grupuri de intelectuali (ziariști, scriitori, cercetători științifici, profesori din licee și universități), susținuți, încă din 1990, de colegii de la București, Iași, Cluj-Napoca, din alte centre culturale din România.

Asemenea sofisme au fost puse la baza politicii naționale promovate de guvernării de la Chișinău mai ales în perioada 1994-2009, chiar dacă Bucureștii, care au recunoscut primii (înaintea Moscovei) independența R. Moldova, au declarat în repetate rânduri că respectă opțiunea basarabenilor de a edifica un alt stat (românesc). Se pare însă că are perfectă dreptate lingvista de la Cluj-Napoca prof. dr. Eugenia Bojoga (originară din Basarabia, rudă cu faimosul lingvist Eugen Coșeriu) când afirmă: „*Limba română în Basarabia pare a fi un calvar fără sfârșit*”¹²⁴ Căci, începutul acestui calvar și continuarea lui sunt bine cunoscute, fixate cronologic și documentar cu destulă precizie. Se știe și despre eforturile de recuperare a identității lingvistice și etnice – mai simplu spus, a dreptului la folosirea limbii române și a dreptului de a se numi români, eforturi depuse de intelectualii basarabeni, care au fost urmați și de sătenii atașați mai puternic de valorile spirituale ale poporului român, apoi și de alte categorii ale populației. Cu toate acestea, situația limbii române în R. Moldova continuă a fi una complexă, dilematică și dramatică: în ani diferiți ai ultimelor două decenii – care sunt, indubitabil, decisive pentru recuperarea identității lingvistice și etnice de către românii basarabeni – , a crescut continuu numărul basarabenilor conștienți că sunt români și vorbesc limba română, dar nu a scăzut substanțial numărul celor care se consideră moldoveni și vorbitori de „moldovenească”. Credem că este o situație specifică unei zone (unei populații, respectiv, unui tânăr stat) aflate în tranziție și sfârșitul calvarului limbii române din Basarabia s-ar putea să coincidă întocmai cu anii când se va pune punct acestei tranziții (economice, politice, de mentalitate

¹²⁴ BOJOGA, E. „*Limba moldovenească*”, un proiect politic eșuat // Flux. – 2008. - 15 aug. p. 6

etc.). Cel mai posibil, într-o Europă a națiunilor și statelor unite.¹²⁵

¹²⁵ *Ziarul Ring*, [internet], <http://www.ziarulring.ro/stiri/6891/starea-limbii-romane-in-basarabia-douazeci-de-ani-dupa>, 2. 11. 2011

